

**ПРАВА ДІТЕЙ,
ЩО ПЕРЕБУВАЮТЬ
ПІД ОПІКОЮ ДЕРЖАВИ
ТА ПОСТРАЖДАЛИ
ВІД КОНФЛІКТУ
НА СХОДІ УКРАЇНИ**

РЕЗУЛЬТАТИ МОНІТОРИНГУ

Харків 2017

Автори:

Д. Кобзін, М. Колоколова, О. Луньова, О. Розвадовська, С. Щербань

Права дітей, що перебувають під опікою держави та постраждали від конфлікту на сході України (результати моніторингу) / Д. Кобзін, М. Колоколова, О. Луньова, О. Розвадовська, С. Щербань.– Х., 2017. 80 — с.

Публікація містить стислі результати моніторингу дотримання прав дітей, які перебувають під опікою держави та постраждали від конфлікту на сході України. У звіті представлені дані щодо умов проживання і виховання дітей в інтернатних установах, прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу. Окрім цього міститься огляд умов перетину всіх КПВВ, аналіз законодавства та статистики щодо зазначеної категорії дітей.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
1. СТАТИСТИЧНІ ДАНІ ЩОДО ДІТЕЙ У ЗОНІ КОНФЛІКТУ	10
1.1. Навчальні заклади, де перебувають діти-внутрішньо переміщені особи	11
1.2. Установи соціального захисту дітей	15
1.3. Установи охорони здоров'я, де знаходяться діти	17
2. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ДІТЕЙ-ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ І ПРАКТИКАА	19
3. ДІТИ В ІНСТИТУЦІЯХ	22
3.1. Безпека	22
3.2. Вивезення дітей із зони АТО	22
3.3. Адаптація дітей після переміщення	22
3.4. Умови проживання і харчування	22
3.5. Медицина	45
3.6. Освіта	35
4. ДІТИ В СІМЕЙНИХ ФОРМАХ ВИХОВАННЯ	72
5. КОНТРОЛЬНІ ПУНКТИ В'ЇЗДУ-ВИЇЗДУ	92
ВИСНОВКИ	121

СКОРОЧЕННЯ, ЩО БУЛИ ВИКОРИСТАНІ У ЗВІТІ

АТО —	антитерористична операція
ВПО —	внутрішньо переміщена особа
ВРУ —	Верховна Рада України
ДСНС України —	Державна служба України з надзвичайних ситуацій
ДБСТ —	дитячий будинок сімейного типу
«ДНР» —	«Донецька народна республіка»
ЗУ —	закон України
КМУ —	Кабінет Міністрів України
КПВВ —	контрольний пункт в'їзду — виїзду
КУпАП —	Кодекс України про адміністративні правопорушення
«ЛНР» —	«Луганська народна республіка»
МВС —	Міністерство внутрішніх справ
НПМ —	національний превентивний механізм
ООН —	Організація Об'єднаних Націй
ПС —	прийомна сім'я
УПСЗН —	Управління праці та соціального захисту населення
ЦСССДМ —	центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді

ВСТУП

У квітні 2014 року на Сході України почався воєнний конфлікт, коли в деяких районах Донецької та Луганської областей збройні групи проголосили незалежність так званих «Донецької народної республіки» й «Луганської народної республіки». Після цього районами Луганської та Донецької областей прокотилася серія захоплень державних установ, у тому числі будівель правоохоронних органів, військових частин, де зберігалася зброя. З цього моменту моніторингові місії ООН і ОБСЄ відзначають неухильне й значне погіршення безпеки, зростання порушень прав людини в усій зоні конфлікту. Зрештою частина територій регіону відійшла під контроль збройних угруповань і 11 травня 2014 року за відсутності міжнародних спостерігачів було проведено референдуми про незалежність від України. Ці референдуми були незаконними й не були в подальшому визнані ні урядом України, ні міжнародним співтовариством. Щоб запобігти фактичному відокремленню деяких районів від території України, 13 квітня 2014 року уряд оголосив про початок антитерористичної операції проти озброєних угруповань.

На жаль, поступово бойові дії посилювалися, що призвело до повномасштабних зіткнень між озброєними силами, що мають значний арсенал видів озброєння. Зіткнення вздовж лінії завдовжки в сотні кілометрів, у тому числі із застосуванням артилерії й важкого озброєння, спричиняли руйнування й грубі порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права, призвели до великих людських жертв, до переміщення із зони бойових дій понад мільйона осіб. Діти стали однією з найбільш уразливих груп, що постраждали від цього конфлікту, а особливо вразливими виявилися діти, які перебували в інституціях — для їх переміщення були потрібні значні ресурси й добре організовані дії. Згодом деякі дитячі установи було евакуйовано, і дітей переміщено в більш безпечні райони, що знаходяться далі від лінії бойових дій. Протягом квітня–жовтня 2016 року експерти ХІСД здійснили моніторинг дотримання прав дітей, перевезених із зони АТО.

ЦІЛІ МОНИТОРИНГУ

Оцінка становища дітей, які перебувають під опікою держави й були евакуйовані із зони конфлікту, *зادля сприяння дотриманню їхніх прав.*

МЕТОДОЛОГІЯ

Було напрацьовано оригінальний інструментарій моніторингу. Зокрема, вироблено показники умов проживання й харчування дітей, безпеки, медичного забезпечення, психологічного стану, освіти, доступу до гуманітарної допомоги та послуг, а також здійснення державного контролю дотримання прав дітей із зони конфлікту. На основі цих показників було складено гайди індивідуальних бесід із дітьми, персоналом закладів, психологами, прийомними батьками, які переїхали із зони конфлікту або взяли до себе переміщену дитину. Окрім того, було створено інформаційні запити щодо статистики влаштування статусних дітей, евакуації дитячих закладів, щодо постраждалих від конфлікту дітей (поранення, убивства, насильство тощо), щодо надання медичної допомоги, у тому числі спеціалізованої тощо.

Це дозволило вивчити й проаналізувати широке коло проблем, із якими стикається дитина, яка так чи інакше опинилася під впливом конфлікту. Під час моніторингу було також здійснено:

- ♦ юридичний аналіз труднощів, із якими стикаються діти, постраждалі від конфлікту;
- ♦ моніторинг блокпостів;
- ♦ візити до різних типів установ, у яких перебувають діти, що постраждали від конфлікту.

У фокусі дослідження насамперед була найбільш вразлива група дітей — інституційні діти, тобто ті, що перебувають під опікою держави. Також для збору інформації використовувалися деякі з параметрів методології, запропонованої 2005 року відповідно до резолюції 1612 Ради Безпеки ООН (MRM).

УМОВИ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

При підготовці моніторингу було організовано спеціальний тренінг, який пройшли 18 представників громадськості. Програма тренінгу включала такі теми:

- ♦ зарубіжний досвід моніторингу прав дитини в надзвичайних ситуаціях;
- ♦ визначення, особливості й класифікація форм державної опіки над дітьми;
- ♦ навички інтерв'ювання дітей, які пережили насильство;
- ♦ основні показники безпеки, медичного забезпечення, умов проживання, гуманітарної та психологічної допомоги дитині тощо;
- ♦ методи моніторингу та ознайомлення з інструментарієм для аналізу ситуації;
- ♦ налагодження з місцевою владою діалогу щодо вирішення конкретних проблем у сфері захисту прав дитини.

Тренерами виступили експерти ХІСД, Дитячого фонду ЮНІСЕФ, UNFPA, HRMMU, ВФ «Захист прав дітей».

Моніторингові групи здійснили візити в 30 закладів, де розміщено дітей, перевезених із зони АТО, а також відвідали 13 прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу, які переїхали на підконтрольні території України. Окремо було ухвалено рішення провести моніторинг шести тимчасових пунктів пропуску задля ознайомлення з умовами перебування, у тому числі із забезпеченням умов для матерів із немовлятами та дітей. Географія проекту охоплює Харківську, Дніпропетровську, Одеську, Запорізьку та підконтрольні території Луганської й Донецької областей.

ВІДВІДУВАННЯ СТАЦІОНАРНИХ ДИТЯЧИХ ЗАКЛАДІВ

Відвідано 30 установ, було здійснено 32 візити. 2 заклади було відвідано повторно у зв'язку із неналежними умовами перебування дітей. Було опитано 105 дітей та 51 співробітник закладів.

Одеська область

Одеський професійний ліцей технологій та дизайну Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського

Одеське вище професійне училище сфери послуг Національного університету «Одеська юридична академія»

Балтська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 1

ДНЗ «Березівський професійний аграрний ліцей»

Березівське вище професійне училище Одеського національного політехнічного університету

Кілійська школа-інтернат

Котовська школа-інтернат

Білгород-Дністровська школа-інтернат

Харківська область

КЗОЗ «Обласний спеціалізований будинок дитини «Зелений гай»

КЗОЗ «Обласний будинок дитини №2»

Донецька область

Спеціальна загальноосвітня школа-інтернат для дітей з вадами розумового і фізичного розвитку м. Слов'янськ

Санаторно-оздоровчий центр соціальної реабілітації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування «Смарагдове місто» (повторний візит з Офісом Уповноваженого ВРУ)

Загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів № 1 м. Слов'янськ

КЗ «Центр соціально-психологічної реабілітації дітей в м. Слов'янську Донецької області»

Спеціальна загальноосвітня Миколаївська школа-інтернат для розумово відсталих дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Святогірська ЗНЗ

Загальноосвітня санаторна школа-інтернат I-II ступенів № 3 для дітей з малими і затухаючими формами туберкульозу м. Маріуполь
Дошкільний дитячий будинок № 4 «Сонечко» м. Маріуполь
Загальноосвітня школа-інтернат I-II ступенів № 1 для дітей сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, м. Маріуполь
Спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 1 для дітей з вадами розумового і фізичного розвитку м. Маріуполь
Комунальний заклад міський дитячий будинок змішаного типу для дітей дошкільного і шкільного віку «Центр опіки» м. Маріуполь.

Луганська область

Кремінська обласна санаторна загальноосвітня школа-інтернат I-II ступенів
Кремінська обласна спеціальна загальноосвітня школа-інтернат
Гірська обласна спеціальна загальноосвітня школа-інтернат
Центр соціально-психологічної реабілітації дітей Лисичанської міської ради
Рубіжанський обласний навчально-реабілітаційний центр
Рубіжанський обласний навчально-реабілітаційний центр «Кришталек»
Луганський обласний будинок дитини № 2 м. Сєверодонецьк
Сєверодонецька обласна загальноосвітня школа-інтернат I-III ступенів

Київська область

Переяслав-Хмельницька загальноосвітня школа-інтернат

Усього закладів: 30
Усього візитів: 32

ВІДВІДУВАННЯ ПРИЙОМНИХ СІМЕЙ ТА ДИТЯЧИХ БУДИНКІВ СІМЕЙНОГО ТИПУ

Під час дослідження було проаналізовано роботу соціальних служб із підтримки таких сімей та умови, у яких проживають діти. Були проведені інтерв'ю як з дітьми, так і з батьками, монітори мали можливість побачити житлові умови всіх 13 сімей.

ПРИЕМНЫЕ СЕМЬИ (ПС), ДЕТСКИЕ ДОМА СЕМЕЙНОГО ТИПА (ДДСТ)

Донецька область — 2 (ПС)
Луганська область — 2 (ПС, ДБСТ)
Харківська область — 4 (3 ПС, 1 ДБСТ)
Запорізька область — 3 (3 ПС)
Дніпропетровська область — 2 (ПС)

Усього сімей: 13
Усього візитів: 13

ВІДВІДУВАННЯ ТИМЧАСОВИХ ПУНКТІВ ПРОПУСКУ

КПВВ було відвідано моніторами двічі в різний період часу — у найбільш завантажені дні та в час закриття, у першу та другу половину дня тощо. Моніторинг проводився зі сторони, яка підконтрольна Україні.

Після закриття пункту КПВВ «Зайцеве» та перенесення його до КПВВ «Майорськ» в жовтні 2016, його було відвідано ще раз.

«Станиця Луганська»
«Золоте» (тимчасово не функціонує)
«Зайцеве»
«Мар'їнка»

«Новотроїцьке»
«Гнутове»

Усього пунктів: 6
Усього візитів: 13

Моніторингові групи також провели ряд зустрічей з представниками місцевих органів влади та соціальних служб, які відповідають за розміщення й організацію умов для дітей із зони АТО: департаментами охорони здоров'я, службами у справах дітей, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, департаментами освіти і науки тощо. Під час зустрічей окремо було обговорено проблеми, які виникають у забезпеченні захисту прав дітей зі статусами сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування. Особливо це стосується організації навчання й проживання дітей після виходу із інтернатних закладів. Такі зустрічі дали можливість побачити роботу в цьому напрямку не тільки на рівні окремих закладів, але й на обласному рівні також.

ЦІЛІ МОНИТОРИНГУ

Оцінка становища дітей, які перебувають під опікою держави й були евакуйовані із зони конфлікту, задля сприяння дотриманню їхніх прав.

1. СТАТИСТИЧНІ ДАНІ ЩОДО ДІТЕЙ У ЗОНІ КОНФЛІКТУ

Воєнний конфлікт на Донбасі, що розпочався у квітні 2014 року, вплинув на соціальне життя усієї України, проте особливих страждань завдав найбільш уразливим і незахищеним верствам суспільства, однією із яких є діти. За останні два з половиною роки внаслідок збройного конфлікту в Україні постраждали більше 580 тисяч дітей — про це свідчать дані, зібрані Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ). Більше 200 тисяч потребують психологічної допомоги¹. Лише за підсумками 9 місяців 2016 року службами у справах дітей обласних, Київської міської державних адміністрацій обліковано 1937 дітей військовослужбовців, які загинули під час участі в АТО, або померли внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, отриманих у районах проведення АТО.

Офіційна статистика розходиться у цифрах щодо кількості загиблих дітей внаслідок військового конфлікту. Так, у відповіді на офіційний запит ХІСД Міністерство соціальної політики України зазначило, що станом на 01 жовтня 2016 року під час проведення АТО загинуло 68 дітей, 152 — отримали поранення. Втім, раніше, а саме 1 червня 2016 року спікер Верховної Ради України А. Парубій у своєму виступі зазначив, що за роки збройного протистояння на територіях Донецької та Луганської областей загинуло 68 і отримало поранення 186 дітей². ВПроте цифру у 68 загиблих Всесвітня організація охорони здоров'я називала ще станом на 1 травня 2015 року³, після чого ЗМІ неодноразово повідомляли про загибель та поранення дітей у різних населених пунктах Донецької та Луганської областей. З інших офіційних джерел відомо, наприклад, що тільки на підконтрольній українській владі території Донецької області за час проведення АТО загинуло 50 дітей⁴. Відповідно, кількість загиблих дітей на всій території військового конфлікту може бути суттєво більшою.

Важливим є збір і систематизація інформації про становище дітей, які перебувають у закритих стаціонарних закладах на лінії розмежування: будинках дитини, школах-інтернатах, центрах соціально-психологічної реабілітації дітей тощо. Цей розділ базується на даних офіційної статистики, отриманої на запити ХІСД до Міністерства освіти і науки, Міністерства соціальної політики та Міністерства охорони здоров'я України та до Донецької і Луганської обласних військово-цивільних адміністрацій щодо питань, пов'язаних з перебуванням на територіях областей дітей різних категорій.

1.1. НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ, ДЕ ПЕРЕБУВАЮТЬ ДІТИ-ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ

Ситуація до початку бойових дій (до квітня 2014 року)

За даними Департаменту освіти і науки Донецької обласної військово-цивільної адміністрації, станом на 1 січня 2014 року у Донецькій області функціонувало 1157 дошкільних навчальних закладів, 1123 загальноосвітніх навчальних закладів, 111 професійно-технічних навчальних закладів і 112 ВНЗ. Цифри щодо кількості ВНЗ, надані Міністерством освіти і науки України, суттєво відрізняються від наданих Департаментом. Так, за даними Міністерства станом на 1 січня 2014 року у Донецькій області функціонувало не 112, а 73 виші. Це свідчить про неузгодженість місцевої та державної статистики та проблеми з оцінкою ситуації навіть на момент до воєнних дій на території Донецької області.

У той же час у Луганській області, за даними Міністерства освіти і науки України, станом на 1 січня 2014 року функціонувало 598 дошкільних навчальних закладів, 690 шкіл, 81 професійно-технічний навчальний заклад та 34 виші.

Ситуація в період активних бойових дій (квітень 2014 — березень 2015 року)

1 Півмільйона дітей постраждали від дворічного конфлікту на сході України. — Режим доступу: http://www.unicef.org/ukraine/ukr/media_28681.html

2 Парубій назвав кількість загиблих дітей на Донбасі [відео] <https://www.youtube.com/watch?v=ZBPufpcOLn8>

3 Необхідна більша увага держави до дітей війни — Микола Кулеба. Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/neobhidna-bilsha-uvaga-derzhavi-do-ditej-vijni-mikola-kuleba-35491>

4 В ході АТО на підконтрольній частині Донецької області погибли 50 дітей, — Аброськин. — Режим доступу: <https://www.rbc.ua/rus/news/hode-ato-podkontrolnoy-chasti-donetskoy-obl-1471707209.html>

Згідно з даними Міністерства освіти і науки України, на початку 2014/2015 навчального року, тобто в період активних бойових дій на Донбасі, на непідконтрольних територіях Донецької та Луганської областей залишилось більше половини навчальних закладів. Так, в окупованих населених пунктах Донецької області залишилося 613 з 1158 дошкільних навчальних закладів, Луганської — 375 з 598. Щодо загальноосвітніх навчальних закладів, то у Донецькій області їх залишилось 557 з 1115, а у Луганській — 375 з 690. Професійно-технічних закладів у Донецькій області функціонувало 61 з 112, у Луганській — 52 з 81. Більше половини вищих навчальних закладів Донецької та Луганської областей продовжили своє існування на тимчасово окупованих територіях: 57 з 73 у Донецькій області і 22 з 34 у Луганській. Нижче на рис. 1, 2 показано співвідношення кількості навчальних закладів Донецької та Луганської областей, які залишилися на тимчасово окупованій території та на територіях, що підконтрольні українській владі.

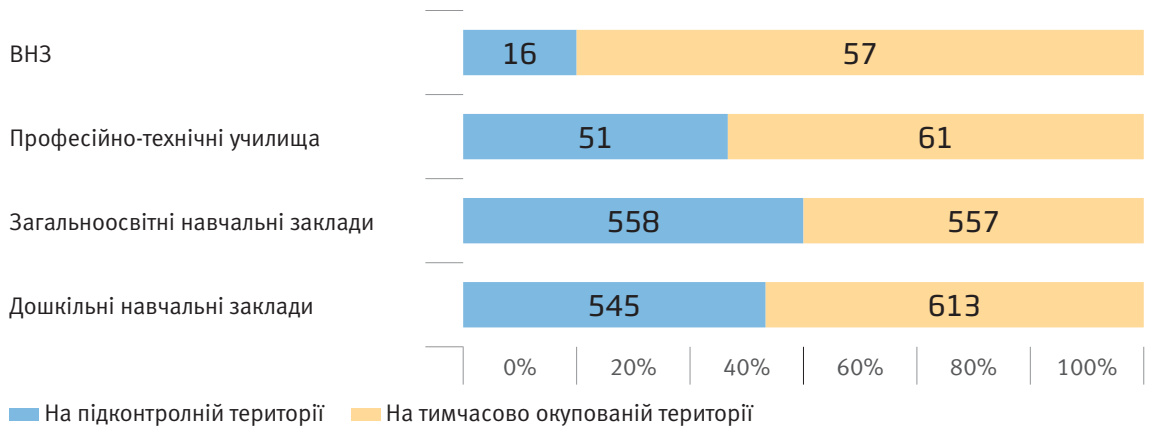

Рис. 1. Співвідношення кількості навчальних закладів, що знаходилися на підконтрольній території та на тимчасово окупованій території Донецької області станом на 1 вересня 2014 року (в абсолютних значеннях)

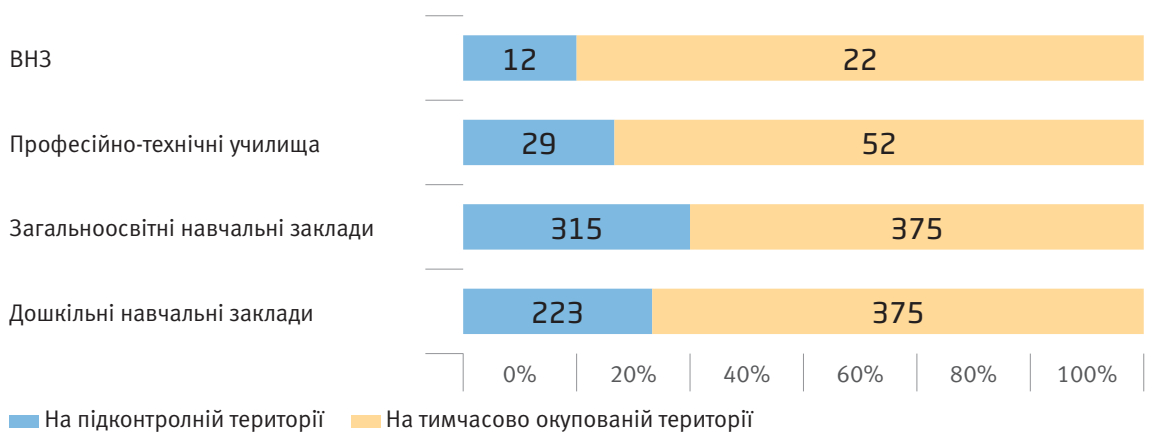

Рис. 2. Співвідношення кількості навчальних закладів, що знаходилися на підконтрольній території та на тимчасово окупованій території Луганської області станом на 1 вересня 2014 року (в абсолютних значеннях)

Ситуація після зниження активності бойових дій (березень 2015 — липень 2016 року)

За даними Міністерства соціальної політики України станом на 30 червня 2016 року було обліковано 1 790 267 внутрішньо переміщених осіб, з них 235 тисяч — діти.

Водночас, звернення до статистики Міністерства освіти і науки України дає підстави стверджувати, що кількість дітей-внутрішньо-переміщених осіб насправді є суттєво меншою. Так, станом на 25 травня 2016 року до дошкільних навчальних закладів контрольованої території України

зараховано 17 982 дитини з невідконтрольних територій (11 951 дитина з окупованої території Донецької області, 6 031 — з Луганської області). До загальноосвітніх навчальних закладів з цих територій в Україні зараховано 48 411 дітей (33 495 дітей з Донецької області та 14 916 дітей з Луганської області). Ще 1 777 дітей з невідконтрольних територій є учнями професійно-технічних навчальних закладів. Таким чином, якщо порахувати кількість дітей з окупованих територій, що на сьогодні вчаться у різних навчальних закладах України, отримаємо цифру у 68 170 осіб. Звісно, тут не враховані новонароджені діти, діти, які не відвідують дошкільні навчальні заклади; випускники шкіл, які не продовжують навчання та студенти вищих навчальних закладів, які не досягли повноліття (така статистика Міністерством освіти і науки не ведеться). Втім, очевидно, що навіть з урахуванням зазначених категорій кількість дітей не досягне 235 тисяч (рис. 3). Це свідчить про неточність статистичних даних, важкість обліку осіб, які постійно переміщуються і не закріплені за певними державними установами, суттєві розбіжності у статистиці різних міністерств та відомств

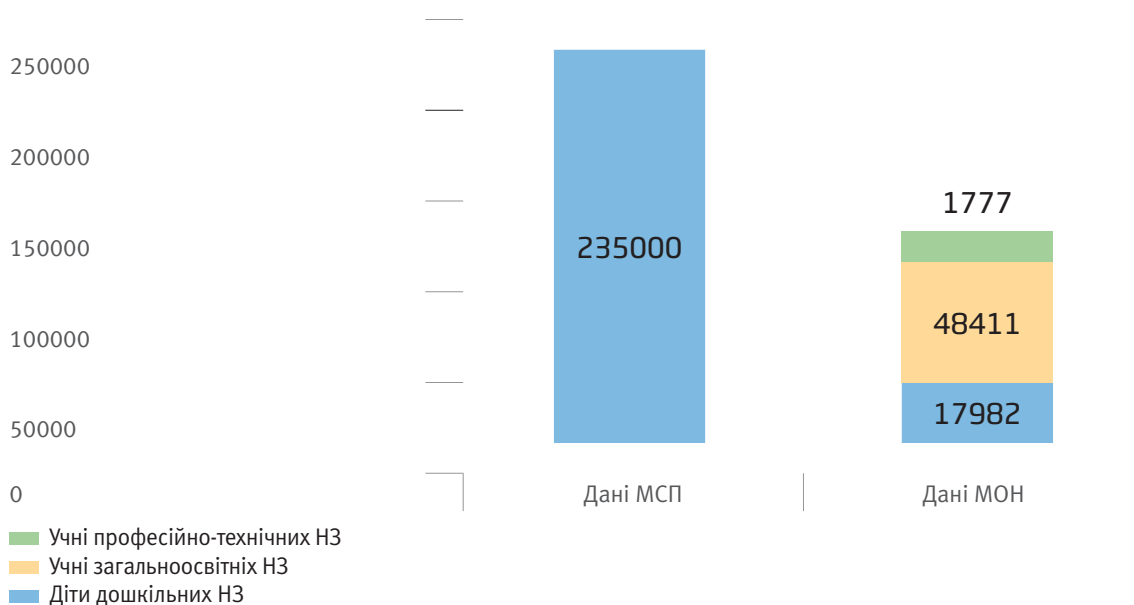

Рис. 3. Порівняння статистичних даних щодо кількості дітей-внутрішньо переміщених осіб, наданих МСП і МОН (в абсолютних значеннях)

Для того щоб оцінити задоволення права дітей на освіту, Міністерству освіти і науки було поставлене питання щодо кількості дітей на окупованих територіях, які залучені до дистанційного навчання та навчання екстерном у школах на підконтрольній території України. Виявилось, що така статистика Міністерством освіти і науки не ведеться. Департамент освіти і науки Луганської обласної військово-цивільної адміністрації не надав відповіді на запит. Лише департамент Донецької обласної військово-цивільної адміністрації надав відповідну інформацію і у відповіді зазначив, що станом на 21 липня 2016 року кількість дітей, що проживають на тимчасово невідконтрольній території області, які були зараховані до шкіл на підконтрольній території України для дистанційного навчання складає 38 осіб, для навчання екстерном — 1271 особа.

Щодо стаціонарних освітніх державних закладів (а саме: дитячих будинків, загальноосвітніх шкіл-інтернатів, спеціалізованих загальноосвітніх шкіл-інтернатів, загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації), то повну відповідь щодо їхньої кількості, евакуації, кількості дітей вдалося отримати тільки від Департаменту освіти і науки Донецької обласної військово-цивільної адміністрації. Міністерство освіти і науки України не надало змістовної відповіді на запит, пояснивши це тим, що відповідні заклади йому не підпорядковуються. Луганська обласна військово-цивільна адміністрація ніяк не відреагувала на декілька надісланих повторно запитів. Згідно з відповіддю Донецької обласної військово-цивільної адміністрації, станом на 01.01.2014 року мережа інтернатних закладів області складала 49 інтернатів: 4 дитячі будинки, 43 загальноосвітні школи-інтернати, 1 спеціалізована школа-інтернат, 1 загальноосвітнє професійне училище соціальної реабілітації. Інформація щодо кількості дітей станом на цей час залишилася на невідконтрольній території і є недоступною. Станом на 21.07.2016 року мережа інтернатних закладів

Донецької області скоротилася більш ніж вдвічі. На території підконтрольній українській владі залишилось 2 дитячі будинки і 20 загальноосвітніх шкіл-інтернатів. Загальна кількість дітей у дитячих будинках на 21 липня 2016 року становила 41 (з них: 8 дітей-сиріт, 33 дитини, позбавлені батьківського піклування; 23 дитини з інвалідністю), порівняно з 107 дітьми на 1 січня 2014 року, а у загальноосвітніх школах-інтернатах 2970 дітей у 2016 році (з них: 103 дитини-сироти, 408 дітей, позбавлених батьківського піклування; 353 дитини з інвалідністю) до 6210 дітей у 2014-му.

Запитувані освітні заклади не було переміщено з районів проведення АТО на територію, підконтрольну українській владі, окрім Макіївського професійного училища соціальної реабілітації ім. А.С. Макаренка. Училище разом з дітьми і персоналом тимчасово перемістили до Кіровоградської області (СМТ Балахівка), згідно Наказу Міністерства освіти і науки України від 25.11.2014 року.

Департамент освіти і науки Луганської обласної військово-цивільної адміністрації після декількох повторних запитів надав часткову інформацію стосовно дітей, переміщених із зони АТО. Зокрема, так і не було надано інформацію про кількість освітніх закладів, де можуть утримуватись «статусні» діти, на довоєнний період і на сьогоднішній день. З цієї відповіді стало відомо про те, що станом на 01.11.2016 р. з освітніх закладів Луганської області було евакуйовано 464 дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування.

1.2. ЗАКЛАДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ЛУГАНСЬКОЇ ТА ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ

До закладів соціального захисту дітей належать: центри соціально-психологічної реабілітації дітей, притулки для дітей, соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка). Саме про ці заклади піде мова нижче.

За інформацією Служби у справах дітей Донецької обласної військово-цивільної адміністрації, до початку військового конфлікту у Донецькій області функціонувало 2 притулки для дітей (на сьогодні реорганізовані у центри соціально-психологічної реабілітації дітей) та 10 центрів соціально-психологічної реабілітації дітей. У ході соціально-політичної ситуації, яка склалася в Донецькій області, центри соціально-психологічної реабілітації дітей міст Донецьк, Горлівка, Єнакієве, Шахтарськ, Харцизьк у II півріччі 2014 року опинилися на території, тимчасово неконтрольованій українською владою. Загальна планова ємність цих закладів складала 200 місць. За даними Служби у справах дітей Донецької обласної державної адміністрації, переміщення (евакуація), перереєстрація цих закладів на території підконтрольній українській владі не здійснювалася, але частина дітей відповідних закладів була евакуйована в інші подібні заклади на території України у травні-липні 2014 року (Запорізький, Київський, Мелітопольський, Оріхівський обласні центри соціально-психологічної реабілітації дітей та ін.). Всього із центрів соціально-психологічної реабілітації дітей непідконтрольних територій Донецької області, було евакуйовано 89 вихованців до закладів області та інших регіонів України. З них повернено в сім'ю батьків, родичів — 8, влаштовано до прийомних сімей — 14, влаштовано до ДБСТ — 2, влаштовано під опіку/піклування — 11, усиновлено — 1, повернено до закладів — 4, влаштовано до державних закладів — 6, продовжують перебувати в закладах, куди біли евакуйовані — 12.

Станом на 28.07.2016 року на підконтрольній території Донецької області функціонують 7 центрів соціально-психологічної реабілітації дітей з плановою наповнюваністю 240 місць, які розташовані у містах: Авдіївка, Добропілля, Краматорськ, Лиман, Словянськ, Торецьк та у Великоновосілківському районі. Де-факто таких установ на сьогодні 6, оскільки Авдіївський центр соціально-психологічної реабілітації, розрахований на 30 місць, припинив приймати дітей з серпня 2014 року через небезпеку життю і здоров'ю дітей та персоналу, що виникла у ході антитерористичної операції, хоча центр знаходиться на контрольованій території України. Таким чином, планова наповнюваність решти 6 діючих установ соціально-психологічної реабілітації становить 210 місць. Звертає на себе увагу той факт, що станом на 01.07.2016 року в центрах соціально-психологічної реабілітації дітей, підконтрольних українській владі, перебувало 411 вихованців, тобто удвічі більше їхньої планової наповнюваності. З цих дітей 7 мають інвалідність, 33 є дітьми-сиротами і дітьми, позбавленими батьківського піклування; 1 дитина, хвора на туберкульоз, 4 дитини, хворі на ВІЛ/СНІД. Щодо інформації за цими категоріями на довоєнний період, то вона залишилася на непідконтрольних територіях області і доступу до неї немає.

Окрім центрів соціально-психологічної реабілітації дітей до стаціонарних закладів соціальної опіки відносяться дитячі будинки-інтернати. Таких в Донецькій області станом на 1 січня 2014 року було 2 (Дружківський і Шахтарський) для проживання дітей з вадами фізичного, розумового розвитку і психическими розладами. У Дружківському і Шахтарському дитячих будинках-інтернатах за станом на 01.01.2014 р. проживала 461 особа (з них 314 вихованців віком до 18 років і 147 клієнтів молодіжних відділень у віці від 18 до 35 років), в т.ч.: 314 дітей-інвалідів; 42 дитини-сироти; 119 дітей, позбавлених батьківського піклування; 1 дитина, хвора на гепатит; 0 дітей, хворих на туберкульоз; 4 дитини, хворих на ВІЛ / СНІД.

У липні 2014 року Шахтарський дитячий будинок-інтернат виявився в зоні бойових дій антитерористичної операції. З метою збереження життів і здоров'я дітей 200 вихованців Шахтарського дитячого будинку-інтернату 03.08.2014 р. були евакуйовані у Дружківський дитячий будинок-інтернат та захищені до нього на повне державне забезпечення.

Станом на 21.07.2016 р. у системі соціального захисту населення області на території підконтрольній українській владі функціонував тільки Дружківський дитячий будинок-інтернат.

У зазначеному дитячому будинку-інтернаті станом на 21.07.2016 р. проживало 250 чоловік (з них 215 вихованців віком до 18 років і 35 жителів молодіжного відділення в віці від 18 до 35 років), в т.ч. 215 дітей-інвалідів; 35 дітей-сиріт; 100 дітей, позбавлених батьківського піклування; 2 дитини, хворі на гепатит; 0 дітей, хворих на туберкульоз; 3 дитини, хворі на ВІЛ / СНІД.

У Луганській області станом на 01.01.2014 року діяли наступні заклади для дітей, підпорядковані Департаменту соціального захисту населення: 15 центрів соціальної реабілітації дітей-інвалідів (не передбачено розміщення зі стаціонарним проживанням/обслуговуванням); Краснодонський обласний дитячий будинок-інтернат; Ровеньківський обласний будинок-інтернат для людей з особливими потребами (змішаного типу, де перебували дорослі і діти). З них станом на 21.07.2016 р. функціонують: 5 центрів соціальної реабілітації дітей-інвалідів, в яких за амбулаторною формою обслуговування отримували послуги понад 300 дітей з інвалідністю.

Відповідно, 10 центрів соціальної реабілітації дітей-інвалідів, а також Краснодонський обласний дитячий будинок-інтернат, розрахований на 126 місць, Ровеньківський обласний будинок-інтернат для людей з особливими потребами (змішаного типу, де перебували дорослі і діти), розрахований на 165 місць з дитячим відділенням на 30 місць, — залишилися на тимчасово непідконтрольній українській владі території.

1.3. ЗАКЛАДИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я, В ЯКИХ ЗНАХОДЯТЬСЯ ДІТИ

Третьою групою закладів, що опинилися у центрі нашої уваги, стали заклади охорони здоров'я, в яких знаходяться діти. У Луганській області був (станом на 1 січня 2014 року) і залишається лише один такий заклад — Луганський обласний будинок дитини №2, переміщений із м. Луганськ до м. Сєверодонецьк. Влітку 2014 року дітей Луганського обласного будинку дитини №2 евакуювали до Харківського обласного будинку дитини «Зелений гай» (СМТ Високий), а у листопаді 2014-го відкрили новий будинок дитини обласного значення у м. Сєверодонецьк, куди переїхав персонал Луганського обласного будинку дитини № 2. На сьогодні у будинку дитини м. Сєверодонецька перебувають діти, позбавлені батьківського піклування, з підконтрольної території Луганської області, які поступили з моменту його відкриття — листопаду 2014 року. Є діти зі Станиці Луганської, Попасної, Старобільська та інших прифронтових населених пунктів. Заклад є багатопрофільним, оскільки він є єдиним будинком дитини на всю Луганську область. Станом на 21 липня 2016 року у закладі перебувала 61 дитина, серед них: 7 дітей з інвалідністю, 2 дитини хворі на ВІЛ/СНІД.

У Донецькій області 3 з 5 закладів охорони здоров'я, де знаходяться діти, залишилися на тимчасово непідконтрольній українській владі території: обласний спеціалізований будинок дитини м. Донецьк, міський спеціалізований будинок дитини м. Донецьк, обласний спеціалізований будинок дитини м. Макіївка. Із зазначених установ були евакуйовані лише діти. З червня 2014 року по липень 2015 року усього було переміщено 152 дитини. Крім того, у зв'язку із загостренням бойових дій поблизу Артемівська, який контролюється українською владою, 13.02.2015 року усіх дітей (45) було евакуйовано та переведено до інтернатних закладів м. Харкова. Так само до харківських

закладів (будинки дитини №№ 1, 2, 3, «Зелений гай») наприкінці червня 2014 року було переведено дітей будинку дитини «Антошка» м. Краматорська (33 дитини), оскільки у місті на той час точилися бої між незаконними збройними формуваннями та українською армією.

На сьогодні на території підконтрольній українській владі функціонує лише Краматорський будинок дитини «Антошка», у який, зокрема, було переміщено 53 дитини із обласного спеціалізованого будинку дитини м. Макіївка та 47 дітей із дитячих санаторіїв Маріуполя (де тимчасово перебували діти з Донецького обласного та міського спеціалізованих будинків дитини). Станом на 21.07.2016 року у Краматорському будинку дитини перебувало 64 дитини, позбавлені батьківського піклування, 20 дітей з інвалідністю, 6 дітей хворих на ВІЛ/СНІД.

Психіатричні та психоневрологічні лікарні, де є дитячі відділення, станом на 21.07.2016 не були переміщені (евакуйовані) з тимчасово непідконтрольної території. Відповіді щодо їхньої кількості надано не було.

За інформацією обласних та Київської міської державних адміністрацій станом на 1 липня 2016 року з територій Донецької та Луганської областей в інші регіони України перемістилися 1 486 дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування та 620 дітей переїхали без законних представників.

Узагальнюючи отримані статистичні дані, картина щодо дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також дітей з інвалідністю на підконтрольній території Донецької області виглядає наступним чином (рис. 4). На жаль, частини відповідних даних щодо дітей Луганської області отримати не вдалося, тому графічно вони не представлені.

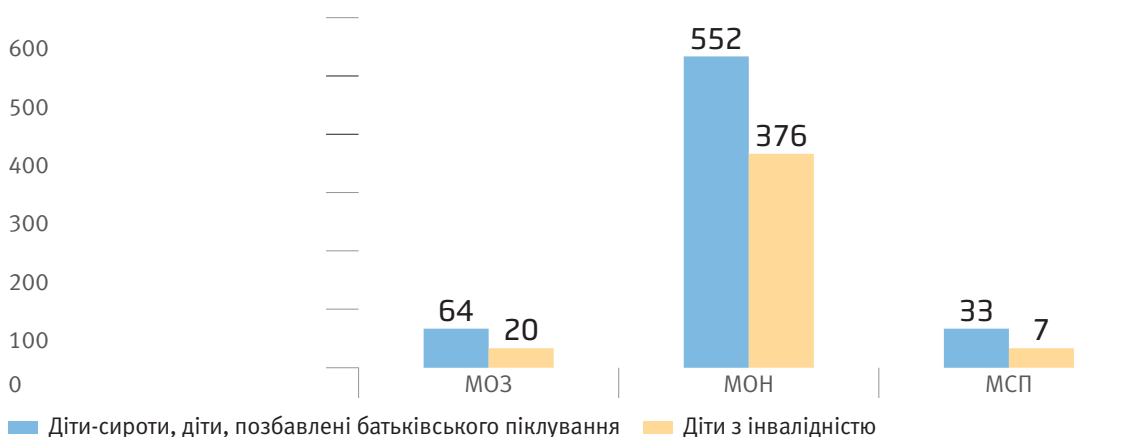

Рис. 4. Кількість дітей-сиріт та дітей ПБП, дітей з інвалідністю у закладах МОЗ, МОН, МСП на підконтрольних територіях Донецької області (в абсолютних значеннях)

2. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ДІТЕЙ – ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ПРАКТИКА

Діти, які вимушені були через конфлікт на сході України покинути місце свого проживання та стати внутрішньо переміщеними особами, є окремою вразливою категорією, яка через свій вік та залежність від дорослих стикається із додатковими труднощами при реалізації своїх базових прав під час та після переміщення. Дуже часто ці труднощі безпосередньо пов'язані із тим, що батьки-переселенці є дискримінованою меншістю, чії права, на жаль, іноді обмежуються цим спеціальним статусом внутрішньо переміщених осіб у багатьох сферах (при пошуку житла, при отриманні державних адміністративних послуг, соціальних виплат тощо). Це відбувається, по-перше, через прийняті нормативно-правові акти, які замість надання додаткового захисту переселенцям — звужують чи навіть порушують гарантовані Конституцією та Законами України права людини та громадянина; по-друге, через різну практику застосування існуючих норм органами влади у різних регіонах України.

Окремо варто зазначити, що діти, які перебувають у інституціональних закладах системи Міністерства освіти та науки України, Міністерства охорони здоров'я, дуже часто позбавлені можливості отримання офіційних статусів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, через відсутність первинних документів, що стали підставою для поміщення їх до спеціальних державних закладів.

ПЕРЕМІЩЕННЯ ДІТЕЙ ЧЕРЕЗ ЛІНІЮ ЗІТКНЕННЯ

Основним документом, який регулює порядок перетину лінії розмежування в Луганській і Донецькій областях є Тимчасовий порядок контролю за переміщенням осіб, транспортних засобів та вантажів (товарів) через лінію зіткнення у межах Донецької та Луганської областей, затверджений Наказом першого заступника керівника АТЦ при СБУ від 12.06.2015 №415-ог⁵ (надалі — Тимчасовий Порядок). Зокрема, даний Порядок визначає правила перетину лінії розмежування дітьми. Так, відповідно до п. 5.1. Тимчасового Порядку, в'їзд в район проведення АТО та виїзд з нього для громадян України дозволяється за умови пред'явлення будь-якого документа, що посвідчує особу у розумінні Постанови КМУ від 27.07.1998 № 1147 «Про прикордонний режим», та дозволу фізичної особи. При цьому вказаний дозвіл повинен бути отриманий особою, що планує перетин лінії зіткнення, заздалегідь. Для цього особа подає формалізовану заяву в електронному вигляді через веб-портал СБУ, або ж, у паперовому вигляді до однієї з координаційних груп. Дані про дітей, які не досягли 16-річного віку, заносяться разом з даними осіб, що їх супроводжують.

Згідно п. 5.1.1. Тимчасового Порядку, в'їзд на неконтрольовану територію дітей, які не досягли 16-річного віку, здійснюється з дотриманням вимог, передбачених для таких осіб Правилами перетинання державного кордону громадянами України, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 року № 57⁶. За загальними правилами, в'їзд дітей до тимчасово не підконтрольної території України здійснюється за згодою обох батьків (усиновлювачів) та в їх супроводі або в супроводі осіб, уповноважених ними.

В'їзд на тимчасово окуповану територію дітей, які не досягли 16-річного віку, в супроводі одного з батьків або інших осіб, здійснюється:

1. за нотаріально посвідченою згодою другого з батьків, який відсутній у пункті пропуску;
2. без нотаріально посвідченої згоди другого з батьків:
  - ♦ якщо другий з батьків є іноземцем або особою без громадянства (якщо про це є відмітка у свідоцтві про народження дитини);
  - ♦ або у разі пред'явлення документів або їх нотаріально засвідчених копій: свідоцтва про смерть другого з батьків; рішення суду про позбавлення батьківських прав другого з батьків; рішення суду про визнання другого з батьків безвісно відсутнім; рішення суду про

5 http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=136476&cat_id=135945

6 <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF>

визнання другого з батьків недієздатним; рішення суду про надання дозволу на виїзд громадянину, який не досяг 16-річного віку, без згоди та супроводу другого з батьків; довідки про народження дитини, виданої відділом реєстрації актів цивільного стану, із зазначенням підстав внесення відомостей про батька відповідно до частини першої статті 135 Сімейного кодексу України (під час виїзду дитини у супроводі одинокої матері).

Згідно п. 5.1.2. Тимчасового Порядку, діти, які не досягли 16-річного віку, виїжджають з тимчасово непідконтрольної території України за умови пред'явлення свідоцтва про народження дитини, будь-якого документа, визначеного статтею 5 ЗУ «Про громадянство України»⁷ або статтею 2 ЗУ «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України»⁸ особи (осіб), у супроводі якої (яких) діти, які не досягли 16-річного віку, виїжджають з неконтрольованої території, та дозволу фізичної особи, наданим СБУ.

Також у Тимчасовому Порядку містяться окремі норми щодо виїзду з тимчасово окупованої території категорій дітей, які з різних причин не мають та не могли отримати свідоцтва про народження або паспорта громадянина України. Зокрема, мова йде про дітей, які народились у 1998 році і пізніше та не змогли оформити паспорт громадянина України внаслідок проживання у населених пунктах, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження; та дітей, які народилися після початку проведення АТО, та внаслідок проживання на непідконтрольній території, їм не було оформлено свідоцтво про народження.

Відповідно до п. 5.13. Тимчасового Порядку, у разі потрапляння на контрольний пункт в'їзду-виїзду (КПВВ) дитини до 16 років без супроводу законних представників⁹ відповідальні посадові особи КПВВ повинні забезпечити безпечний перетин дитиною лінії зіткнення та вжити заходів з подальшої її передачі органам МВС України.

Проте навіть при тому, що Тимчасовий Порядок містить достатньо норм, що регламентують процедури перетину лінії розмежування дітьми, на практиці виникає багато проблем безпосередньо під час переміщення через КПВВ.

Перетин лінії зіткнення з підконтрольної на непідконтрольну територію дітьми у супроводі одного з батьків дуже часто унеможлиблюється відсутністю нотаріально посвідченої згоди того з батьків, кого немає у пункту пропуску. Досить часто трапляються ситуації, коли мати із дитиною (дітьми) виїхала на підконтрольну територію України ще до встановлення перепускної системи через лінію розмежування (тобто до січня 2015 року), а потім, при бажанні поїхати на тимчасово окуповану територію України (провідати батьків, перевірити стан житла, повернутися на постійне місце проживання тощо), вже на КПВВ безпосередньо отримала відмову у пропуску через відсутність нотаріально посвідченої згоди другого з батьків чи інших документів, передбачений Правилами перетинання державного кордону України. У цьому разі розповсюдженими варіантами рішення цієї проблеми є отримання рішення суду про надання дозволу на виїзд громадянину, який не досяг 16-річного віку, без згоди та супроводу другого з батьків, або — рідше — про позбавлення батьківських прав. Перший варіант є більш простим процедурно, і суди мають вже деяку практику розгляду подібних справ та винесення рішень. З іншого боку, ця практика є досить різною (в деяких рішеннях суд дає згоду на виїзд дитини (дітей) суто на певний період, з вказанням точного місця призначення; в інших — дозвіл дають до досягнення дитиною повноліття тощо). Проте відповідно до позиції Колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ, яка була сформована у рішенні від 16 березня 2016 року¹⁰, ухвала суду про надання дозволу на виїзд дитині повинен отримуватися на кожен поїздку, і не може бути виданий до досягнення дитиною певного віку. Це означає, що кожний раз, коли знадобиться в'їхати на тимчасово непідконтрольну територію України, треба проходити судову процедуру та отримувати рішення. У такій ситуації, іншим шляхом є отримання рішення суду про

7 <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>

8 <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3857-12>

9 Відповідно до ст. 39 Цивільного процесуального кодексу України, законним представником вважаються батьки дитини, усиновлювачі, опікуни, а також інші особи, визначені законом.

10 <http://reyestr.court.gov.ua/Review/56614603>

позбавлення батьківських прав, що призводить до того, що подібні позови, якими «завалені» суди, до яких була перерозподілена підсудність судів, розташований на тимчасово окупованій території, іноді розглядають їх досить формально (що, звичайно, неприпустимо). Це може призводити до порушень прав того з батьків, хто не проживає з дитиною: він (вона) навіть може не знати, що в суді розглядається справа про позбавлення його батьківських прав або подібне рішення вже винесено.

Наразі не є врегульованим порядок перетину лінії розмежування дітьми без супроводу законних представників (у супроводі родичів чи при самостійному перетині дитиною лінії розмежування). Тимчасовий Порядок не містить норми, яка б встановлювала обмеження на право дитини виїжджати з тимчасово окупованої території без супроводу батьків, або інших законних представників. Проте на практиці, якщо дитина виїжджає у супроводі родичів, необхідним є повний комплект документів, що підтверджують родинні зв'язки дорослого із дитиною. Якщо таких документів немає, дитину у супроводі можуть не випустити з тимчасово окупованої території України.

Крім того, досить багато проблемних питань виникає із дітьми, яким виповнилось 16 років і які мають бажання виїхати для проживання, навчання на підконтрольну територію України, проте чії батьки через їхню підтримку так званих «ЛНР/ДНР» чи з інших причин не мають бажання переміщуватися на підконтрольну територію і вивозити дитину. По суті, Тимчасовий Порядок не містить заборони виїзду дитини самостійно, більш того, є спеціальна норма, яка регламентує те, яким чином повинні поводитися відповідальні особи на КПВВ при виявленні дитини без супроводу законних представників (вищенаведений п. 5.13 Тимчасового порядку). Проте, цей пункт фактично не працює, а для перетину лінії зіткнення вимагається присутність дорослого — законного представника дитини.

Через складнощі при перетині лінії зіткнення (обмежена кількість КПВВ, відсутність пасажирського сполучення, величезні черги тощо) достатньо велика кількість жителів тимчасово окупованої території України виїжджає з неї через неконтрольовані ділянки кордону з Російською Федерацією та перетинає державний кордон України у встановлених пунктах пропуску на підконтрольній території. З одного боку, цей шлях виявляється менш складним через відсутність необхідності отримувати дозвіл на перетин лінії розмежування, а також через відсутність великих черг. З іншого боку, фактично ці особи скоюють адміністративне правопорушення, передбачене ст. 204-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП)¹¹, а саме — незаконне перетинання або спроба незаконного перетинання державного кордону України, оскільки вони фактично виїжджають через тимчасово недіючі пункти пропуску через державний кордон на тимчасово непідконтрольній території України. Відповідно до ст. 204-1 КУпАП, таке діяння тягне за собою накладення штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (тобто від 1700 до 3400 гривень) або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб. Тож при виявленні факту перетину кордону через закриті пункти пропуску на тимчасово непідконтрольній території України, співробітники Державної прикордонної служби України, часто вибірково складають протоколи про вчинення особами адміністративного правопорушення, після чого протоколи повинні бути направлені до суду. Проте, відповідно до даних, що містяться у Єдиному державному реєстрі судових рішень, більшість судів звільняє осіб, що виїжджають через непідконтрольні пункти пропуску через державний кордон України з Російською Федерацією, за малозначністю діяння та обмежуються усним зауваженням.

ОТРИМАННЯ СТАТУСУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНОЇ ОСОБИ

Відповідно до визначення, наведеного у ст. 1 ЗУ «Про забезпечення прав та свобод внутрішньо переміщених осіб»¹² (далі — Закон), **внутрішньо переміщеною особою** є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій

11 <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/page>

12 <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>

природного чи техногенного характеру.

Згідно до ч. 1 ст. 4 Закону, факт внутрішнього переміщення підтверджується довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи. При цьому кожна дитина, у тому числі яка прибула без супроводження батьків, інших законних представників, отримує довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи.

Відповідно до Порядку оформлення та видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 №509¹³ (далі — Порядок), для отримання довідки повнолітня або неповнолітня внутрішньо переміщена особа (далі — ВПО) звертається особисто, а малолітня дитина, недієздатна особа або особа, дієздатність якої обмежена, — через законного представника із заявою про взяття на облік, форму якої затверджує Мінсоцполітики, до структурного підрозділу з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчих органів міських, районних у містах (у разі утворення) рад.

Заяву про взяття на облік малолітньої дитини, яка є дитиною-сиротою або дитиною, позбавленою батьківського піклування, для отримання довідки подає від її імені:

- ♦ у разі влаштування до дитячого закладу, закладу охорони здоров'я або закладу соціального захисту дітей на повне державне забезпечення — керівник відповідного закладу;
- ♦ у разі влаштування в сім'ю громадян під опіку, піклування, прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу — законний представник (один з опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів).

Заяву про взяття на облік малолітньої дитини, яка прибула без супроводження законного представника, для отримання довідки може подавати від її імені родич (баба, дід, прабаба, прадід, повнолітні брат або сестра, тітка, дядько) або вітчим, мачуха, в яких проживає (перебуває) дитина.

Якщо малолітня дитина прибула без супроводження законного представника або особи, заяву подає від її імені представник органу опіки та піклування за місцем перебування такої дитини.

Проте під час проходження процедури взяття на облік дітей з числа внутрішньо переміщених осіб, часто виникають складнощі, які пов'язані не стільки із відсутністю нормативного регулювання того чи іншого питання реєстрації переселенців, а з різною практикою застосування існуючих нормативно-правових актів у різних регіонах України.

Також варто зазначити, що є пряма залежність між можливістю реалізації дітьми прав на освіту (в тому числі — дошкільну), медичне забезпечення, соціальний захист тощо та наявністю у батьків дитини чи у самої дитини довідки про взяття на облік внутрішньо переміщених осіб. Тож якщо батьки дитини з якихось причин не були зареєстровані внутрішньо переміщеними особами, проте мають зареєстроване місце проживання на окупованій території України, можуть виникати певні труднощі при реєстрації народження дитини, отриманні дублікатів документів, влаштуванні дитини у дитячий садочок чи школу тощо.

Можна виокремити декілька системних проблем із забезпеченням прав дітей при взятті їх на облік у якості ВПО.

Вимога особистої присутності дитини у момент звернення її батьків чи законних представників до управлінь праці та соціального захисту населення для взяття її на облік внутрішньо переміщеної особи. Нормами Порядку не передбачено вимоги особистої присутності дитини в момент її реєстрації як ВПО. Проте у багатьох управліннях праці та соціального захисту населення (УПСЗН), які є уповноваженими органами з питань взяття на облік переселенців, від батьків та родичів дитини вимагають «показати» дитину, і тільки після цього видають довідку про взяття її на облік. Зокрема, як показав Моніторинг дотримання права на соціальний захист внутрішньо переміщених осіб, який був проведений Благодійним Фондом «Восток-СОС» спільно із Радниками з питань

13 <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF>

внутрішньо переміщених осіб Міністерства соціальної політики України¹⁴, майже у половині відвіданих УПСЗН, вимагають присутності дитини у момент взяття на облік її та членів її сім'ї, що не передбачено діючими нормами. При чому, у деяких випадках ці вимоги щодо особистої присутності стосуються тільки дітей старших 14 років. У деяких УПСЗН вимагають надання додаткової довідки з дитячого садочка чи школи, що підтверджує факт проживання дитини у даному населеному пункті.

При поданні заяви про взяття на облік малолітньої дитини, яка прибула без супроводження законного представника, складно підтвердити родинні зв'язки дитини із родичем, із яким проживає дитина після переміщення і який має право подати заяву про взяття дитини на облік як ВПО. Як зазначалося вище, у разі, якщо дитина переміщується не в супроводі законних представників (батьків, опікунів), а разом із родичами (братами, сестрами, бабусями, дідусями тощо), вони мають право подати заяву про взяття на облік дитини як внутрішньо переміщеної особи. Проте при поданні такої заяви родичі повинні довести факт родинних зв'язків із дитиною, що буває доволі важко з огляду на те, що дуже часто, особливо після екстреної евакуації чи після руйнування житла, багато сімей виїжджали взагалі без документів. Наприклад, якщо онук виїхав із бабусяю, вона повинна мати оригінал його свідоцтва про народження, свідоцтва про народження свого сина чи доньки, який (яка) є батьком (матір'ю) дитини, та у разі зміни прізвища — свідоцтва про шлюб свого сина (доньки). Ці документи зазвичай важко поновити, у разі втрати, але вони є необхідними для підтвердження родинних зв'язків між дитиною і родичем, з яким вона виїхала.

Відсутність можливості отримати статус ВПО дитиною, чії батьки, родичі, із якими дитина перемістилася, чи інші законні представники не мають статусу ВПО. Окремо варто зупинитися на питаннях взяття на облік дітей, що перемістилися із районів проведення Антитерористичної операції, проте їхні батьки статус переселенців не можуть отримати з різних причин (наприклад, після розлучення батьків дитина переміщується з тимчасово окупованої території до того з батьків, які вже тривалий час проживає на підконтрольній території та не має права на отримання статусу ВПО). У цій ситуації, якщо дитина-переселенець проживає із одним з батьків (або іншим родичем), який не є ВПО, дитина не може отримати статус переселенця через відсутність відповідних процедур взяття її на облік окремо від законного представника чи родича дитини.

ОТРИМАННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМИ ОСОБАМИ СОЦІАЛЬНИХ ВИПЛАТ НА ДІТЕЙ

Держава Україна, відповідно до ст. 46 Конституції України¹⁵ гарантує право на соціальний захист громадян. Проте військовий конфлікт суттєво вплинув на те, яким чином це гарантоване Конституцією право може бути реалізовано для осіб, що залишилися проживати на тимчасово окупованій території України чи вимушені були виїхати і стати внутрішньо переміщеними особами. Особливо актуально це питання постає для найменш соціально захищених груп населення, сімей з дітьми, осіб з інвалідністю тощо.

Державна допомога надається сім'ям із дітьми відповідно до ЗУ «Про державну допомогу сім'ям із дітьми»¹⁶ у вигляді допомоги у зв'язку із вагітністю та пологами; допомоги при народженні дитини; допомоги при усиновленні дитини; допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування; допомоги на дітей самотнім матерям. Також держава забезпечує виплати тимчасової допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме¹⁷. Крім того, державна допомога призначається малозабезпеченим сім'ям (згідно ЗУ «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям»¹⁸), дітям-інвалідам (відповідно до ЗУ «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам»¹⁹), сім'ям у зв'язку із втратою годувальника (згідно до ЗУ «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»²⁰) тощо.

14 посилання на звіт

15 <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page>

16 <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>

17 <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/189-2006-%D0%BF>

18 <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1768-14>

19 <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2109-14>

20 <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>

Спеціально для переселенців передбачене надання щомісячної адресної допомоги для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг відповідно до Постанови КМУ від 01.10.2014 №505²¹. Цей вид допомоги призначається максимум на шість місяців із правом повторного звернення за її призначенням, та її розмір складає:

- ♦ для непрацездатних осіб (пенсіонери, діти) — 884 гривні на одну особу (члена сім'ї);
- ♦ для людей з інвалідністю — прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність;
- ♦ для працездатних осіб — 442 гривні на одну особу (члена сім'ї).

При цьому, загальна сума допомоги на сім'ю розраховується як сума розмірів допомоги на кожного члена сім'ї та не може перевищувати 2 400 гривень на місяць.

Не дивлячись на достатньо розгалужену систему надання соціальних виплат населенню, реалізація вищезазначених положень законодавства України на практиці суттєво обмежується.

Соціальні виплати особам, які зареєстровані на тимчасово окупованій території України, здійснюються виключно після їхньої реєстрації у якості ВПО. Ця норма була встановлена Постановою КМУ від 05.11.2014 №637 «Про здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам»²² і на практиці означає, що мешканцям окупованих територій, зокрема, Донецької та Луганської областей, жодні соціальні виплати не проводяться, допоки вони не стануть переселенцями. Це є суттєвим порушенням права на соціальний захист та, по суті, є примушуванням до переміщення, оскільки дуже часто соціальні виплати від держави є єдиним джерелом для існування представників незахищених верств населення. При цьому механізмів отримання соціальних виплат особами, що зареєстровані на окупованій території та не бажають ставати переселенцями, не існує.

Соціальні виплати не призначаються / не поновлюються у разі, якщо заявником не наданий повний комплект документів, передбачених підзаконними нормативними актами, які дуже часто включають в себе документи, які переселенець не в змоззі надати. Це стосується, перш за все, подання довідки про склад сім'ї, яка відповідно до Наказу Міністерства праці та соціальної політики України від 22.07.2003 №204²³ може бути видана лише власнику житла, а не орендарю. При цьому довідка про склад сім'ї, наприклад, входить до обов'язкового пакету документів при призначенні допомоги на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування. Тож у разі неподання цієї довідки, управління праці та соціального захисту населення відмовляє у призначенні чи поновленні виплат цього виду держаної допомоги, що напряму зачіпає інтереси дитини. Крім того, у більшість підзаконних актів не внесені зміни, які б враховували ситуацію тимчасової окупації окремих територій України при оформленні соціальних виплат та поданні відповідних документів. Наприклад, за загальним правилом, соціальні виплати призначаються і виплачуються за місцем реєстрації особи, а у випадку проживання не за місцем реєстрації — за умови отримання довідки з місця реєстрації про те, що особа не отримує там цей вид допомоги. Проте місцем реєстрації ВПО є окупована територія, де подібну довідку отримати неможливо, хоча її подання передбачена існуючими нормами права.

Через уведення нових процедур призначення (поновлення) та здійснення контролю за проведенням соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам, багато сімей переселенців залишаються без соціальних виплат вже довгий період часу. Так, 08 червня 2016 року Кабінет Міністрів України прийняв Постанову №365 «Деякі питання здійснення соціальних виплат внутрішньо переміщеним особам»²⁴. Відповідно до нововведень, призначення та поновлення всіх видів соціальних виплат переселенцям можливі тільки після проведення перевірки фактичного місця проживання внутрішньо переміщеної особи. Проте до введення у дію вищезгаданих порядків не було проведено оцінювання спроможності місцевих органів влади (зокрема, УПСЗН) проводити подібні перевірки, оскільки вони мають дуже обмежений фінансовий та кадровий ресурси. Це призводить до того, що перевірки місця проживання переселенців проходять дуже повільно (особливо в регіонах з високою кількістю зареєстрованих ВПО), а отже — тисячі сімей

21 <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF>

22 <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/637-2014-%D0%BF>

23 <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0709-03>

24 <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=249110200>

переселенців, зокрема, сім'ї із дітьми, залишаються по декілька місяців без всіх соціальних виплат, раніше призначених на сім'ю, проте припинених з різних причин у 2016 році. Особливо варто зазначити, що у разі, якщо у момент проведення перевірки переселенців не буде знаходитися за адресою тимчасового проживання, соціальні виплати поновлені не будуть. А якщо врахувати, що прийняття порядків відбулося на початку літа, перевірки проходять зазвичай у робочий час, кількість соціальних інспекторів, які залучені до відвідування місць проживання переселенців, обмежена, не складно уявити, що кількість осіб, яким виплати не були поновлені, досить велика. Наприклад, з 5983 заяв про поновлення (призначення) соціальних виплат, поданих переселенцями до Слов'янського УПСЗН, виплати були поновлені у 301 випадку²⁵.

Існуючий порядок призначення адресної допомоги переселенцям для покриття витрат на проживання має суттєві недоліки, оскільки встановлює непропорційні обмеження для її отримання. Зокрема, це зменшення суми щомісячної адресної допомоги для переселенців працездатного віку, які не працевлаштувалися протягом двох місяців після взяття на облік, а також норма щодо позбавлення права на повторне отримання цієї категорією адресної допомоги на наступний шестимісячний термін, які є непропорційними. Відповідно до п. 3 Порядку надання щомісячної адресної допомоги, затвердженого Постановою КМУ від 01.10.2014 № 505, сума допомоги для працездатних осіб становить 442 грн (приблизно \$18). Ця сума підлягає зменшенню вдвічі, якщо особа не працевлаштувалася протягом двох місяців, та повне припинення виплат у разі непрацевлаштування протягом чотирьох місяців. Після припинення виплат адресної допомоги за цією підставою, працездатні особи позбавляються права звернення за призначенням грошової допомоги на наступний шестимісячний термін. Це, звичайно, не є фактором стимулювання пошуку роботи, особливо в умовах досить поширеної трудової дискримінації ВПО, або запобіжником «утриманства», а стає механізмом покарання переселенців за те, що не змогли працевлаштуватися. Така вимога Порядку на практиці призвела до того, що навіть якщо працездатна особа знайшла роботу пізніше, УПСЗН відмовляють у призначенні їй виплат адресної допомоги.

Особливо варто зазначити, що граничний розмір адресної допомоги на сім'ю становить 2400 гривень, незалежно від кількості членів сім'ї, що, звичайно, негативно впливає на сім'ї із дітьми, багатодітні сім'ї тощо. На додаток, сума призначеної допомоги не підлягає індексації, бо розмір її є фіксованим. Це призводить до того, що адресна допомога за останні два роки знецінилася майже на 20%, а її загальний розмір на родину, який залишився незмінним незважаючи на інфляційні процеси та систематичне зростання тарифів на житлово-комунальні послуги, знецінився на більш ніж 40%.

ОТРИМАННЯ ДОКУМЕНТІВ, ЩО ПІДТВЕРДЖУЮТЬ ОСОБУ ТА ГРОМАДЯНСТВО ВПО, ТА ПОНОВЛЕННЯ ВТРАЧЕНИХ ДОКУМЕНТІВ

Відповідно до Принципу 20 Керівних принципів ООН з питань переміщення осіб всередині країни²⁶, кожна особа, де б вона не знаходилася, має право на визнання її правосуб'єктності, що передбачає, зокрема, обов'язок представників влади видавати внутрішньо переміщеним особам відповідні документи, які необхідні для поваги та здійснення їхніх законних прав (паспорта, свідоцтва про народження, свідоцтва про шлюб тощо). Органи влади повинні сприяти, зокрема, видачі нових документів або заміні документів, втрачених під час переміщення, без будь-яких необґрунтованих умов, таких як вимога повернення на місце звичайного проживання для отримання тих чи інших необхідних документів.

Документами, отримання яких є необхідним для реалізації базових прав дітей (таких як освіта, медичне забезпечення, соціальний захист тощо), є:

- ♦ свідоцтво про народження дитини (отримання дублікату втраченого чи реєстрація дитини, що народилася на тимчасово непідконтрольній території України);
- ♦ паспорт громадянина України (як для дітей, що досягли 16-річного віку, так і для їхніх батьків, що з різних причин втратили паспорт або повинні замінити його через недійсність тощо);

25 Тут буде посилання на наш моніторинг

26 http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/internal_displacement_principles.shtml

- ♦ копії (дублікати) рішень суду про позбавлення батьківських прав, про призначення аліментів на дитину тощо, а також виконавчих листів, що були видані до початку тимчасової окупації АР Крим та окремих районів Донецької та Луганської областей.

Отримання свідоцтва про народження дитини відбувається після проведення державної реєстрації факту її народження відповідно до Правил державної реєстрації актів цивільного стану в Україні, затверджених Наказом Міністерства юстиції України від 18.10.2000 №52/5²⁷. Правилами передбачений виключний перелік документів, які можуть бути підставою для реєстрації народження дитини (п.2 ст. 1 Розділу III Правил). При відсутності підстав для державної реєстрації народження, визначених у цьому пункті, державна реєстрація народження проводиться на підставі рішення суду про встановлення факту народження дитини даною жінкою. Оскільки медичні документи, видані на тимчасово окупованій території України, не визнаються дійсними на підконтрольній території, єдиним шляхом для реєстрації народження дитини та отримання свідоцтва про її народження є проходження судової процедури встановлення факту народження дитини. Ця процедура була суттєво спрощена у лютому 2016 року. Так, відповідно до ч. 1 ст. 257-1 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України)²⁸, заява про встановлення факту народження особи на тимчасово окупованій території України може бути подана батьками, родичами, їхніми представниками або іншими законними представниками дитини до будь-якого суду за межами такої території України незалежно від місця проживання заявника. Причому така заява розглядається невідкладно з моменту надходження, а ухвалене рішення підлягає негайному виконанню.

Процедура отримання паспорту громадянина України (у тому числі порядок обміну паспорту, видачі паспорту замість утраченого або викраденого) регламентована Наказом МВС від 13.04.2012 № 320 «Про затвердження Порядку оформлення і видачі паспорту громадянина України»²⁹ (далі — Порядок).

Відповідно до п. 1.3. Порядку, для оформлення паспорту громадянина України особа подає:

- ♦ заяву про видачу паспорту встановленої форми;
- ♦ свідоцтво про народження;
- ♦ дві фотокартки розміром 3,5 x 4,5 см;
- ♦ платіжний документ з відміткою банку про сплату державного мита або копію документа про звільнення від сплати державного мита (громадяни, які досягли 16-річного віку та отримують паспорт вперше, звільняються від сплати державного мита).

Для отримання особою, яка досягла 16-літнього віку, паспорту з безконтактним носієм, подається заява-анкета, свідоцтво про народження дитини, а також копії документів, що підтверджують громадянство та посвідчують особу їхніх батьків (для осіб, які народилися до 1 березня 2001 року)³⁰.

Окремим питанням є *отримання копій судових рішень та виконавчих листів*, ввиданих на тимчасово непідконтрольній території України до початку проведення АТО. Зокрема, найчастіше мова йде про рішення суду про призначення аліментів на дитину та отримання копії виконавчого листа для поновлення виконання судового рішення вже на підконтрольній території України або оформлення тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів.

Відповідно до ч. 4 ст. 222 ЦПК України, копії судових рішень повторно видаються за заявою особи за плату у розмірі, встановленому законодавством. Згідно до ч. 1 ст. 370 ЦПК України, замість втраченого оригіналу виконавчого листа або судового наказу суд, який видав виконавчий лист або судовий наказ, має право за заявою стягувача або поданням державного виконавця видати його дублікат.

27 <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0719-00/paran95#n95>

28 <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/paran3000#n3000>

29 <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1089-12>

30 З 1 жовтня 2016 року отримання паспорту з безконтактним носієм стане обов'язковим для кожного громадянина України, який досяг 14-річного віку відповідно до ЗУ «Про внесення деяких змін до законодавчих актів України щодо документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, спрямованих на лібералізацію Європейським Союзом візового режиму для України».

Суд, який видав виконавчий лист про стягнення аліментів, має право за поданням державного виконавця, приватного виконавця у разі встановлення кількох місць роботи чи отримання доходів боржника видати дублікат виконавчого листа.

Відповідно до ст. 1 ЗУ «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку із проведенням антитерористичної операції»³¹ Голова Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ своїм Розпорядженням від 02.09.2014 №2710/38-14³² визначив територіальну підсудність цивільних справ, підсудних судам, що розташовані у районі проведення АТО, місцевим загальним судам, які розташовані поза межами тимчасово окупованої території України. Тобто, наприклад, справи, що повинен був би розглядати Стахановський міський суд Луганської області, який знаходиться у тимчасово окупованому місті Стаханові, розглядає Сєвєродонецький міський суд Луганської області.

Хоча отримання вищевказаних документів переселенцями є вкрай важливим та напряму або опосередковано впливає на реалізацію прав дітей з числа внутрішньо переміщених осіб, тим не менш існує багато труднощів, що виникають під час проходження процедур отримання або поновлення документів.

Фактично відсутня можливість отримання паспорту громадянина України при досягненні 16-річного віку у разі, якщо батьки чи один з них не виїхали з тимчасово непідконтрольної території України. Хоча Порядок оформлення і видачі паспорту громадянина України, затверджений Наказом МВС від 13.04.2012 № 320, не містить норми щодо необхідності надання оригіналів чи копій паспортів батьків дитини, що досягла 16-річного віку, тим не менш на практиці для дітей-переселенців надання оригіналів паспортів обох батьків стає необхідною вимогою, без виконання якої паспорт дитині не оформлять. Навіть на офіційному сайті Державної міграційної служби у Розділі «Інформація для вимушених переселенців із зони проведення АТО»³³ у описі послуги з отримання паспорта громадянина України по досягненню 16-річного віку міститься інформація про необхідність надання паспортів батьків (при чому у загальному порядку отримання паспорта такої вимоги немає). Складнощі виникають у тих дітей, в кого батьки не проживають спільно чи якщо вони не виїхали та продовжують проживати на тимчасово непідконтрольній території України.

Складні та непрозорі механізми поновлення документів, що підтверджують особу батьків дитини, впливають на реалізацію дитиною її прав. У разі, якщо внутрішньо переміщена особа втратила паспорт громадянина України, не має інших документів, що можуть засвідчити її особу та перевірки за обліками не дали результатів, відповідно до п. 8.1. Порядку оформлення і видачі паспорта громадянина України, проводиться процедура встановлення особи. Це також стосується тих осіб, які вперше отримують паспорт після досягнення віку 18 років. Процедура встановлення особи полягає у опитуванні родичів, сусідів або будь-яких інших осіб (не менше трьох), що можуть допомогти встановити особу заявника. Проте підрозділи ДМС дуже часто вимагають, щоб опитування проходили родичі та сусіди, які мешкали разом із заявником на тимчасово окупованій території України до переміщення, явку яких важко забезпечити. Також процедура встановлення особи затягує процес отримання паспорта замість втраченого чи викраденого, та зазвичай становить декілька місяців, протягом яких переселенець не може влаштуватися на роботу, відкрити банківський рахунок, подати документи на отримання соціальної допомоги тощо.

Отримання всіх видів адміністративних послуг, що надаються переселенцям підрозділами Державної міграційної служби України, відбувається лише у разі наявності довідки ВПО. Відповідно до п.1.2. Порядку оформлення і видачі паспорта громадянина України, паспорт громадянина України видається територіальними підрозділами Державної міграційної служби України за місцем проживання кожному громадянину України. Для переселенців підтвердженням місця проживання є довідка про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи. Якщо житель тимчасово окупованої території виїхав та не зареєструвався у якості переселенця, по місцю його фактичного проживання паспортні адміністративні послуги йому не нададуть (мова

31 <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1632-18>

32 <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v2710740-14>

33 <http://dmsu.gov.ua/informatsiya-dlya-pereselentsiv-iz-zoni-ato>

йде про отримання паспорту громадянина України замість втраченого або викраденого, вклеювання фотокарток тощо).

При поновленні паспортів чи при отриманні першого паспорту не проставляють відмітку про реєстрацію місця проживання на окупованій території України. Відповідно до змін, що були внесені до законодавства, яке регламентує реєстрацію місця проживання мешканців України, повноваження щодо проставлення до паспорту громадянина України відповідної відмітки були передані Державною міграційною службою України органам місцевого самоврядування. Відповідно до п. 3 Правил реєстрації місця проживання, затверджених Постановою КМУ від 02.03.2016 №207³⁴, реєстрація/зняття з реєстрації місця проживання/перебування здійснюється виконавчим органом сільської, селищної або міської ради, сільським головою (у разі коли відповідно до закону виконавчий орган сільської ради не утворено) на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, на яку поширюються повноваження відповідної сільської, селищної або міської ради. На практиці це означає, що, наприклад, у разі отримання внутрішньо переміщеною особою нового паспорту замість утраченого чи викраденого, відмітка про місце реєстрації на тимчасово окупованій території України до нового паспорту перенесена не буде через відсутність місцевої ради, повноваження якою поширювалися б на тимчасово непідконтрольну територію України. Така сама практика існує і щодо видачі паспортів дітям, що досягли 16-річного віку: відмітка про реєстрацію місця проживання їм не проставляється навіть у разі, якщо обидва батьки зареєстровані за однією адресою та мають документи, що посвідчують право власності на житло, розташоване на тимчасово окупованій території України.

Складний процес отримання дублікатів судових рішень про стягнення аліментів та відповідних виконавчих листів у разі, коли вони були винесені (видані) до початку проведення АТО на нині непідконтрольній території України. Не дивлячись на те, що питання перерозподілу територіальної підсудності справ, які були підсудні судам, розташованим на тимчасово окупованій території України, законодавчо врегульовано, тим не менш багато переселенців стикаються із труднощами при отриманні копій рішень суду чи дублікатів виконавчих листів у справах, які були розглянуті до початку збройного конфлікту на окремих територіях Донецької та Луганської областей. Основна проблема є у тому, що самі судові справи не були передані з непідконтрольної території України, а отримання копій рішень суду на підставі даних Єдиного державного реєстру судових рішень жодним нормативно-правовим актом не врегульовано.

34 <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/207-2016-%D0%BF>

3. ДІТИ В ІНСТИТУЦІЯХ

3.1. БЕЗПЕКА

Переміщення дітей у разі посилення бойових дій використовувалося як останній засіб гарантування безпеки. Найбільше дітей перемістили в 2014 році, коли зона бойових дій стрімко розширювалася, охоплюючи нові території й створюючи потенційні загрози для великої кількості населених пунктів. Так, наприклад, у зв'язку зі збройним конфліктом на Сході України влітку 2014 року дитячий оздоровчий центр «Смарагдове місто» прийняв понад 400 переміщених дітей із Донецької області. Слід зазначити, що більшість переміщених дітей не були свідками бойових дій, адже на момент початку останніх у їх населених пунктах діти перебували на оздоровленні в санаторних установах Запорізької, Дніпропетровської, Одеської та ін. областей. До санаторно-оздоровчого центру соціальної реабілітації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, «Смарагдове місто» 2 роки тому було перевезено дітей з інтернатних установ міст Слов'янська, Сніжного, Торезу, Амвросіївки, Донецька, Мар'їнки, Маріуполя, Часового Яру. Зокрема, одними з перших вивезли дітей із дошкільних дитячих будинків Донецької області («Теремок», «Топольок», «Гайок»). На той час занепокоєння викликала ситуація, яка склалася з вихованцями загальноосвітніх шкіл-інтернатів міст Донецьк, Амвросіївка, Мар'їнка. Частину дітей із цих закладів було вивезено до закладів оздоровлення м. Святогірська. Проте на кінець червня 2014 року понад 200 дітей залишались в інтернатах через заборону на переміщення з боку представників так званої «ДНР». Крім того, ці представники активізували діяльність щодо вивезення дітей до Російської Федерації та вимагали від керівництв дитячих закладів підготування необхідних документів для підписання договорів про виїзд дітей. Близько 160 дітей залишилося в Святогірському ДОЦ «Смарагдове місто».

Дітей-сиріт та дітей, батьки яких не мали можливості забрати їх додому із Кременської обласної спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I-III ступенів, працівники школи-інтернату забирали до себе на 7–10 днів. Таких школярів було близько 50. Пізніше їх було перевезено до смт Сергіївка Білгород-Дністровського району Одеської області. Звідти діти повернулися 6 січня 2015 року. Двоє школярів вирішили залишитися в Одесі. 29 серпня 2015 року до закладу приїхало 16 дітей з міста Щастя. До того вони перебували в Мелітополі. У 2014 році до школи прибували діти-переселенці, яких приймали навіть без медичних показань. Також було 10 дітей, які мали показання до перебування в закладі такого типу, але не мали особових справ. На сьогодні 6 із цих дітей перебувають у закладі, 1 дитина повернулася до Стаханова, 3 — до батьків.

Проте переміщення дітей до місць, які знаходяться поряд із зоною бойових зіткнень, дозволяє тільки тимчасово та частково вирішити проблему безпеки. Більш того, виникають інші чинники, що негативно впливають на безпеку дітей. Наприклад, з травня до липня 2014 року на території школи-інтернату в м. Кременна перебували бійці батальйону «Чернігів», які несли службу на блокпостах. Вони займали дві кімнати на першому поверсі.

У 2014 році з 3 травня до 5 липня будівля спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату для дітей з вадами розумового і фізичного розвитку м. Слов'янськ була окупована військовими так званої «ДНР», які розташовувалися в кабінетах та кімнатах. Тільки завдяки зусиллям персоналу школи вдалося врятувати частину комп'ютерів та документи. Директор, бухгалтер та учитель інформатики самостійно виносили документи, техніку. Вдалося зберегти особові справи, документи дітей, трудові книжки працівників. За час перебування сепаратистів було викрадено 7 комп'ютерів, зокрема комп'ютери директора та секретаря, телевізори, столярні інструменти, швейні машинки, електродрилі, газонокосарки, виделки, ложки. Після подій довелося відновлювати накази та інші документи. Заклад знаходився на лінії активних бойових дій. Персонал припускає, що інтернат використовували як прикриття. У дворі неподалік школи вибухнув снаряд, з подвір'я школи з гармати «Нопа» сепаратисти вели обстріли гори Карачун, на якій були розташовані українські військові, які також відповідали вогнем. У червні 2014 року на території інтернату розірвався снаряд, уламки якого потрапили в приміщення.

Таким чином, у разі потреби комбатанти займають приміщення навчальних закладів, останні стають мішенню, і ризик того, що заклад зазнає пошкоджень, зростає в рази. Станом на травень 2016

року поруч із дитячими закладами продовжують розташуватися військові частини. Це, на жаль, не поодинокі приклади, зокрема в цьому контексті можна говорити про такі позаміські дитячі заклади оздоровлення та відпочинку, у яких зараз перебувають діти, сім'ї з дітьми, а також діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, переміщені з непідконтрольної українській владі території: «Смарагдове місто» (м. Лиман, с. Соснове), «Шоколад» (м. Святогірськ), «Сосенки» (м. Лиман, с. Соснове), «Голубок» (м. Святогірськ), «Орлято» (м. Лиман, с. Соснове) тощо. Крім того, деякі військові частини безпосередньо розміщено в оздоровчих та санаторних закладах. Така ситуація не сприяє захисту дітей, їх психологічному відновленню та соціальній інтеграції, а навпаки, містить ознаки загрози їх життю.

Крім того, такі дії зазвичай призводять до значних пошкоджень та навіть руйнування будівель, значних втрат майна. Так, представники Слов'янської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату № 41 зіткнулися з тим, що приміщення школи було розгромлене, скрізь валялися поламані меблі й речі: подертий одяг, матраци, ковдри, покривала, рушники, карнавальні костюми. Директор школи мав викликати представників міліції й МНС для виявлення та знешкодження вибухових речовин, розмінування та інших робіт з метою забезпечення перебування на території школи. Після звільнення інтернату від військ так званої «ДНР» у приміщеннях працювали сапери. Розтяжок, замінувань, зброї виявлено не було, проте саме приміщення перебувало в безладі — пошкоджені кулями двері, вибиті вікна. У кімнатах — залишки їжі та різні предмети російського виробництва.

Перебуваючи в безпосередній близькості до зони бойових дій, діти опиняються у вкрай вразливого становищі. Так, дівчинка, яка навчалася в Слов'янській спеціальній загальноосвітній школі-інтернаті № 41 потрапила під обстріл разом із батьком і отримала легкі осколкові поранення (була посічена шкіра). Лікування дитини забезпечив Благодійний фонд «Розвиток України».

Під час розмови з медичною сестрою у рамках моніторингу Маріупольської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату для дітей з вадами розумового і фізичного розвитку було з'ясовано, що 24 серпня 2015 р. у населеному пункті Володарське від вибуху боєприпасів від протитанкового гранатомета постраждали двоє учнів, 2006 та 2003 р. н. За отриманою інформацією, вихованця 2006 р. н. з численними пораненнями обличчя, лівої гомілки, тулуба, верхніх кінцівок було доправлено до реанімаційного відділення ОДКЛ м. Дніпропетровська. Постраждалий 2003 р. н. із рваною раною на ніжній губі, пораненнями лівої стопи, із забиттям живота й шиї доправлений у міську лікарню № 3 м. Маріуполь. На час моніторингового візиту вихованець 2003 р. н. пройшов курс лікування й продовжив навчання, вихованець 2006 р. н. продовжував лікування й реабілітацію. Школяр отримав статус дитини-інваліда (Н 44.5: дегенеративний стан очного яблука). Усього за час інциденту одна дитина загинула (2011 р. н.) і троє (2003, 2004, 2006 р. н.) отримали важкі травми.

Саме тому величезного значення набувають профілактична робота як з персоналом, так і з дітьми; наявність протоколів дій у разі надзвичайних ситуацій; обладнання бомбосховищ в установах, де утримуються діти.

Моніторинг показав, що обладнаних для перебування дітей і дорослих бомбосховищ із запасом води, їжі, електрики й зі спальними місцями бракує практично в усіх установах. Виняток становить Маріупольський дитбудинок «Центр опіки», у якому є бомбосховище, що знаходиться безпосередньо під будівлею.

«Усередині бомбосховища знаходяться 12 ліжок, на кожному з яких вказано, для якої групи воно призначено. Наявний запас прісної води та їжі. Також у бомбосховищі є декілька автономних ліхтарів. Є деяка кількість матраців, подушок і ковдр. Персонал повідомив, що в бомбосховищі є 4 вогнегасники, проте за час візиту моніторингова група побачила лише 1. Бомбосховище розраховане на всіх мешканців дитячого будинку, окрім немовлят (1 і 2 групи). Для них розроблено окремий план дій у разі надзвичайної ситуації: вихователі беруть дітей на руки, замотують в матраци й залишаються в коридорі на 1-му поверсі між двома опорними стінами. У кожній групі немовлят зібрано матраци, ковдри й евакуаційну валізу».

Витяг зі звіту моніторингової групи

У Маріупольській загальноосвітній санаторній школі-інтернаті I-II ступенів № 11 також облаштовано бомбосховище.

У січні 2014 року під час обстрілів міста школа мала можливість сховати, окрім своїх дітей, також близько 30 вихованців Маріупольського дитячого будинку «Сонечко». У всіх коридорах закладу наявні покажчики переходу до сховища. У житлових кімнатах встановлено датчики виявлення диму, у коридорах — кнопки пожежної сигналізації. У 2016 році оновлено пожежні шланги, вогнегасники. Школа-інтернат забезпечена 34 робочими вогнегасниками. На поверхах є плани евакуації. Наявні інформаційні стенди з охорони здоров'я дітей, оформлено куточки безпеки. При вході в заклад кожного дня ведеться чергування, а територію охороняє сторож. Уночі з дітьми в кожній групі залишаються черговий вихователь і няня. На території закладу працює охорона.

Обладнано бомбосховища і в Рубіжанському обласному навчально-реабілітаційному центрі «Кришталік» та деяких інших установах, але всі вони мають певні недоліки та не відповідають стандартам безпеки — бракує місця; недостатньо або немає запасів води, їжі; бракує засобів гасіння пожежі та ін.

Моніторинг показав, що централізованої роботи з облаштування кожної дитячої установи в регіонах, близьких до зони бойових дій, не ведеться, що ця робота виконується завдяки ентузіазму керівника установи або проводиться формально.

Найбільш поширеною формою підготовки до можливих надзвичайних ситуацій є створення планів евакуації; розробка детальних інструкцій щодо поведінки в разі надзвичайної ситуації; призначення відповідальних за збори та евакуацію дітей. Наприклад, у «Смарагдовому місті» цей план (алгоритм евакуації) було розроблено з ініціативи психолога закладу, до якого часто зверталися вихователі, оскільки перебували в стресовому стані після прибуття великої кількості дітей і боялися невизначеності ситуації у своєму місті.

Іншим напрямком роботи щодо гарантування безпеки дітей, які перебувають в установах, є проведення з дітьми виховної роботи, спрямованої на формування у вихованців навичок безпечної поведінки, у тому числі в громадських місцях, й уміння передбачати наслідки небезпечних подій. Проводиться робота щодо профілактики та попередження проявів девіантної поведінки,

щодо запобігання протиправним діям; дитячому травматизму, зокрема побутовому, його причинам та наслідкам (питання розглядаються на адміністративних нарадах двічі на рік, наприклад, у Білгород-Дністровському дитячому будинку змішаного типу для дітей дошкільного та шкільного віку).

Персонал Маріупольської загальноосвітньої санаторної школи-інтернату I-II ступенів № 11 Донецької обласної ради проводить з учнями інструктажі з ТБ, заходи в рамках тематичних тижнів з безпеки життєдіяльності, щотижневі бесіди про збереження життя та здоров'я, про що свідчать записи до журналів з ТБ встановленої форми, до класних журналів та плани класних керівників. Також колектив закладу систематично проводить виховні заходи на такі теми, як «Діти на дорозі», «Наша безпека в наших руках», «Закон для тебе і про тебе» тощо. До закладу приходять з лекціями військові Збройних сил України, які розповідають учням про правила безпечної поведінки в умовах збройного конфлікту.

Педагоги спеціальної школи-інтернату № 37 Донецької обласної ради спрямовують виховну роботу на формування в дітей навичок безпечної поведінки й уміння передбачати наслідки небезпечних розваг. Учителі навчають дітей бути обережними, здатними захистити себе, правильно діяти в різних життєвих обставинах. Моніторинг виявив, що адміністрацією згаданого навчального закладу розроблено та затверджено у наказах порядок і схеми евакуації вчителів із дітьми під час артилерійського обстрілу (авіаудару тощо) та порядок дій під час укриття в захисних спорудах. У школі-інтернаті регулярно відбуваються навчання, під час яких діти й вихователі повторюють дії на випадок виникнення надзвичайної ситуації. Усі вихованці та викладачі знають порядок спуску в бомбосховище. На видних місцях по всій території закладу є покажчики напрямку руху до бомбосховища.

Навчання, інструктаж адміністративного персоналу та безпосередньо вчителів і дітей щодо порядку дій в екстремальних ситуаціях проводяться один раз на тиждень. Способом сповіщення про артобстріл чи авіаудар є сигнал цивільної оборони «Повітряна тривога». Маршрути евакуації дітей та дорослих доступні, проте спеціально обладнаного приміщення (бомбосховища, де є надійне перекриття над головою, система вентиляції та наявні два чи більше виходи на поверхню) для захисту від артилерійського обстрілу та авіаудару в школі немає. Тимчасовим захисним приміщенням для дітей та педагогічного колективу є непристосований для перебування в ньому коридор підвалу школи-інтернату.

Маріупольський дитбудинок «Центр опіки» час від часу відвідують представники ЗСУ, які розповідають дітям правила поведінки на території, близькій до бойових дій, правила спілкування з військовими. У дитячому будинку на видних місцях розташовано правила пожежної безпеки, є кнопки виклику пожежної служби, запасні виходи не захарашено, наявний 21 вогнегасник у робочому стані.

У Маріупольській загальноосвітній школі-інтернаті I-II ступенів № 2 для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, проводиться традиційна гра «Вогонь. Вода. Мідні труби», під час якої діти опановують знання про правила поведінки на воді, про першу допомогу в екстремальних випадках (сонячні та теплові удари, удари блискавки); про заборону використання пожежонебезпечних пристроїв, сірників, про правила поведінки під час пожежі (куди звертатися); про поведінку зі знайденими вибуховими пристроями. Проводиться місячник «Увага! Діти на дорогах!»

Однак слід відзначити, що в закладі на вікнах спалень та інших кімнат другого поверху встановлено стаціонарні ґрати, що є порушенням правил пожежної безпеки.

У Білгород-Дністровському дитячому будинку змішаного типу для дітей дошкільного та шкільного віку також здійснено низку заходів з метою створення безпечних умов перебування. Під час капітального ремонту укріплено стіни житлових приміщень. Установлено відеодомофон для обмеження входу в будівлю, а також «тривожну кнопку», сигналізацію. Обладнано системами охорони комп'ютерний клас та бібліотеку. Установлено датчики виявлення диму й пожежну сигналізацію в приміщеннях дитячого будинку, розроблено схеми евакуації під час пожежної небезпеки.

У Маріупольській загальноосвітній санаторній школі-інтернаті I-II ступенів № 11 Донецької обласної ради також здійснено низку спрямованих на обмеження доступу до установи заходів з метою створення безпечних умов для перебування дітей. Вхідні двері в будівлі зроблено подвійними, двостулковими та обладнано дзвінком-сигналом «Виклик». Двері зачиняються зсередини, що унеможливує відкриття ззовні. Адміністрацією закладу встановлено «тривожну кнопку», сигналізацію. Установлено сигналізацію в будівлі закладу, у тому числі у двох комп'ютерних класах, кабінетах дитячих фахівців (психолога, логопеда та ін.), у бібліотеці. Установлено датчики виявлення диму й пожежну сигналізацію в приміщеннях школи-інтернату, розроблено схеми евакуації під час пожежної небезпеки. Будівля має запасні виходи на випадок термінової евакуації дітей та дорослих.

Але підтвердженням того, що робота з облаштування системи безпеки в установах не є послідовною, а залежить від керівника, є виявлені під час моніторингу заклади, що практично не готові до надзвичайних ситуацій.

Так, у Кремінській обласній спеціальній загальноосвітній школі-інтернаті немає сховища. Пристосованого під сховище приміщення немає також. Працівники закладу говорять, що в разі потреби будуть використовувати напівпідвал школи. Жодних навчань з правил безпеки в школі не проводиться, а заходами безпеки називають документи («... нам прислали з області план захисту»), маючи на увазі Загальний план цивільного захисту Луганської області на 2016 рік). Серед справді корисних для безпеки дітей та персоналу речей моніторингова група відзначила тільки плакат з мінної безпеки, вивішений у коридорі школи, та укомплектованість пожежних кранів новими «рукавами».

Моніторинговий візит до Слов'янської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату № 41 виявив, що протипожежні щити не укомплектовані ні вогнегасниками, ні пожежними рукавами. Вогнегасники знаходяться в коридорах, підвішені високо на стінах. Пожежні рукави від усіх щитів разом з ключами від замків зберігаються, за словами директора, у сторожів. У відповідь на запитання про причину такого стану адміністрація посилається на особливості поведінки дітей, а завгосп — на нібито підготовку до ремонту.

Крім того, важливим є брак протоколу дій у разі виявлення постраждалої дитини. Так, у тій же Слов'янській спеціальній загальноосвітній школі-інтернаті № 41 на запитання про порядок дій у разі, якщо дитина після вихідних повернулася з дому зі слідами побиття або синцями, лікар і директор відповіли, що в такому разі слід спочатку повідомити вчителя або вихователя, потім провести медичний огляд і, якщо виникне підозра, що травма або синець отримані дитиною унаслідок побиття, батьків цього вихованця викличуть на Раду профілактики, де проведуть бесіду про неприпустимість таких дій. Тобто, такі випадки документуватися не будуть, порядку дій, включаючи повідомлення служб, які займаються веденням випадків насильства над дітьми або жорстокого поводження з ними, і надання медичної допомоги, не передбачено. У разі, якщо дитина постраждає від насильства, вона не отримає належної допомоги, а винні не будуть покарані. Хоча в цьому закладі в минулому вже був випадок, коли дитина поскаржилася на біль у голові, не отримала медичної допомоги і за деякий час померла. Дома дитину побили.

Окремим фактором безпеки дітей є контроль їх переміщення та входу/виходу на територію установи. Так, у Слов'янській спеціальній загальноосвітній школі-інтернаті № 41 не всі діти перебувають цілодобово. Дітей молодшого віку забирають батьки (увечері, на вихідні або на канікули). Діти старшого віку самостійно дістаються додому. Контроль у такому разі провадиться в телефонному режимі: вихователі зв'язуються або з батьками, або з дитиною і перевіряють, чи дитина потрапила додому. У Білгород-Дністровському дитячому будинку змішаного типу для дітей дошкільного та шкільного віку вихованці навчаються у загальноосвітній школі. Перехід до школи з будівлі дитбудинку відбувається під наглядом вихователів. Вихованці можуть вільно виходити за територію навчального закладу для участі в роботі різноманітних гуртків, для додаткових занять з репетиторами. Ведеться журнал обліку переміщень учнів.

Будівля Переяслав-Хмельницької загальноосвітньої школи-інтернату не охороняється. У нічний час чергують 2 нічні няні, які приймають дітей за списком у вихователів. На вікнах встановлено ґрати.

Діти спеціальної школи-інтернату № 37 Донецької обласної ради навчаються в школі за межами інтернату, їх завжди супроводжує черговий вихователь. У вихідні дні в закладі в кожній групі залишається декілька вихователів, лікар і медична сестра. Штатним розписом посаду сторожа не передбачено, проте моніторингову групу біля входу школи зупинив чоловік, який представився сторожем і запитав про мету візиту.

У комунальному закладі «Кілійська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат I-II ступенів» розроблено схеми евакуації дітей під час пожежної небезпеки, а територія закладу охороняється (3 охоронники). У нічну зміну чергують 4 вихователі й лікар.

3.2. ВИВЕЗЕННЯ ДІТЕЙ ІЗ ЗОНИ БОЙОВИХ ДІЙ

Одна з головних особливостей конфлікту на Донбасі полягає в тому, що бойові дії не мали чітко визначеного моменту «початку». Це, з одного боку, дозволяло більшості установ соціальної сфери й медицини продовжувати роботу в штатному режимі, а, з іншого — не давало можливості чітко оцінити потенційні ризики для інституцій, у яких перебувають діти. За всю історію незалежності й багато років до того Україна не мала збройних конфліктів, тому будь-якої системи реагування на виклики, пов'язані з воєнним конфліктом, практично не було — не працювала система оповіщення, не було планів евакуації та дій, бракувало обладнаних сховищ. Більш того, конфлікт розвивався поступово, охоплюючи нові й нові населені пункти. Це, а також повний брак досвіду роботи в таких умовах, призвело до того, що регіональні та центральні органи влади зволікали із прийняттям рішень і доля кожної установи, де перебували діти, вирішувалася ситуативно, часто — у режимі реагування. Таким чином, у багатьох випадках рішення про вивезення дітей подалі від зони бойових дій затягувалося, відкладалося, незважаючи на безпосередню загрозу життю дітей, або ухвалювалося вже після початку бойових дій в безпосередній близькості від дитячих установ.

«...— А чому не було прийнято рішення, коли навіть ішли обстріли в місті? Все одно ви збиралися, проводили випускний, якісь іспити. Це було розпорядження, це було рішення директора чи ваше спільне? — Ні. Це навіть самі діти хотіли випускного. Це не те що розпорядження, там ще щось. Може, з боку закону там теж щось було, але самі батьки й діти, вони хотіли. — Ну, а навколо яка була обстановка? Стріляли? — Стріляли. У той час, коли тут проходив випускний, стріляли. Так. І діти особливо не хотіли розходитися».

З інтерв'ю з працівником Слов'янської загальноосвітньої школи-інтернату № 1

Слід також зазначити, що різноманітність інституцій, у яких перебували діти, передбачала низку можливих варіантів вирішення проблеми вивезення дітей з небезпечної зони.

«У дворі неподалік школи вибухнув снаряд. Також з двору школи з пушки «Нопа» сепаратисти вели обстріли гори Карачун, на якій були розташовані українські військові. З того боку приходила «обратка». Персоналові інтернату вдалося зберегти всю документацію (особові справи дітей і персоналу, трудові книжки, бухгалтерські документи тощо), печатку, а також частину комп'ютерної техніки, яку вивозили на велосипедах та ховали в лісі. Усе інше було або вивезене, або знищене сепаратистами, які під час описуваних подій розташовувалися в приміщенні інтернату: машини школи «Газель» і «Жигулі» (залишилася вантажна машина), інвентар, кухонне приладдя, посуд, газонокосарка, електродриль, комп'ютери».

З інтерв'ю з працівником Слов'янської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату № 41

Так, ще з кінця квітня 2014 року працівники деяких установ, де утримувалися діти, у яких були батьки, найчастіше просто телефонували батькам і просили забрати дітей. Подальшим маршрутом для дітей ставали різні міста України, а частина вирушила в Російську Федерацію.

У деяких випадках діти-сироти з таких установ, а також діти, яких батьки не мали можливості забрати, знаходили притулок у сім'ях працівників закладів на період до двох тижнів.

Кількість дітей, які повернулися в установи, залежить від кількох чинників. Так, у відносно благополучній Слов'янськ повернулися майже всі діти, за винятком тих, чиї батьки воювали на стороні «ДНР». У міста, які знаходяться недалеко від лінії фронту і в будь-який момент можуть потрапити під обстріли, повернулося не більше 15% дітей.

Іншим поширеним варіантом вирішення проблеми стало вивезення дітей на відпочинок у курортні зони. Найчастіше цей варіант застосовувався установами, де перебували діти без піклування батьків, і розглядався як тимчасовий, бо в установах курортних зон немає можливості здійснювати навчальний процес і жити цілий рік. Луганська обласна державна адміністрація видала спеціальне розпорядження про вивезення дітей на відпочинок в Одеську область. Згідно з наказом Департаменту освіти і науки Луганської обласної державної адміністрації від 05.06.2014 № 372 «Про організований виїзд дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, вихованців закладів освіти обласного підпорядкування до м. Одеси» загалом було вивезено 461 дитину на оздоровлення до закладів оздоровлення та відпочинку Одеської області. Завдяки цьому рішенням на оздоровлення було вивезено дітей із Лутугинської спеціальної школи-інтернату, Краснодонської школи-інтернату, Луганської школи-інтернату й деяких інших установ.

Діти з Донецької області, яких батьки забрати не змогли, у тому числі сироти й діти, позбавлені батьківського піклування, часто направлялися до «Смарагдового міста» біля Слов'янська або на південь Донецької області. Кошти на утримання дітей в «Смарагдовому місті» на весь період виділялися з бюджету Донецької області.

«Ми приїхали в Одеську область спочатку до Сергіївки на відпочинок, а потім, 28 серпня нас перевезли сюди. Проблем з переїздом не було. Поїздом та автобусом їхали до Сергіївки, у Кілію — автобусом. Через те, що їхали на відпочинок, діти були одягнені по-літньому, був запас речей. Психологічний стан дітей був дещо пригнічений: усі розуміли, що не просто так ми їдемо на відпочинок, а тим більше, що залишаємося тут на навчання.

Термінова медична допомога не знадобилася нікому. Інтернат був готовий до нашого приїзду. Місць вистачило всім. Дітям дали і зубні щітки, і пасти, і рушники, і мило ... Не знаю, чи готували до нашого приїзду персонал, але зустріли нас нормально, як ніби ми жили тут завжди. Різниця у ставленні до нас і до тих, хто жив тут раніше, ми не відчували.

З інтерв'ю з працівником інтернату

Наприкінці серпня 2014 року, напередодні навчального року вже було очевидно, що воєнний конфлікт посилюється. Виходячи з цього, Департамент освіти і науки Одеської обласної державної адміністрації ухвалив рішення про недоцільність повернення дітей до Луганської області, оскільки інтернатний заклад знаходиться на території, що непідконтрольна українській владі, і існує реальна загроза життю та здоров'ю дітей.

«Їхали спочатку на море відпочивати, потім привезли сюди. У будинку неспокійно, стріляють, міни рвуться, страшно. Вихователі нас зібрали і розповіли, що додому ми не поїдемо. Я плакала, потім звикла».

Аліна, 14 років

«Була раніше 4 місяці в притулку в Луганську. Коли почався конфлікт, була 3 дні в дитячому будинку. Їхали всім дитячим будинком на поїзді. Їхали спочатку просто на відпочинок, провели в таборі в Сергіївці 3 місяці, а потім залишилися. В Одесі подобається більше, ніж у Луганську».

Вероніка, 16 років

«Улітку поїхали відпочивати в Америку, а після Америки нас вже привезли сюди. Раніше була в Краснодонській школі-інтернаті. У Луганську область не хотіла б повернутися, немає сенсу. Не бачу перспектив».

Христина, 15 років

«Ми з різних закладів. Я була в Луганському дитячому будинку. Нас привезли сюди на 3 дні, а потім ми поїхали відпочивати до Сергіївки. Потім знову сюди повернулися. Думали, що ми повернемося додому, що це ненадовго».

Віка, 17 років

Почалася робота щодо розміщення дітей на тривалий термін з можливістю відвідування школи, Департамент освіти і науки Одеської обласної державної адміністрації направив до інтернатних закладів Одеської області телефонограму щодо необхідності прийняти дітей на навчання. Так, наприклад, адміністрація Балтської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату № 1 I-II ступенів організувала переїзд дітей із закладу оздоровлення та відпочинку до м. Балти (Одеська обл.).

Однак, під час моніторингу працівники закладу зазначили, що їх повідомили про необхідність прийняти дітей перед самим початком навчального року. Ні педагоги, ні технічний персонал не були готові до прийому дітей. На рівні керівництва області, району не проводилася робота щодо підготовки до роботи з переміщеними дітьми. Навчальний заклад самостійно вирішував питання щодо врегулювання тих чи інших нагальних проблем. До того ж діти були психологічно не готові до того, що їх залишать на тривалий час в Одеській області. Це викликало спочатку труднощі в спілкуванні, виникали конфліктні ситуації. Адаптація дітей у закладі ускладнювалась у зв'язку з тим, що вихователі з Луганської області впродовж декількох місяців були поряд із дітьми й переконували вихованців, що в Луганській області буде краще й вони скоро повернуться. Виникали також проблеми з наданням психологічної допомоги дітям, поновленням документів, забезпеченням одягом тощо. Лише на кінець 2014 року деякі питання почали вирішувати централізовано.

«Коли дітей забирали із Сергіївки, виникли труднощі. Вони їхали, як у чужий будинок. Діти думали, що це тимчасово. Тим більше, діти приїхали зі своїми вихователями. Розповідали, що в них були кращі умови. Коли їх викладачі поїхали, з дітьми стало простіше, стали слухатися. Психологічний стан на момент приїзду — хотіли додому, були запальні, агресивні. Доводилося багато з ними працювати. Луганські діти приїхали 29 серпня. А місцеві приїхали за день до цього. До 1 вересня готувалися всі разом і швидко».

З інтерв'ю із заступником директора інтернату з виховної і соціальної роботи

Моніторинг також зафіксував випадок розлучення дітей із однієї сім'ї: двох дітей з однієї родини було влаштовано в Білгород-Дністровський дитячий будинок змішаного типу для дітей дошкільного та шкільного віку, а третю дитину — до Балтської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату № 1 I-II ступенів. При цьому Білгород-Дністровський дитячий будинок надає необхідне корекційне навчання, і дитину можна перевести з Балтської школи-інтернату до цього закладу, де перебувають її рідні брат і сестра.

«У нас є діти, у яких хтось із батьків залишився «ТАМ», а дитину відправили сюди, у більш безпечне місце. З Луганська дитину привезли. Мама з татом розлучені, тато живе в Рубіжному, мама — у Луганську, але мама вирішила задля безпеки відправити хлопчика сюди, до тата, дитина бачила бойові дії. Ще одна сім'я така, що мама з донькою тут, а бабуся й дідусь залишилися «ТАМ». В одного хлопчика розлучилися батьки, і він з мамою зараз в Рубіжному, а тато в Луганську ... З Антрацита діти приїжджали, зі Старобільська».

З інтерв'ю з працівником інтернату

Було також зафіксовано випадки, коли діти фактично ставали заручниками волі людей зі зброєю. Так, групу дітей було силою вивезено в Російську Федерацію й повернуто тільки після прямих переговорів на рівні Омбудсменів України й РФ. Так, 21 дитина, яка наразі перебуває в закладі «Зелений Гай» у Харківській області, прибула з Луганського обласного будинку дитини № 2, 5 дітей — із Краматорського будинку дитини «Антошка» влітку 2014 року. Діти, що прибули з Луганська, були в занедбаному стані, оскільки представники так званої «ЛНР» спочатку незаконно вивезли їх до Російської Федерації. Тільки через 3 доби дітей вдалося повернути в Україну. За

словами психолога, через стрес, який отримали діти в тривалій дорозі, деякий час вони боялися машин та автобусів. Також вихователі чули з розмов дітей, що ті ховалися в підвалах під час обстрілів, проте персоналом закладу було обрано тактику не розпитування в дітей про пережите на окупованій території, щоб вихованці скоріше це забули.

Усі діти Луганського будинку дитини приїхали без документів, лише зі свідоцтвами про народження, тому діагнози довелося записувати зі слів головного лікаря, який прибув разом із дітьми. Лише в січні 2015 року всі документи з Луганська (який вже був під контролем так званої «ЛНР») було отримано. Протягом 5 днів після прибуття до Харкова усіх дітей було повністю обстежено, у частини з них уперше встановлено серйозні діагнози, такі як порок серця, що свідчить про низький рівень діагностики в закладі, з якого діти прибули. В обох випадках адміністрація та персонал закладу «Зелений гай» дізналися про евакуацію до них дітей менш ніж за добу, проте це не завадило організовано прийняти та розмістити дітей, забезпечивши їх усім необхідним. Значну допомогу в цьому надали благодійники, волонтери та місцеві мешканці.

3.3. АДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ ПІСЛЯ ПЕРЕМІЩЕННЯ

Інтерв'ю з персоналом дитячих закладів у ході моніторингу показало, що на адаптацію дітей в місцях переміщення пішло від місяця до півроку. Це залежало від багатьох чинників, серед яких: вік дітей, наявність поруч близьких людей або друзів, позиція викладачів, які супроводжували вихованців, наявність спеціальних заходів щодо адаптації. У деяких випадках діти, яких вже переміщували кілька разів, трималися відокремлено, бо готувалися до нових переїздів. Незважаючи на те, що обласні органи влади регіонів, які приймали дітей (Донецька, Луганська, Харківська, Одеська, Київська), брали участь у переговорах і знали заздалегідь, що дітей буде переведено в підпорядковані їм установи, здебільшого адміністрацію цих установ було поставлено перед фактом необхідності зустріти й розмістити групу дітей в останній момент. Таким чином, те, наскільки установа була готова до зустрічі дітей, здебільшого вирішувалося ресурсами, які мала установа, і готовністю її керівництва та персоналу швидко реагувати на виклики, що виникають.

Так, керівництво будинку дитини «Зелений Гай» (Харківська область) отримало інформацію про необхідність прийняти дітей за тиждень до їх приїзду. Персонал тимчасово закрити дві реабілітаційні групи, що дозволило уникнути проблем з браком речей і харчування. З батьками, чиї діти відвідували реабілітаційні групи, було проведено роз'яснювальну роботу. Крім того, важливу роль у кожному окремому випадку відіграла чуйність і згуртованість місцевої громади — місцеві жителі й волонтери забезпечували практично всі потреби, які виникали у будинків дитини (памперси, горщики). Так само і в більшості інших установ, які було відвідано під час моніторингу, персонал і діти зазначили, що до приїзду дітей були готові спальні місця, білизна, засоби гігієни, одяг, які повністю або частково було закуплено з допомогою волонтерів, благодійників, місцевої громади.

Тим не менш, деякі установи було поінформовано про приїзд дітей в останній момент і провести зустріч і адаптацію переміщених дітей їм було вкрай складно.

Моніторинг показав, що всі переміщення інституційних дітей за час конфлікту здійснювалися тільки в супроводі кількох співробітників соціальних служб, інтернатів, будинків дитини. Саме тому всі опитані працівники установ, що приймали дітей, описали зовнішній вигляд новоприбулих дітей як охайний, вихованці були чисті й доглянуті. За рідкісним винятком, ніхто з дітей не потребував термінової медичної допомоги.

«Нормально жити і тут, і там. Добиралися і весело, і страшно, шкода, що всі речі залишили в Мар'їнці, але нічого — у мене вже тут з'явилися нові та улюблені. Переїхали тому, що наш інтернат розбомбили, а де нам жити? Зі мною багато хто говорив — і психологи, і друзі, і старший брат, який живе в Краматорську. Після того, як інтернат розбомбили, сказали, що ми більше не повернемося».

Володя, 16 років

Дещо складнішою видається ситуація з психологічним станом дітей. Практично в кожному відданому інтернаті, школі-інтернаті керівництво й персонал вказали, що, незважаючи на досить швидку адаптацію до нових умов, у період від місяця до півроку часто виникали ситуації, коли діти порушували правила поведінки, не хотіли навчатися, намагалися самостійно виходити за межі навчального закладу тощо. Частина дітей, які стали безпосередніми свідками обстрілів і бойових дій, відчували великий страх того, що знову будуть «летіти снаряди, що знову буде чути вибухи», інша частина сприймала те, що трапилося з ними, скоріше як пригоду.

«Діти, переміщені з Донецька, пробули в установі 6 місяців і поїхали назад навесні 2015 року. Їх психологічний стан був стабільним. Можна відзначити, що при обстрілі 24.01.2015 року переміщені діти поводитися спокійніше, ніж інші вихованці. Що ж до дитини із «сірої зони», то вона також має стабільний психологічний стан. Щодо питання про сприйняття дитьми подій, які відбуваються, та ситуації в країні, я можу сказати, що вони через особливості психологічного розвитку не сприймають такого роду інформацію, а воєнні дії розглядають, як своєрідну гру».

*З інтерв'ю з працівником
Маріупольської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату*

Природним наслідком переміщення для більшості дітей став підвищений рівень тривожності, який відзначають як психологи, так і інші працівники інституцій. Однак ця тривожність мала тимчасовий характер і з часом знизилася або зникла зовсім. Ще одним аспектом адаптації були конфлікти дітей, спричинені ідеологічними розбіжностями: вони виникали, коли діти висловлювали активну підтримку однієї зі сторін конфлікту і вступали в суперечки з однолітками. Одним із заходів, спрямованих на подолання цього явища стали накладені керівництвом інтернатів і шкіл заборони для персоналу на будь-які обговорення поточної політичної ситуації на роботі.

«Звичайно, у дітей були психологічні проблеми. Маленькі тулилися до мам, не хотіли залишатися без них. Серед старших школярів були такі, що не могли ужитися в класному колективі, були сварки й конфлікти. Є діти, що мають зовсім інші погляди на те, що відбувається. Але конфліктів з цього приводу не було. Вихованці школи толерантно ставляться до поглядів, що відрізняються від їхніх. Діти переселенців старші за свій вік, не говорять нічого зайвого, дуже обережні у висловлюваннях».

З інтерв'ю з працівником Слов'янської школи-інтернату

Згодом більшість дітей знайшли друзів серед однокласників, навчилися уникати гострих тем і прийняли факт, що вони тепер будуть жити в новому місці, це позитивно відбилася на їх психологічному стані, навчанні й адаптації. На жаль, у низці випадків одним із чинників, що негативно впливали на адаптацію дітей, виявилася присутність педагогів, які супроводжували дітей. Так, моніторинг виявив, що педагоги переміщеної Мар'їнської школи-інтернату, спілкуючись із дітьми, запевняли останніх, що незабаром ті повернуться додому. Це негативно впливало на психоемоційний стан дітей і знижувало рівень адаптації в новому закладі. З такою ж проблемою зіткнувся персонал Балтської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату, де до листопада 2014 року залишалися вихователі Лутугинської спеціальної школи-інтернату, які наголошували на тому, що їх вихованці скоро повернуться додому. З огляду на те, що діти не були безпосередніми свідками збройного конфлікту на Донбасі, їм було важко зрозуміти причини, які унеможливають їх повернення додому. Задля вирішення цього конфлікту та з метою покращення мікроклімату в дитячому колективі, адміністрація школи-інтернату змогла налагодити зв'язок із рідними дітей через мобільний телефон, а також скайп, що дозволило значно покращити ситуацію.

Варто відзначити, що в 2014 році педагоги та психологи більшості установ не були готові працювати з дітьми, які стали свідками бойових дій або потерпілими. Саме тому для багатьох дорослих єдиною стратегією стало ігнорування особливих потреб таких дітей. Іншою стратегією спочатку була переадресація проблемних дітей з їх потребами до волонтерів.

«Я у своїй роботі підпорядковуюся Обласному центру психології. І ще, коли перші дівчата приїхали, я відразу звернулася до методистів центру із запитанням, що мені робити з такими

дітьми. Перше, що вони мені порадили, — це не виділяти таких дітей із загалу. Мені сказали не акцентувати ніяк увагу на тому, що це неблагополучні діти тощо, щоб вихованці не відчували дискомфорту через те, що їх якось виділяють. І я дотримувалася цих порад і вказівок.

На окремі бесіди не викликала дітей і загалом працювала як і з іншими дітьми. Я їм, так само, як і всім дітям роздала тести, перевіряла так само їх. Природно, що тести показали, що в цих дітей підвищена тривожність, агресивність. Але я не загострювала на цьому увагу. Навпаки, уся політика училища була в тому, щоб вирівняти цих дітей, щоб вони не відчували себе відокремленими якимось».

З інтерв'ю із психологом училища

«На стенді я розміщувала загальну інформацію для переселенців, яку видають нам методисти, про те, що є психологічна допомога (що діти-переселенці можуть звертатися за психологічною допомогою за безкоштовними телефонами). Усім майстрам я з самого початку роздала листівки, у яких було написано номери волонтерських центрів, що займаються психологічною допомогою. Майстри пояснювали, що всі діти можуть туди зателефонувати (і переселенці, і не переселенці) і отримати необхідну допомогу. Я і зараз періодично розміщую на стенді інформацію про те, як боротися зі стресом, як побороти агресивність. Діти, якщо їх зацікавить, шанують це. У мене така робота, що я не можу бігати за дітьми й примушувати їх прийти в кабінет, не можу силою змушувати отримувати якусь інформацію. Робиться все на загальних засадах, а вони беруть щось цікаве для себе».

З інтерв'ю із психологом училища

Робота, орієнтована безпосередньо на потреби переміщених дітей, найчастіше була особистою ініціативою окремих фахівців, які не обмежилися тестуванням. Інформацію, яка стосується адаптації дітей, подолання дитячих страхів і посттравматичних стресових розладів, вони збирали по крихтах з літератури та вебінарів. Значну допомогу надали волонтери — наприклад, в Одеській та Київській областях вони не тільки допомагали фахівцям, але й працювали з дітьми. Наприкінці 2014 — на початку 2015 року стали проводитися перші регіональні семінари й тренінги, присвячені роботі з посттравматичним синдромом і тривожністю. Так, наприклад, педагогів, практичних психологів, соціальних працівників Київської області тренували на спеціальних вебінарах у серпні 2015 року. Ці вебінари проводило Білоцерківське управління освіти. На вебінарах розповідали, як працювати з дітьми, що мають психологічні проблеми, пов'язані подіями в зоні АТО. Також ішлося про пріоритети дітей із зони АТО в організації відпочинку, оздоровлення, освітніх послуг. Учасники відзначають, що такий вид он-лайн освіти був корисним, дозволив зекономити час і кошти учасників семінару. Деякі психологи та педагоги з установ Одеської області підвищували свою кваліфікацію щодо діагностики та реабілітації кризових осіб на семінарі, проведеному фахівцями Міжнародного Медичного Корпусу. Проте слід зазначити, що навчальні заходи проводилися й проводяться відокремлено, різними організаціями, експертами різного ступеня кваліфікації; охоплюють незначну кількість фахівців; дають тільки первинні знання про проблему й методи роботи. Водночас багато психологів і педагогів вказують на велику потребу в системному, практично орієнтованому навчанні методам роботи з дітьми та сім'ями, які постраждали від конфлікту.

Серед найбільш важливих залишаються проблеми з документами. Втрата документів фактично позбавляє дитину можливості отримувати різні види соціальної допомоги та ускладнює її адаптацію на новому місці. Слід зазначити, що наявність або брак документів на дітей найчастіше пов'язані з тим, як саме відбувалися евакуація або переміщення. Діти, яких евакуювали організовано та підготовлено, найчастіше мають всі документи, включаючи медичні. Діти ж, яких вивозили безпосередньо з-під обстрілу, або ті, яких везли на відпочинок до моря і потім вже не змогли повернути до місця проживання, не мають ніякої документації.

У будь-якому разі адміністрацією закладу на кожного вихованця заведено особову справу, заповнено особову обліково-статистичну картку дитини. Якщо діти прибули до закладу без документів, які б підтверджували особу, статус та стан здоров'я, то з метою отримання оригіналів документів або дублікатів особових справ адміністрація дитячого будинку направляє запити до закладів попереднього перебування дітей та до служб у справах дітей за місцем їх первинного обліку. Крім

того, направляються звернення до Міністерства соціальної політики з проханням надати копії обліково-статистичних карток та інформацію щодо перебування дітей на обліку з усиновлення.

«У нас яка була проблема, — вони приїхали без атестатів. У зв'язку з тим, що дітей там дуже швидко зібрали й дуже швидко звідти відправили, вони приїхали до нас без документів. І через це вийшла проблема. Навчання треба було починати з вересня. Дівчата приїхали без атестатів. Училище подавало офіційний запит про те, щоб школа, у якій вони там навчалися, просто підтвердила, що дівчатка дійсно отримали атестат, що дійсно закінчили 11-й клас. І Міністерство освіти видало нам витяг, де були номери цих атестатів».

З інтерв'ю з працівником соціальної служби

Проте, якщо діти прибули з територій, непідконтрольних українському уряду, поновлення документів не відбувається — влада цих територій відмовляється надавати необхідну документацію. Таким чином, значна кількість переміщених дітей не має можливості отримати медичну документацію, поновити виплати аліментів на утримання.

Найчастіше переміщеним дітям оформлюють довідки про взяття на облік особи, яка переміщується з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції, що дозволяє дітям отримувати певні соціальні виплати. Ведеться також робота щодо відновлення пенсійних виплат через втрату годувальника.

Ще однією важливою проблемою, пов'язаною з документами, є оформлення документів у разі, якщо дитину було привезено родичем, який формально не є її законним представником (бабусею, дядьком, тіткою). У таких випадках потрібно оформлювати документи через нотаріуса (доручення). Окрім того, був випадок, коли дітей привіз тренер. Зараз його оформлено як офіційного опікуна цих дітей (Маріупольська загальноосвітня санаторна школа-інтернат I-II ступенів № 11 Донецької обласної ради).

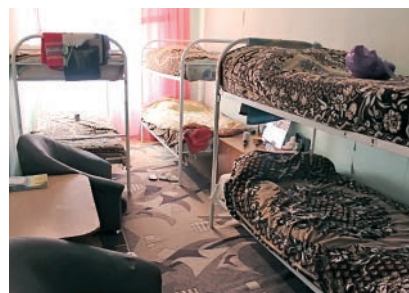
Деякі рішення, ухвалені владою, справили на моніторингову групу спірні враження. Так, під час візиту в Луганський обласний будинок дитини (м. Сєвєродонецьк) моніторингова група виявила, що через рішення про повернення дітей до Луганського обласного будинку дитини з Харківського обласного будинку дитини № 3, який спеціалізується на реабілітації та лікуванні дітей з важкими формами інвалідності, 4 дітей старших 4 років позбавлено належного медичного догляду та реабілітації. Більш того, згідно з Положенням про БД, обласна служба у справах дітей та обласний Департамент охорони здоров'я взагалі не мали права поміщати їх у будинок дитини, а мали б вирішити питання про переведення до будинку-інтернату. Ураховуючи той факт, що на території Луганської області, підконтрольній уряду України, не залишилося будинків-інтернатів для дітей-інвалідів, краще було залишити дітей в Харкові. Як Харківська ОДА, яка ініціювала передачу дітей, так і Луганська ВЦА, яка погодилася їх забрати були поінформовані про це, але все одно здійснили передачу. Через повернення 26 дітей з харківських БД, Луганський БД виявився переповненим. Так, у 4 спальнях розміщено по 15–16 ліжок, у середньому на дитину припадає по 2,73 кв.м. Відповідно до вимоги «ДБН В.2.2-10-2001. Будинки і споруди ЗОЗ» ця цифра має дорівнювати 6 кв.м. на дитину, тобто БД удвічі переповнений.

З огляду на те, що діти проживали близько двох років в Харківській області, були об'єктом турботи місцевої громади та волонтерів, рішення про переміщення дітей ухвалено без урахування інтересів дитини.

3.4. УМОВИ ПРОЖИВАННЯ Й ХАРЧУВАННЯ

Моніторинг установ, у яких утримуються діти, показав, що умови проживання й харчування можуть значно відрізнятися. Інтернати не завжди дотримуються загальних стандартів, заданих у нормативних актах, і відбувається це з різних причин. Частково це пов'язано з особливостями фінансування, але ключову роль все ж відіграє ставлення персоналу до своїх обов'язків. Також слід зазначити: в той час як в деяких приміщеннях було зроблено, іде або планується ремонт, фасади практично всіх будівель, у яких живуть діти, потребують ремонту.

Практично в будь-якій установі, де утримуються діти, їх розміщують в кімнатах по 8–10 осіб.

Винятком є діти старшого віку або хворі на ВІЛ/СНІД, яких відокремлюють від загальної маси дітей, завдяки чому вони можуть жити в менш наповнених кімнатах (4–6 осіб).

У ході візитів зустрічалися заклади із переповненими спальними кімнатами. Така ситуація, зокрема, була у кімнатах для старших дітей Маріупольського дитячого будинку «Центр опіки». Крім того, ліжка вихованців в цих кімнатах стояли поруч, що є грубим порушенням права на приватність й особистий простір дитини.

Усі діти у відвіданих установах мають окреме спальне місце на одно- або двох'ярусних ліжках, укомплектоване постільною білизною, подушкою й ковдрою. Стан постільної білизни гарний, її заміна здійснюється один раз на 7 днів або за потребою. Винятками є Переяслав-Хмельницька загальноосвітня школа-інтернат, де білизна змінюється раз на 10 днів через слабку потужність пральних машин, та «Смарагдове місто», де й на момент візиту вона була брудною й запряною.

Керівництво більшості відвіданих установ надало своїм вихованцям також меблі для зберігання особистих речей — приліжкові тумбочки, шафки для одягу, стелажі. Однак у низці установ існують негласні заборони на зберігання особистих речей біля ліжок, що не дозволяє дитині створити свій особистий простір (Слов'янська спеціальна загальноосвітня школа № 1), або недостатньо меблів (Переяслав-Хмельницька загальноосвітня школа-інтернат). У «Смарагдовому місті» в дитячих шафках немає полиць, і діти змушені зберігати мокрі й брудні речі разом із чистими на дні шафки.

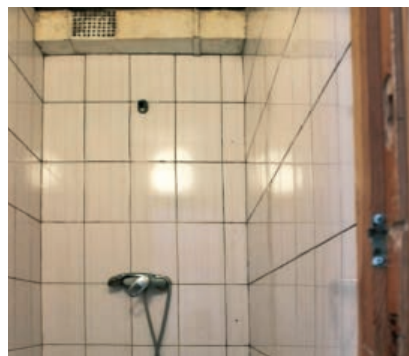
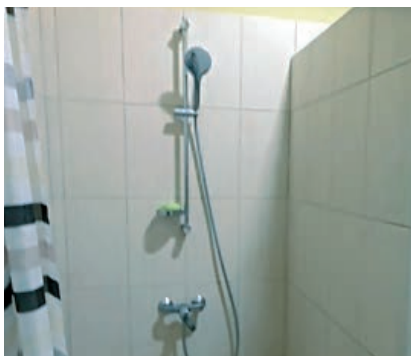
Окремою проблемою є доступність приміщень для дітей з інвалідністю — не обладнано пороги, немає поручнів і пандусів. Якщо пандус існує, то він розташовується перед входом до будівлі (Маріупольська загальноосвітня санаторна школа-інтернат № 11). У Рубіжанському обласному навчально-реабілітаційному центрі «Кришталік» на всіх стеклах у дверях і вікнах розміщено спеціальні позначки, які допомагають дітям із проблемами зору уникнути травм.

У всіх житлових кімнатах установ, які відвідала моніторингова група, було чисто. Здебільшого чистота забезпечується тим, що в приміщеннях прибирають самі діти (середнього й старшого віку). Однак майже всюди спальні кімнати протягом дня замкнено на ключ, і діти не мають туди доступу й перебувають у класах, на вулиці або в «побутівках». У всіх установах дотримувалася оптимальний температурний режим. Деякі установи обладнано кондиціонерами й оновленою опалювальною системою. Діти в інтерв'ю повідомляли, що взимку вони не мерзнуть.

Розміри й кількість вікон забезпечують достатню кількість природного освітлення протягом світлового дня. Однак в деяких установах діти скаржилися на брак штучного освітлення — у Переяслав-Хмельницькій школі-інтернаті є проблеми з напругою й діти скаржилися, що лампочки змінюють несвоєчасно. Така сама ситуація склалася в Кремінській обласній санаторній загальноосвітній школі-інтернаті. У «Смарагдовому місті» в одній із дитячих кімнат використовувався електроприлад з ненадійно ізольованим проводом, що становило небезпеку для життя дітей.

Найважливішою складовою повсякденного побуту дітей є режим і умови гігієнічних процедур в установах. Моніторингові візити показали, що в більшості установ ситуація з гігієною задовільна або хороша. Так, згідно з даними візитів, кожний вихованець забезпечений засобами особистої гігієни: зубними щітками, пастою, шампунем, милом, туалетним папером. Загальний стан душових задовільний.

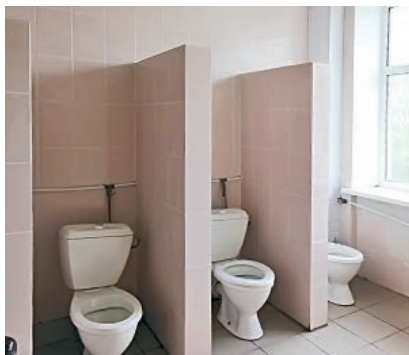
Кількість кабінок значна, що дозволяє одночасно купатися групам вихованців. У більшості установ обладнано індивідуальні душові кабінки, однак у Кілійській спеціальній загальноосвітній школі-інтернаті I-II ступенів душі не відокремлені. Це порушує право дітей на приватність. Також у цій установі на час моніторингу проводився капітальний ремонт душової, у зв'язку з чим можна дійти висновку про тимчасові проблеми з вільним доступом вихованців до душової кімнати на поверсі.

Найгіршу ситуацію було виявлено у «Смарагдовому місті»: у душовій дівчат першого корпусу тече стеля, погана вентиляція, парко, душно, грибок на стінах. **Окрім того, вихованці не мають можливості зачинитися зсередини. Двері до душової кабіни покриті пліснявою, ручки змішувачів та душові шланги поламані.**

У закладах, де є маленькі діти, найчастіше є спеціальні ванни для купання. Важливо також відмітити, що в установах постійно є гаряча та холодна вода. Це забезпечується своїми котельними та водонагрівачами. Однак у деяких установах відвідування душі організовано за графіком. Це, звісно, не заважає дітям помитися, коли виникає потреба, проте старшокласники Переяслав-Хмельницької загальноосвітньої школи-інтернату скаржилися, що ключ від душових потрібно просити, і не завжди його можна отримати на перше ж прохання.

У спальних корпусах деяких установ є побутові кімнати, де діти можуть прати та прасувати одяг. Іноді такі кімнати обладнано переносними сушильнями, проте в багатьох установах або не вистачає прасувальних машин, або вони є старими та дуже зношеними.

Доступ до туалетів у всіх відвіданих установах вільний: вони є на всіх поверхах навчальних та житлових корпусів і зазвичай розраховані на значну кількість дітей (12–18 місць). У деяких установах нещодавно було зроблено ремонт туалетів та замінено сантехніку, але більшість установ має стару сантехніку, яка знаходиться в доброму стані.

Поширеною проблемою є те, що туалети не розділені перегородкою. Це порушує право дитини на приватність.

Практично в усіх відвіданих установах були наявні засоби дезінфекції, туалетний папір та мило. Єдина установа, туалети якої не задовольняли потреби дітей та не відповідали санітарним нормам — «Смарагдове місто». Тут у санвузлах стояв неприємний запах, туалетного паперу в туалеті не було. Як з'ясувалося, він зберігається в окремій кімнаті. **Крім того, під час бесід з дітьми було з'ясовано, що вони не мають засобів особистої гігієни. Зокрема, діти не мали зубних щіток, зубної пасту, мила.**

У більшості відвіданих установ діти мають цілодобовий доступ до питної води. Це забезпечується або бутильованою водою, або графінами з питною водою, що стоять у приміщеннях, або кулерами, або фонтанчиками. У тих установах, де питна вода є доступною цілодобово, діти мають свої чашки.

Але в деяких установах доступ до води обмежений. Так, у «Смарагдовому місті» діти п'ють воду у побутових кімнатах просто з кранів. На момент візиту в одній з побутових кімнат був зламаний кран, і діти пили воду з кранів у туалеті. У Котовській загальноосвітній школі-інтернаті для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в усіх спальних приміщеннях та кімнатах відпочинку немає доступу до води. У Кременській обласній санаторній загальноосвітній школі-інтернаті I-III ступенів та Переяслав-Хмельницькій загальноосвітній школі-інтернаті воду можна пити тільки в їдальні, яка працює до 20.30.

Ключовим чинником, який забезпечує здоров'я та гарне самопочуття дитини є достатнє якісне харчування та його режим. Моніторинг показав, що в усіх відвіданих установах харчуванню дітей приділяється значна увага. Бюджети на харчування дітей є значними, розраховуються відповідно до кількості дітей та варіюються від 38 грн до 75 грн на добу на одну дитину. Крім цього, слід зазначити, що практично кожна установа доповнює харчування дітей за рахунок спонсорських або волонтерських коштів. Діти отримують їжу 4, а в окремих випадках і 5 разів на добу.

Так, Білгород-Дністровський дитячий будинок змішаного типу для дітей дошкільного та шкільного віку отримав понад 8000 євро, що дозволило закупити сири, ковбаси, 588 л компотів, 138 л варення, 36 л солінь та екологічно чистий сік у фермерського господарства «Коник».

Балтська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 1 I-II ступенів має свою теплицю, щоб забезпечувати вітамінізацію харчування дітей.

В інтернаті «Зелений Гай» є 3 меню залежно від віку підопічних. Також розроблено перспективне меню на 2 тижні. Трьом дітям з генетичними захворюваннями надається спеціальне харчування, яке забезпечують благодійники.

«Їмо і млинчики, і каші, деруни бувають, оладки. Супи, борщ, картоплю різну: і пюре, і просто порізану з маслом. Підливи всякі — і з м'ясом, і з рибою. Булочки, пиріжки, печиво, пряники. Кефір, молоко, йогурт. Овочі в салатах: буряк, моркву, капусту. М'ясне постійно: котлети, ковбасу, сосиски, просто м'ясо приготоване. Чай, сік, компот. Подобається все, крім вівсянки та перловки».

Віка, 14 років.

Усі відвідані установи мають великі приміщення для прийому їжі, достатню кількість персоналу, а також обладнання для приготування їжі та її зберігання, перспективне меню та спеціальні журнали щодо якості їжі.

Водночас забезпечення дієтичним харчуванням є проблемою для деяких установ. Наприклад, у комунальному закладі «Котовська загальноосвітня школа-інтернат для дітей-сиріт та дітей,

позбавлених батьківського піклування» на дієтичному харчуванні перебувають 2 вихованці, але під час моніторингу було з'ясовано, що дієтичних страв не готують. Так, на обід були смажені котлети, в той час як дітей, що перебувають на дієтичному харчуванні, мали б годувати паровими котлетами. Крім цього, у резервуарі для миття посуду був тарган. Також було виявлено порушення у веденні документації (журнал контролю гнійничкових захворювань), денні проби без маркування, порушення в зберіганні продуктів харчування (м'ясні й молочні продукти в одному холодильнику).

У ході моніторингу група також оцінювала зовнішній вигляд дітей. За тим, як діти виглядають та поводяться, можна оцінити ставлення до них в установі. У більшості відвіданих установ діти мали задоволений вигляд, були одягнуті відповідно до пори року, мали зачіски, були чисті та охайні. Працівники трьох установ — Балтської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату № 1 I-II ступенів, Білгород-Дністровського дитячого будинку змішаного типу для дітей дошкільного та шкільного віку та Кілійської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату I-II ступенів — вказали, що діти-переселенці прибули до закладів, маючи тільки літні речі, тому потрібно було невідкладно придбати речі на осінньо-зимовий період. У зв'язку з цим одяг у першу чергу закуповувався для переміщених дітей. Також допомогли у вирішенні цього питання благодійні організації та волонтери.

Діти зі спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату для дітей з вадами розумового і фізичного розвитку м. Слов'янськ також виглядали доглянутими, хоча персонал установи вказав, що бюджетом передбачено 170 грн. на рік на одяг для однієї дитини.

Найбільш гнітюче враження справили діти зі «Смарагдового міста». Незважаючи на те, що одяг дітей відповідає сезону, статі та віку, не всі діти мають доглянутий і охайний вигляд. Склалося враження, що вихователі не стежать за тим, щоб діти своєчасно перевдягалися. Деякі хлопчики були у рваних шкарпетках, у однієї дівчинки немає білизни на заміну. Більшість дітей одягнені у зношений, брудний одяг, хоча, за словами адміністрації, фінансування закладу наразі достатнє. Привернув до себе увагу той факт, що, зокрема, діти 10-го загону ходять на поверсі босоніж, дехто навіть без шкарпеток. В однієї з дівчат цього ж загону на скроні був помічений свіжий синець. За словами дівчинки, її побила вихованиця цього ж загону, яка постійно б'є й інших дітей.

Дозвілля дітей також є складовою їх повсякденного побуту, саме тому моніторингові групи поцікавилися, чим та як діти займаються у вільний час. Слід відзначити, що більшість установ, де перебувають діти, традиційно намагаються зайняти їх вільний час прогулянками на свіжому повітрі та заняттями в секціях, гуртках, а також проведенням спеціальних заходів. У зв'язку із цим важливими були такі питання, як наявність гуртків та спеціально обладнаних майданчиків або двориків, з одного боку, та спеціально відведеного часу — з іншого. Слід зазначити, що в більшості установ вільний час, який діти можуть використати для відпочинку або хобі, закладено в розкладі. Також кожна установа має бібліотеку, кімнати відпочинку та прогулянкові дворики. Однак стан цих об'єктів значно розрізняється залежно від фінансових можливостей установи, участі благодійників в її житті та, не в останню чергу, від мотивованості персоналу щось робити для дітей.

Так, наприклад, у Білгород-Дністровському дитячому будинку змішаного типу для дітей дошкільного та шкільного віку прогулянкові дворики облаштовано гойдалками, ігровими майданчиками. Установлено шатрові покриття для прогулянки дітей у спекотну погоду. У всіх пісочницях замінено пісок. При корпусі школярів обладнано літнє кафе з мангалом і садовими меблями. Обладнано та оснащено 30 релакс-зон з гамаками. На території висаджено троянди та виноград. У кожній групі 1 і 2-го корпусів є телевізори. Бібліотеку укомплектовано необхідною науково-популярною, художньою, навчальною літературою. Є читальна зала. Бібліотека «Дитячого містечка» має книжковий фонд, який нараховує 3624 книги, у тому числі 428 підручників. За минулий рік фонд поповнився на 288 книг.

У Слов'янській спеціальній загальноосвітній школі-інтернаті № 41 коштів на придбання витратних матеріалів для гуртків бюджет закладу не передбачає, але все ж таки тут працює футбольний клуб та декілька гуртків.

У Маріупольському дитячому будинку «Центр опіки» усіх вихованців охоплено гуртковою роботою за інтересами. У дитячому будинку працюють гуртки з фізичної підготовки (настільний теніс, греко-римська боротьба, йога), з виконавської майстерності (хореографія, вокал), з художньої праці

(«Вишиваночка», «Берегиня», «Плетіння», «Холодний фарфор», «Лялька-мотанка»), з художньої творчості (малювання), з приготування їжі («Господарочка»), з ігри в шахи. Четверо старших вихованців безкоштовно за власним бажанням займаються на курсах з вивчення англійської мови («Oxford», «Біг-Бен», «Спікер»).

Дещо менш однозначною практикою виглядає залучення церкви до організації дозвілля дітей в установах. Так, наприклад, у Білгород-Дністровському дитячому будинку змішаного типу для дітей дошкільного та шкільного віку до дітей регулярно приходять священнослужителі, відбуваються бесіди на морально-духовну тематику. Облаштовано кімнату духовності, у якій діти можуть зустрічатися зі священнослужителями, читати духовну літературу. Відбуваються обряди хрещення за згодою дітей у віці 14 років. Працівники установи запевняють, що «хресних батьків обирають діти самостійно» та «на сповідь ходять за бажанням».

Значною проблемою є брак різноманітного дозвілля в установі. Так, у «Смарагдовому місті» діти найчастіше переглядають телепередачі в кімнаті відпочинку або граються невеликими групами у своїх кімнатах та на поверсі. При цьому корпуси закриваються, і діти не можуть самостійно вийти на подвір'я. За словами дітей, вони дуже мало часу проводять на свіжому повітрі. У дні, коли йде дощ, не виходять на вулицю взагалі. Під час візиту, який тривав понад п'ять годин, учасники моніторингової групи не побачили великої кількості дітей за активними іграми на свіжому повітрі. На подвір'ї установи мало облаштованих місць для проведення спортивних та ігрових занять. Під час спілкування діти не змогли пригадати цікавих заходів, екскурсій тощо, які б проводилися останнім часом. До того ж, позбавлення прогулянки, зокрема в місто, використовується як покарання, при чому колективного — для усього загону. Після «поганої» поведінки в місті одного з вихованців загін, до якого він відноситься, уже протягом двох місяців не виводять до міста. Одна з вихованок поскаржилася, що їм не дозволяють користуватися бібліотекою у вільний час — лише під час навчання для виконання уроків, а взяти книжку до себе в кімнату не дозволяється через випадки крадіжок.

3.5. МЕДИЦИНА

Медицина в стаціонарних закладах була й залишається одним з найбільш важливих аспектів дотримання прав дітей, якому традиційно приділяється велика увага. Моніторинг установ, у яких перебувають діти, які так чи інакше стали жертвами конфлікту, показав, що найважливішими складовими доступу дітей до медицини в цих установах є наявність і доступність фахівців, наявність спеціальних приміщень, наявність ліків, можливість отримати екстрену медичну допомогу, можливість отримувати тривале лікування й реабілітацію, організація профілактичних заходів, вакцинація, ведення медичної документації.

Моніторинг виявив, що більшість установ має набір фахівців, який дозволяє вести мінімальну профілактичну роботу (огляди, складання й відстеження дієтичного меню, невідкладна діагностика й допомога, ведення первинної медичної документації). Це найчастіше один або два лікарі та дві медичні сестри. Водночас у різних установах кількість і спеціалізація фахівців сильно залежить від того, діти якого профілю там перебувають.

Так, установи, де утримуються діти зі складними психоневрологічними діагнозами, мають у своєму розпорядженні лікаря-педіатра, психіатра, іноді лікаря-фізіотерапевта або медсестру фізіотерапевтичного кабінету. Однак більшість установ не має можливості найняти своїх фахівців, тому запрошує їх на регулярні сеанси роботи з дітьми або возить дітей до найближчих лікарень. Це стосується стоматолога, уролога, гінеколога, ортопеда, невролога, хірурга та інших спеціалістів, послуг яких часто потребують діти. Багато установ також потребують логопеда, особливо ті, де перебувають діти з розладами зору й неврологічними захворюваннями.

Однак місце розташування закладів та невисока заробітна плата найчастіше призводять до того, що послуги фахівців діти отримують нерегулярно, коли з'являється можливість запросити фахівця або вивезти дитину до нього. Щасливим винятком є Рубіжанський обласний навчально-реабілітаційний центр «Кришталік», у якому логопед працює на постійній основі. Також на високому рівні забезпечене своїми фахівцями «Смарагдове місто», де працює 14 медиків, із яких трое на посадах лікарів: педіатр (1,5 ставки), терапевт (0,5 ставки) та стоматолог (1 ставка). У закладі є стоматологічний кабінет. Є 2 машини швидкої допомоги і 2 водії, які працюють з 8 до 20.00, в

інший час швидко викликають зі Слов'янська або Лиману. Однак навіть за такої кількості спеціалістів, заклад потребує дефектолога та медсестри, яка б робила щеплення.

Проведення профілактичних оглядів дозволяє не тільки вчасно виявляти захворювання в дітей, але й вести системну роботу щодо запобігання захворюваності в колективах. За даними моніторингу, у більшості установ профілактичні огляди дітей проводяться двічі на рік (восени та наприкінці зими) і включають у себе огляд ключовими фахівцями: лором, окулістом, психіатром, невропатологом, хірургом, стоматологом, дерматологом.

Важливим є також те, що результати всіх оглядів чітко фіксуються в медичній картці дитини, що дозволяє будь-якому фахівцю вивчати історію тих чи інших симптомів. У деяких установах, наприклад, у Котовській загальноосвітній школі-інтернаті для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, моніторинговою групою виявлено проблеми проходження поглиблених медичних оглядів у зв'язку із браком в районі лікарів вузького профілю: фтизіатра, лора, дитячого гінеколога, невропатолога.

За проведення медичних оглядів в установах, де діти перебувають тимчасово, відповідають батьки дітей, огляди здійснюються за місцем прописки дітей (Наказ МОЗ України «Про диспансеризацію населення» від 27.08.2010 р. № 728). Медичний огляд таких вихованців проводиться один раз на рік, перед початком нового навчального року. Діти отримують направлення від медичного працівника школи та проходять огляд у спеціалістів вузького профілю за місцем проживання.

Крім того, у кожній установі, яку відвідала моніторингова група, проводиться плановий огляд вихованців на наявність педикульозу та корости — щопонеділка. Якщо дитина не відвідувала установу понад десять днів, то для відновлення навчання вихованець надає в медичну службу довідку про епідеміологічне оточення та довідку від дерматолога.

Моніторинг виявив значні проблеми з вакцинацією дітей, яка є важливою для профілактики дитячої захворюваності. Ці проблеми пов'язані з двома чинниками: по-перше, браком вакцин, а по друге — з опором, який чинять деякі батьки.

Так, у Слов'янській школі-інтернаті № 14 понад 10 батьків відмовляються вакцинувати своїх дітей, а найважливіших вакцин — БЦЖ, проти дифтерії, правця, краснухи за віком — немає вже протягом трьох років. Схожа картина в спеціальній школі-інтернаті № 37 Донецької обласної ради, де батьки 19 дітей письмово відмовилися від туберкулінодіагностики. У Маріупольському дитячому будинку «Центр опіки» було виявлено брак вакцини БЦЖ, вакцини від кору, перебої з постачанням вакцини Манту. Коли в поліклініці з'являються вакцини, звідти телефонують у дитячий будинок і повідомляють про це. Наразі є проблеми з вакциною від дифтерії та правця.

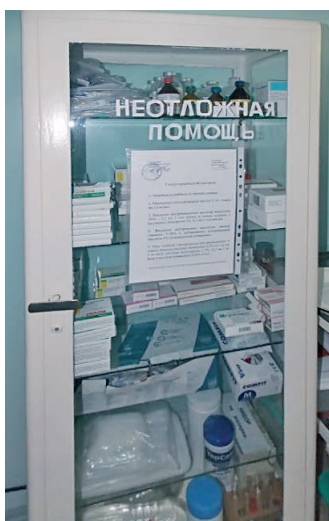
Практично в усіх установах зазначають, що щеплення роблять, виходячи не з графіка, а з можливостей. Протягом останніх двох років кількість вакцин зменшується — немає вакцин від краснухи, дифтерії, правця, а також від кору, паротиту, поліомієліту, туберкуліну. Керівництво деяких установ змогло забезпечити дітей щепленнями від грипу завдяки спонсорській допомозі (Рубіжанський обласний навчально-реабілітаційний центр «Кришталік»). Найбільш тривожну ситуацію було виявлено в «Смарагдовому місті», де з 2014 року діти не вакцинуються, через відсутність вакцин. Лише 10 дітям зробили щеплення у ЦРБ Лиману. Водночас спеціалісти відзначають збільшення кількості дітей, які направляються на обстеження до лікаря-фтизіатра. Якщо до воєнних дій у середньому таких дітей було 4–6 осіб на рік, то тепер ця цифра зросла до 20.

У разі необхідності госпіталізації чи додаткових консультацій дітей зазвичай направляють до найближчих лікарень та терміново повідомляють про це телефоном батьків (якщо дитина «батьківська»).

Зазвичай в закладах медична служба не проводить спеціалізованого та стаціонарного лікування вихованців. Якщо дитина, яка скаржиться на стан здоров'я, має батьків, то медична сестра здійснює огляд та викликає батьків для того, щоб вони відвезли дитину на прийом до лікаря за місцем проживання. Якщо батьків немає, цим займається персонал установи. У разі, якщо стан вихованця гострий, викликають бригаду швидкої медичної допомоги. Факт амбулаторного чи

стаціонарного лікування дитини в медичних закладах міста реєструється згідно з наданими довідками в спеціальному журналі медичної служби школи. Найчастіше до приїзду батьків чи швидкої діти перебувають в ізоляторі. Ізолятори є практично в кожній установі, вони складаються з двох приміщень — кімнати, де перебувають вихованці, та туалетної кімнати.

Певним чином на стан дітей також впливають ресурси, які має установа для забезпечення медичної допомоги, лікування та профілактики захворювань. Так, наприклад Білгород-Дністровський дитячий будинок змішаного типу для дітей дошкільного та шкільного віку знайшов можливість придбати збірний басейн об'ємом 10 куб. м., 5 збірних басейнів об'ємом 2 куб.м., 2 спортивні батуту для літніх тренувань, партію дитячих вітамінів зі США, організував щотижневу доставку екологічно чистої питної води для дітей у групах та загальних приміщеннях дитячого будинку, закупив 126 кг бджолиного меду в межах щорічної програми здорового харчування дітей. У Маріупольському дитбудинку «Центр опіки» є окремий кабінет фізіотерапії, обладнаний апаратом УВЧ-терапії, інгалятором аерозольним, випромінювачем БОП-4, апаратом «Гальванізатор Потік-1», УФО-тубусом, лампою «Солюкс» настільною, випромінювачем ртутно-кварцовим на штативі ОРК-21, апаратом для ультразвукової терапії, небулайзерами.

Обидві названі установи використовують допомогу донорів.

У той же час фінансування деяких установ не дозволяє навіть мати гарну аптечку в кабінеті лікаря. Так, кошти, що виділяються Котовській школі-інтернату (Одеська область) на медичне забезпечення однієї дитини на один день складають 0,99 коп, а потреба у видатках на закупівлю ліків та перев'язувальних матеріалів становить щонайменше 5 грн. Таким чином, в установі є тільки медичні уклади: черепно-мозкові травми, анафілактичний шок, епідукладка, протипедикульозні засоби. Разом з тим існує нагальна потреба в придбанні сучасних протипедикульозних препаратів, вітамінів.

Окремою проблемою, з якою зіткнулися діти, переміщені внаслідок бойових дій із Луганської та Донецької областей, є втрата медичної документації. Це фактично позбавляло медиків можливості знати медичні потреби кожної конкретної дитини та планувати профілактичну роботу, вакцинації й необхідне лікування. Більшість дітей мали лише довідки для перебування в закладі оздоровлення та відпочинку. Медичні документи деяких дітей надійшли протягом року, а для більшості вихованців діагнози довелося записувати зі слів спеціалістів, які прибули разом із дітьми, та ставити їх під час окремих досліджень. Показово, що в багатьох випадках у дітей вперше встановили серйозні діагнози, такі як порок серця, аутизм, що свідчить про низький рівень діагностики в закладах, з яких прибули діти.

Важливою ознакою доступу до медичних послуг є наявність окремих умов та сервісів, створених для дітей з особливими потребами або з інвалідністю. Зазвичай вони також залежать від коштів, на які розраховує менеджмент установи, у першу чергу — від допомоги спонсорів. Так, у спеціальній школі-інтернаті № 37 Донецької обласної ради, навчаються 15 дітей з інвалідністю, які мають доступ до послуг логопеда та реабілітолога. Є кімната для проведення занять з лікувальної фізичної культури. Діти зі «Смарагдового міста», які мають діагноз ВІЛ, отримують лікування у Слов'янському СНІД-центрі. У той же час, наприклад, у Переяслав-Хмельницькій загальноосвітній школі-інтернаті спеціальних умов для дітей з інвалідністю не створено.

3.6. ОСВІТА

Навчання дітей проходить під чітким контролем місцевої влади, здебільшого в кожній установі надається значна кількість освітніх послуг — від початкової освіти до спеціальної фахової підготовки.

У більшості установ заняття з дітьми дошкільного віку проводяться в добре обладнаних навчальних аудиторіях. Заняття з дефектологами та логопедом проводяться в навчальних класах, застосовуються індивідуальні, групові та колективні форми роботи. Практичні психологи працюють з дітьми у спеціальних приміщеннях.

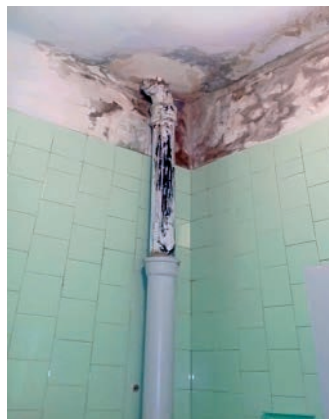
Діти з Білгород-Дністровського дитячого будинку змішаного типу для дітей дошкільного та шкільного віку з метою соціалізації навчаються в загальноосвітній школі № 11 м. Білгород-Дністровського та міському ліцеї. Дошкільна освіта дітям надається на базі дитячого будинку. Діти з Маріупольського дитбудинку «Центр опіки» починаючи з 2-го класу навчаються в Маріупольській школі № 11. Дошкільнята й першокласники навчаються в дитячому будинку. Для їх навчання створено всі необхідні умови. До школи й зі школи дітей супроводжує черговий вихователь.

У деяких закладах є класи з поглибленим вивченням окремих предметів. Так, у Переяслав-Хмельницькій загальноосвітній школі-інтернаті є 8-й клас, у якому поглиблено вивчається курс математики; 9-й клас — допрофільне навчання; 10-й клас — математичний профіль, суспільно-гуманітарний профіль, музично-філологічний профіль.

Зазвичай матеріальна база навчального процесу в установах досить гарна. Усі відвідані в ході моніторингу установи мають бібліотеки з досить великим книжковим фондом. У багатьох установах є значна кількість обладнання, яке було закуплене завдяки спонсорській допомозі.

Так, Маріупольська загальноосвітня санаторна школа-інтернат I-II ступенів № 11 Донецької обласної ради цілком готова для виконання основної функції — навчання й виховання дітей. У школі працює 18 комп'ютерів, 18 ноутбуків, моноблоки сучасного рівня. До послуг учасників навчально-виховного процесу нові технічні засоби навчання (телевізор, відеокамера, магнітофони, музичний центр, фотоапарат, DVD, мультимедійні проектори, інтерактивні дошки). Школа підключена до системи Інтернет.

У Переяслав-Хмельницькій загальноосвітній школі-інтернаті навчальні приміщення, класи, навчальні майстерні обладнано належним чином, проте є гостра потреба в ремонті даху навчального корпусу.

Усі навчальні заклади, у яких навчаються діти без особливих потреб, повністю забезпечено підручниками, навчально-методичним приладдям та літературою. Також відвідані установи повністю забезпечують дітей усім необхідним для навчання — канцелярськими наборами, підручниками, зошитами, щоденниками, портфелями.

«Смарагдове місто» Донецької області є опорною школою для інтернатних закладів області — діти, які приїжджають на 3 місяці на оздоровлення, продовжують тут навчання. На момент моніторингового візиту навчальний процес проходив у дві зміни в приміщенні старої школи, яка не має достатньої кількості навчальних кабінетів. 14 травня 2016 року у закладі відкрили нову школу, у якій будуть навчатися всі діти інтернату з вересня поточного року. Школа має сучасне обладнання:

мультимедійні дошки, проектори в кожному класі, комп'ютери, планшети, цифрові лабораторії з хімії, фізики та біології. Учителі пройшли спеціальне навчання для роботи з усією технікою. Усього на побудову й обладнання нової школи було витрачено 52 млн. гривень. Навіть туалети в школі обладнано сенсорними датчиками змиву.

Задля надання педагогічної та психологічної підтримки в більшості закладів розроблено плани педагогічної та психологічної роботи, проводяться спільні наради, педагогічні ради, спільно вирішуються проблемні питання. Практичні психологи дають рекомендації педагогам на методичних об'єднаннях. Двічі на рік проводяться спільні психолого-педагогічні консилиуми, розробляються рекомендації щодо заходів, спрямованих на успішну адаптацію учнів. З педагогами проводилася робота щодо особливостей роботи з дітьми, які перебувають в кризових обставинах; плануються та проводяться заняття для педагогічно занедбаних та відсталих учнів; є графіки роботи з учнями, у яких проблеми із

засвоєнням навчального матеріалу, розроблено плани індивідуальної роботи, затверджені шкільною психолого-медико-педагогічною консультацією.

Для заохочення дітей за значні успіхи в навчанні, у деяких установах засновано спеціальні стипендії, що призначаються та виплачуються піклувальною радою.

Слід також зазначити, що, зважаючи на ситуацію в країні та збільшення кількості випадків виявлення вибухонебезпечних предметів, у класах установ, близьких до зони АТО, було проведено низку заходів: «Знати, щоб жити», «Екстремальні ситуації. Безпека на всі 100», «Види боєприпасів та методи їх розпізнавання. Небезпечні предмети та дії при їх виявленні». Було оформлено постійну виставку «Як уникнути біди». Проводилися зустрічі з працівниками служби порятунку, пожежниками, працівниками міліції.

У той же час діти з особливими потребами не мають можливості навчатися повноцінно, бо спеціальні школи не забезпечені необхідними дидактичними матеріалами для проведення уроків з учнями, які мають затримку психічного розвитку. Це матеріали, які у великій кількості мають загальноосвітні школи: тестові завдання, наочність. Ті матеріали для особливих дітей, які використовуються, педагоги розробляють самотужки. Моніторингова група переконана, що Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук не надає належної методичної допомоги спеціалізованим школам.

Серед проблем, які стосуються організації навчально-виховного процесу, слід відзначити, що підручник з історії України не адаптований для учнів із затримкою психічного розвитку; бракує підручників із соціально-побутового орієнтування для учнів 6–9 класів; зміст програми курсу трудового навчання застарілий (зберігається ще з радянських часів).

Також проблемою є те, що в школах-інтернатах діти навчаються з підготовчого до 10-го класу за спеціальною програмою й після закінчення навчання отримують так званий «паперовий» атестат, який не є атестатом про середню освіту. Наприклад, у старших класах Кременської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату є спеціалізація «Декоративно-вжиткове мистецтво». Але, на жаль, на сьогодні багато випускників цієї школи не можуть продовжити освіту й здобути спеціальність, оскільки профільне СПТУ знаходиться в непідконтрольному Україні Луганську. Ще один схожий заклад працює у Львові, але туди можуть прийняти тільки дітей з діагнозами, які передбачають «збереження інтелекту».

Добрим прикладом організації професійного навчання для дітей з особливими потребами є спеціальна загальноосвітня школа-інтернат для дітей з вадами розумового і фізичного розвитку м. Слов'янськ. У школі діють такі трудові профілі навчання: швацька, теслярська, штукатурно-малювальна

справи. Так, дівчата навчаються у швацькій майстерні, де вони вчать виготовляти постільну білизну, штори, серветки, фартушки, спецодяг, халати, сорочки, а також сучасний та сценічний одяг. На уроках теслярської справи хлопчики навчаються виготовленню меблів, побутових речей, різьбленню по деревині. Силами теслярських майстерень виконується ремонт стільців, столів, диванів, також діти вчать працювати із сучасними будівельними матеріалами (пластик, МДФ). У штукатурно-малярній майстерні учні навчаються проведенню ремонтних робіт: фарбування приміщень, штукатурення стелі, поклейки шпалер. Таким чином, кожен випускник школи отримує практичні навички та спеціальність, потрібну в повсякденному житті.

4. ДІТИ В СІМЕЙНИХ ФОРМАХ ВИХОВАННЯ

Об'єктами моніторингу також стали діти у сімейних формах виховання — прийомних сім'ях і дитячих будинках сімейного типу.

Прийомна сім'я — це сім'я або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, що добровільно за плату взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування³⁵.

Дитячий будинок сімейного типу — окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Загальна кількість дітей у дитячому будинку сімейного типу не повинна перевищувати 10 осіб, враховуючи рідних³⁶.

За статистичними даними Міністерства соціальної політики України на початок 2014 року у Донецькій області функціонували 339 прийомних сімей та 47 дитячих будинків сімейного типу, у Луганській області — 203 прийомні сім'ї та 34 ДБСТ. З початку проведення антитерористичної операції на підконтрольну територію України з Донецької області виїхало 79 прийомних сімей та 47 ДБСТ, з Луганської — 36 прийомних сімей та 23 ДБСТ. Згодом деякі сім'ї стали повернутися додому. Так, серед прийомних сімей, які виїжджали, у Донецьку область повернулися 39 ПС, у Луганську — 13 ПС. Повернулася і частина ДБСТ — 25 і 10 ДБСТ відповідно.

Станом на 21.07.2016 року з Донецької області на території України проживають 40 прийомних сімей і 14 дитячих будинків сімейного типу, з Луганської області — 23 ПС і 13 ДБСТ.

На жаль треба констатувати, що деякі сім'ї, які взяли під опіку і піклування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, продовжують проживати на непідконтрольній території України. У Донецькій області таких 160 прийомних сімей і 8 ДБСТ, у Луганській області — 76 ПС і 13 ДБСТ³⁷.

У процесі моніторингу були відвідані 11 прийомних сімей і 2 дитячі будинки сімейного типу. Були проведені інтерв'ю як з дітьми, так і з батьками, монітори мали можливість побачити житлові умови сімей та виявити головні проблеми, з якими вони зіткнулися через війну на сході України.

ВІД'ЇЗД ІЗ ЗОНИ АТО

Всі сім'ї і ДБСТ, які потрапили у моніторинг, самостійно здійснювали виїзд із зони антитерористичної операції. Соціальні органи і служби не пропонували допомогу у цьому питанні. Хтось виїжджав на своїй машині, хтось на рейсовому автобусі, когось вивозили співробітники благодійних фондів і організацій. Здебільшого сім'ї від'їжджали без проблем. Тільки одна родина потрапила під обстріл, незважаючи на наявність білого прапора і наліпки «Діти» на власному автомобілі. Слід також зазначити, що родина здійснювала від'їзд у оголошений період перемир'я. За словами батька, біля машини розірвався снаряд і автомобіль хитнуло вибуховою хвилею. Ніхто із пасажирів не постраждав.

Сім'ї брали із собою тільки самі необхідні речі, документи, які були у наявності, та їжу. Більшість родин планували перечекати бойові дії на підконтрольній території і повернутися додому через декілька місяців, сподіваючись, що війна скінчиться досить швидко.

Здебільшого рішення про від'їзд приймалося вже після настання бойових дій. Основним фактором для від'їзду ставали раптові обстріли населених пунктів, де проживали сім'ї.

35 Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. N 564 «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу»

36 Постанова Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. N 564 «Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу»

37 З відповіді на інформаційний запит ХІСД Міністерства соціальної політики України від 29.07.2016 року № 1545/0/205-16/57

У нас перед будинком є дитячий майданчик, новий, дуже гарний. Ми з іншими дітьми навіть співали «Антошку» на відкритті. Так от, ми з татом вийшли погуляти, каталися на гоїдалках, грали, бігали, а потім як бабахне! Із-за сусіднього дому. А наш будинок зовсім поруч. Як бабахне! Ми злякалися і відразу до тата під сорочку залізли.

Із розмови з дитиною, 12 років

Я сама прийняла рішення про від'їзд дітей, бо почалися постріли. Потім вже дізналися, що у будинок, де в нас квартира, тричі влучали снаряди. Особливо постраждала дитяча кімната. Повибивало вікна. Під'їзд повністю рухнув. Міська адміністрація застелила балкон, вікна.

Із розмови з батьками

На окупованій території та у так званій сірій зоні розмежування почастишали випадки пограбувань у громадських місцях, почалися викрадення людей, що також стало стимулом для від'їзду.

Ми дуже боялися чеченців. Був випадок, коли 2 наших родичів поїхали машиною додому і заїхали за заправку. Там їх забрали чеченці і день тримали. Потім одному з родичів вдалося зв'язатися із дружиною через телефон і повідомити, що їх можна викупити. Викупили. Потім і машину їздили викупати. Але що там відбувалося, родичі нам так і не розказали. Один з них, міцний чоловік, служив у десанті. Але після повернення намагався якомога менше говорити і згадувати про той час, коли був у полоні. Видно, відбулося щось жахливе. Тож ми боялися не тільки стрілянини, але й того, що можуть викрасти заради грошей.

Із розмови з батьками

УМОВИ ПРОЖИВАННЯ

У більшості сімей були дуже гарні умови для проживання і виховання дітей — будинок або квартира достатньої площі, ремонт, стабільна робота, у когось у наявності земельна ділянка, у когось — автомобіль.

У нас був шикарний дім як дві мої попередні квартири і земля. Все дуже добре складалося до моменту війни. А тепер живемо тут, досить тісно. І машини немає, хоча вона дуже потрібна з такою кількістю дітей, як у нас.

Із розмови з батьками

Сім'ї переїжджали в основному або до Харкова або до найближчого населеного пункту, підконтрольного Україні. Але, за словами батьків, обласні центри дуже дорогі для проживання, тому часто Харків ставав проміжним місцем перебування. Непідйомні ціни на житло, небажання роботодавців працевлаштовувати переселенців, відсутність документів і речей змушували сім'ї перебиратися у міста в області або навіть ПГТ і села.

Із Первомайська ми переїхали до Харкова. Харків дорогий, тому ми переїхали до Мерефи, а потім у село в Харківській області, а потім вже сюди [Сєверодонецьк, Луганська обл. — прим.]. Більше немає сил переїжджати. У Харкові практично немає офіційної роботи. А якщо є, то це статус нижче плінтусу і зарплатня копійчна. А якщо нормальна, то без оформлення. І відповідно я не попала ні під які соціальні виплати як переселенка. Як мені пояснили, якщо ви не влаштувалися у перші 6 місяців, то вам оці 400 гривень взагалі не доступні.

Із розмови з батьками

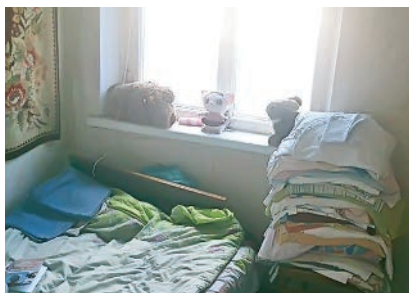
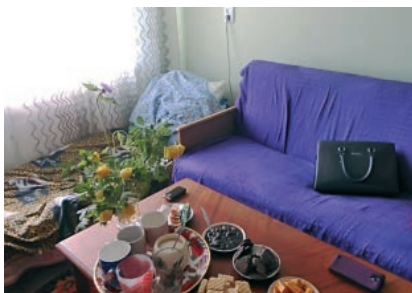
Всі прийомні сім'ї шукали житло самостійно. Батьки зверталися до родичів, комусь допомогли благодійні організації, комусь небайдужі громадяни.

Я ходила по селищу і шукала житло. У мене навіть істерика була від безвиході. У такому стані на вулиці мене побачила жінка і запропонувала кімнату у своєму будинку. Там ми прожили

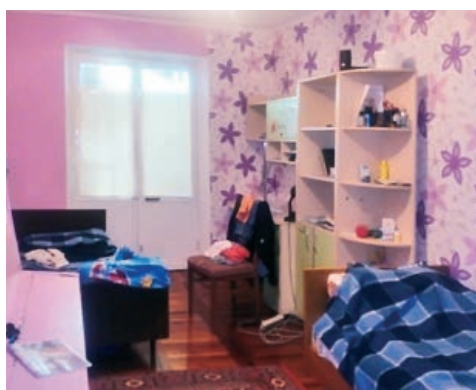
6 місяців. Але довелося з'їхати, бо діти у мене маленькі, жваві, шумні, бігати любляють. А пара похилого віку — тишу любить, спокій.

Із розмови з батьками

Місцева влада та соціальні служби або не пропонували житло взагалі або батьки вважали запропоновані умови проживання неприйнятними для дітей. Так, в однієї сім'ї із 2 дітьми була можливість переїхати до дитячого будинку сімейного типу на підселення. Також пропонували в оренду 3 кімнати у будинку у віддаленому селищі, але поруч мешкало подружжя, яке зловживало спиртними напоями, тож вихователі вимушені були відмовитися. Іншій сім'ї із 4 неповнолітніми дітьми надавали 4 ліжка у соціальному гуртожитку, незважаючи на те, що загальний склад сім'ї 8 чоловік: окрім 4 дітей, є ще старша дочка, яка навчається у виші, самі прийомні батьки та дідусь.

Через самостійний пошук житла та обмеженість коштів частина прийомних сімей деякий час повинна була перебувати у взагалі невідповідних житлових умовах. Одна родина виїжджала із зони АТО разом із своїми старшими дітьми та онуками, і перші півроку вони були вимушені проживати в орендованій однокімнатній квартирі у складі 20 (!) осіб. Більшість прийомних сімей змінювали місце проживання 2 і більше разів. Через це не було можливості оформити соціальні виплати, діти переходили із школи до школи й їхня адаптація проходила важче. До того ж самі переїзди та перевезення речей також несли додаткові витрати.

Що стосується дитячих будинків сімейного типу, то за законодавством місцева служба у справах дітей повинна була надати їм у користування житлове приміщення (індивідуальний житловий будинок або багатокімнатну квартиру), обладнане необхідними меблями, побутовою технікою та іншими предметами тривалого вжитку³⁸. Проте обидва будинки, які були відвідані під час моніторингу, також самостійно вирішували проблеми із пошуком житла. Так, одному ДБСТ допомогли знайомі із місцевої баптистської церкви, які надали у користування будинок із невеликою земельною ділянкою. Сам будинок складається із 3 маленьких кімнат і веранди, яка пристосована під кухню. Але для родини із 6 неповнолітніми дітьми це помешкання є замалим. Будинок було надано безкоштовно на рік, який вже майже скінчився. Сім'я сплачує тільки комунальні послуги. На момент візиту до вирішення житлового питання підключилася соціальна служба у справах дітей, яка запропонувала переїхати у будівлю колишнього дитячого садочка, де будуть розміщені 4 ДБСТ, в тому числі відвідане.

Інший дитячий будинок сімейного типу, у якому виховується 10 дітей, придбав житло за власні кошти. Зі слів матері, гроші були позичені у родичів і знайомих, тепер вони вимушені їх віддавати.

У більшості ПС і ДБСТ умови проживання є задовільними. Температура, рівень освітлення, якість провітрювання та прибирання відповідають нормам. Через брак житлової площі діти не мають власних кімнат, проте мають свій куточок, місце для зберігання одягу, шкільного приладдя та інших речей. Разом з тим декілька сімей потребують значного розширення помешкання. Так, у одній прийомній сім'ї дівчата 14 і 16 років сплять у одному полуторному ліжку. Інша сім'я проживає в однокімнатній квартирі площею 32 кв.м. уп'ятьох. Деінде у помешканнях сімей є потреба в косметичному ремонті. Всюди є необхідні меблі (ліжка, шафи, столи для занять, книжкові полицки тощо) та побутова техніка. Частково це стало можливим завдяки благодійній допомозі: хтось отримав мікрохвильову піч, хтось комп'ютер, хтось чайник чи обігрівач. Частково речі були перевезені батьками з дому під час поїздок на окуповану територію.

У кожному помешканні можна задовольнити свої гігієнічні потреби. Є ванні та туалетні кімнати, які закриваються із середини. Є холодна і гаряча проточна вода. Через профілактику водопровідних труб гаряча вода є не всюди, деінде планове відключення на декілька тижнів. Щоб помитися, воду гріють на плиті. У санвузлах у наявності туалетний папір, мило, шампунь, мочалки, чистячі засоби тощо. Користуватися душем можна у будь-який час, графіків чи розпорядків дня немає. Зміна постільної білизни та рушників відбувається раз на 7-10 днів або частіше у разі потреби.

Загалом діти забезпечені всім необхідним. У кожної дитини є свій одяг, засоби особистої гігієни, постільна білизна (окрема подушка, ковдра, простирадло), 2 рушники тощо. Проте із появою нових потреб (зокрема, найбільша стаття витрат — придбання одягу та взуття на інший сезон) доводиться значно економити або покупати поношені речі. Всі діти під час візитів виглядали охайно, чисто та були вдягнуті у речі, які відповідали статі, віку та порі року.

У мене є своя зубна щітка, своя мочалка, рушник. Мило у нас загальне, шампунь, кондиціонер для волосся теж. Ще є рексона і лак для волосся. Деякі речі мені від сестри досталися, але вони нормальні, хоча я люблю, коли мама дозволяє вибрати та купити щось нове. Зараз ми не дуже можемо собі це дозволити, але я сподіваюся, що восени для школи зможу купити нову спідницю.

Із розмови з дитиною, 14 років

ХАРЧУВАННЯ

Діти харчуються задовільно, хоча більшість сімей економить на продуктах харчування, в тому числі частина з них користується можливістю взяти безкоштовні харчові набори. Статусні діти шкільного віку також безкоштовно харчуються у навчальних закладах. Діти їдять у будь-який час, коли їм захочеться. Готують в основному мами. Вихованці можуть тільки допомогти накрити на стіл та прибрати після прийому їжі. Діти старшого віку можуть готувати самостійно, але це не є їхнім обов'язком. Узгодженого заздалегідь меню немає — готуються страви або з тих продуктів, які є у наявності, або за бажанням когось із членів сім'ї. Ніхто з дітей не має хвороб, які потребують дієтичного харчування. Серед вживаних продуктів: крупи, овочі, вершкове масло, м'ясо, риба, ковбаса, хліб, цукор, фрукти, печиво, цукерки, чай, кава тощо. Економлять зазвичай на

покупці м'яса (не кожен день у раціоні) та солодощів. Доступ до питної води є завжди. Батьки слідкують за тим, щоб діти пили тільки воду, набрану у джерелі, або покупну воду зі спеціальних автоматів або з привозних цистерн.

Кухні обладнані всім необхідним для приготування їжі: є холодильники, пічки, витяжки, рукомийники, посуд, мюччі засоби. Посуд є для всіх загальним. Огляд холодильників показав, що там зберігається достатньо їжі, в тому числі є приготовлені нещодавно страви.

Через відсутність достатнього місця не у всіх сім'ях є можливість сісти за стіл у повному складі. Тому члени родини харчуються у різний час або хтось їсть у кімнаті.

За словами дітей, харчуванням вони задоволені, наїдаються і не буває такого, щоб вони були голодні.

Ми їмо манку, люблю картопляне пюре, макарони по-флотськи. Ще ми самі робимо чіпси. Я постійно яблука їм.

Із розмови з дитиною, 14 років

З ранку чай п'ємо, їмо бутерброди. В суботу зранку мама робить яєчню, макарони. В обід супи їмо, борщ. Та різне їмо, звичайну їжу: каші, котлети, підливу. Фрукти теж їмо, яблука, апельсини. М'ясо я не їм, тільки шашлики або якщо воно в підливі.

Із розмови з дитиною, 10 років

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА СІМЕЙ

Наразі досвід взаємодії зі службами у справах дітей у відвіданих сімей загалом позитивний. Соціальні служби в основному зв'язуються із прийомними сім'ями і ДБСТ щодо нарахування виплат або інформують про гуманітарну допомогу чи можливість отримання путівки на відпочинок або квитків на дозвіллієві заходи. За словами батьків, вони мають можливість дзвонити у ЦСССДМ та службу у справах дітей, де їм надають необхідну інформацію та допомогу при вирішенні проблем сім'ї.

Разом з тим окремою проблемою для переселенців було, а для деякого і залишається оформлення або відновлення соціальних виплат. У всіх сімей виплати на дітей затримувалися на декілька місяців.

Це відбувалося передусім через неврегульованість цього питання на законодавчому рівні. Тільки протягом 2015 року Урядом було прийнято та затверджено ряд рішень, що унормовували соціальний захист внутрішньо переміщених дітей, які перебували у прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу. Зокрема, було:

- ♦ визначено механізм забезпечення діяльності прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, що перемістилися з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції, та виплати їм державної соціальної допомоги (постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2015 № 356);
- ♦ спрощено порядок призначення і виплати державної допомоги на дітей, які перебувають під опікою, піклуванням, а саме передбачено виплату такої допомоги без довідки про аліменти (постанова Кабінету Міністрів України від 08.09.2015 № 688);
- ♦ врегульовано проблемні питання щодо взяття на облік дітей, які можуть бути усиновлені, місцем походження яких є тимчасово окупована територія або район проведення антитерористичної операції (постанова Кабінету Міністрів України від 12.08.2015 № 580);
- ♦ врегульовано механізм звернення для отримання щомісячної адресної допомоги щодо покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг

деякими категоріями внутрішньо переміщених дітей (постанова Кабінету Міністрів України від 09.12.2015 № 1014);

- ♦ забезпечено права сімей, у яких виховуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування (приймні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу), на отримання субсидії (постанова Кабінету Міністрів України від 23.09.2015 № 752)³⁹.

Після прийняття зазначених нормативно-правових актів сім'ї отримали всі заборговані виплати за попередні місяці. Проте проживання без матеріальної допомоги упродовж декількох місяців для деяких сімей було дуже важким.

5 місяців нам нічого не давали. Ходили в соціальні служби кожного дня як на роботу. Усе літо жили на дачі, так було дешевше. Говорили, що проблеми через новий закон. То потрібна довідка, то не потрібна.

Із розмови з батьками

Не дивлячись на безстроковість довідки ВПО з частини сімей продовжують вимагати оновлювати її кожні півроку. Без цієї процедури також можуть затримати виплати.

Мені півтора місяці не платили переселенські, тому що я вчасно не продовжила довідку. Кожні півроку необхідно обов'язково реєструватися. У мене є безстрокова довідка, печатка міграції безстрокова, але виявляється цього мало. Я кажу: як це? У законодавстві прописано, що довідка безстрокова. Цей закон не діє. Я кажу: чого ви мені довідку на півроку пишете? А вона мені: у нас така програма.

Із розмови з батьками

Деякі сім'ї зіткнулися із зняттям частини соціальних виплат. Так, бабусі в одній із прийомних сімей було знято виплати через те, що вона нібито потрапила у список СБУ. Людину-пенсіонера, яка має інвалідність, позбавили грошової допомоги через те, що вона виїхала з території АТО через Росію. Інших пояснень родині не надали.

Іншій прийомній сім'ї призупинили виплати, бо на момент перевірки службою у справах дітей батьків і 2 дітей не було вдома. На той час вони перебували у Донецьку через хворобу матері чоловіка. Ще 2 дитини знаходилися вдома із дідусям, що також обурило співробітників служби, які склали акт про те, що батьки виїхали за попереднім місцем проживання і діти знаходяться без належного нагляду.

У мене хвора мати у лікарні, ще й дитина захворіла, температура 40 градусів. Служби вимагали негайного повернення, говорили, що їх нічого не цікавить. Усі повинні бути за місцем прописки. Довелося виїжджати із хворою дитиною. Солдати на блок-постах виявилися більш людяніші, ніж наші служби. Хоча, як я знаю, ми маємо право виїжджати до 2-3 місяців, ми ж не прив'язані і за Конституцією маємо право на вільне пересування. Але виявляється ми заручники. З дідусям залишати дітей не можна, тому що за законом він їм ніхто, брати з собою — ставити їх життя і здоров'я під загрозу.

Із розмови з батьками

На жаль, неврегульованість законодавства та відсутність практичного використання вже прийнятої нормативно-правової бази породжують проблеми, пов'язані не тільки із виплатами, але й також з більш широким колом питань. Так, одна сім'я зіткнулася із труднощами переоформлення прийомної родини в дитячий будинок сімейного типу, оскільки рішення про створення прийомної сім'ї приймалося тими органами, які наразі залишилися на непідконтрольній території. З 2014 року ці рішення не визнаються української стороною, тому потрібно було шукати як правильно

юридично оформити цю зміну. Наразі завдяки місцевій службі у справах дітей сім'я вже отримала статус ДБСТ.

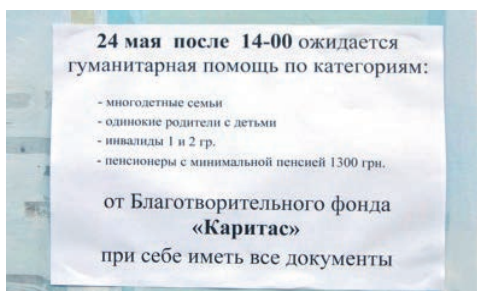
Що стосується дитячого оздоровлення слід зазначити, що всім сім'ям пропонували путівки до дитячих таборів. Щоправда не всі сім'ї погоджувалися використати їх, частина обирала сумісний відпочинок із дітьми за путівками, виданими на місці роботи батьків-вихователів. Серед тих сімей, які відправляли дітей у табори, декілька відмітили, що відправлення на відпочинок було майже не підйомним матеріально, незважаючи на те, що путівки є безкоштовними. Серед витрат головними були — придбання літнього та пляжного одягу та взуття, кошти на дорогу до місця відправлення потягу або автобусу та кошти для дітей із собою на непередбачувані випадки. Загальна сума починалася від 1500 гривень.

В минулому році я відпочивала у Бердянську, але мені там не сподобалося. Вожаті були грубі-ми, годували несмачно. У цьому році також поїдемо, але ще не знаю куди.

Із розмови з дитиною, 13 років

Серед соціальних послуг, на які розраховували сім'ї, важливо також відмітити консультування і допомогу у працевлаштуванні батьків-вихователів. Частина батьків зверталася при пошуках роботи до місцевих центрів зайнятості. Проте там їм не допомогли знайти роботу. Працевлаштовувалися переселенці або через оголошення або через знайомих. Не всі змогли знайти роботу за спеціальністю. Декілька чоловіків-вихователів вимушені підробляти таксистами. Декілька батьків до сих пір шукають місце роботи.

ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА

Серед надавачів гуманітарної допомоги в основному називалися міжнародні та українські недержавні громадські організації (Червоний Хрест, Рух проти голоду, Карітас-Україна, People in need, Норвезька рада у справах біженців в Україні, Фонд Ріната Ахметова, Благодійний фонд «Сантіс», Благодійний фонд «Розвиток України» тощо), рідше релігійні організації й фонди, а також місцеві меценати та депутати.

Основна допомога — надання продуктів харчування або ваучерів на покупки у супермаркетах та аптеках, теплий одяг. Рідше у разі потреби та за наявності видають аптечки, специфічні ліки (інсулін, протиастматичні, проти судомні препарати тощо), родові набори, стройматеріали, побутову техніку (обігрівачі, чайники, електропічі тощо).

В основному сім'ї дізнавалися про отримання гуманітарної допомоги від місцевих органів влади, також бачили оголошення у громадських місцях або в Інтернеті. Декільком сім'ям телефонували безпосередньо представники тих чи інших благодійних фондів або рухів. Тільки декілька батьків-вихователів самі зверталися до тих організацій, про які чули, що вони надають допомогу внутрішньо переміщеним особам або дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування.

Ті прийомні сім'ї і ДБСТ, які є активними у пошуках допомоги, звертаються також до місцевої влади, депутатів, озвучуючи свої проблеми і потреби. Так, один ДБСТ на момент візиту звернувся до мера міста із проханням утеплення дому, бо будинок є сирим і взимку його дуже дорого отоплювати. Рішення перебувало на розгляді.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ДІТЕЙ І БАТЬКІВ, ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА

Теоретично у тій чи іншій формі всі діти мали можливість поспілкуватися із психологом у разі потреби. Психологи працюють у соціальних службах у справах дітей, які відповідні за функціонування сімейних форм виховання дітей. По-друге, психолог є у кожній школі. На практиці ж не всі психологи вбачали за необхідне приділяти окрему увагу дітям із числа внутрішньо переміщених осіб. Окремі бесіди чи заняття не проводили.

За словами більшості батьків, діти не бачили сцен насилля та жорстокості, не підпадали під обстріли і бомбардування. Проте частина дітей, особливо тих, які були взяті під опіку і піклування вже після початку війни, все-таки відчула на собі наслідки війни і згодом проявляла ознаки посттравматичного стресу. Нажаль батьки при цьому також нехтували зверненням до психолога і наданням підтримки дітям.

В одній сім'ї мати повідомила, що взяті під опіку діти розказували їй, як всю ніч переховувалися у підвалі. Хлопчик і дівчина були переляканими, після цього боялися будь-яких схожих на обстріли звуків. Також боялися людей у військовій формі. Після пережитого хлопчик іноді кричав у сні. Мати зазначила, що за словами дітей «*під час обстрілів нікого не евакуювали і тоді було багато вбитих*».

Самі ж батьки про себе говорили, що не зверталися за психологічною допомогою. У когось не було у цьому проблеми, хтось не мав часу, вважаючи це другорядною проблемою, вирішення якої можна відкласти. Проте під час спілкування частина батьків все-таки говорили про стресові стани, які турбують їх і нині.

Я боюся салютів, я боюся гучного шуму. Машина їде, мене вже страшно. Всі на салют йдуть, а я краще вдома посиджу. Я розумію, що це проблема. Мені потрібно самій це пересилити. Може, для вас це страшно звучить, але ми так живемо.

Із розмови з батьками

Загалом під час відвідування діти вели себе спокійно, були привітними та доброзичливими, легко йшли на контакт із моніторами. Із батьками конфліктних стосунків виявлено не було. Ознак стресу чи занепокоєння діти не проявляли. Хоча при обговоренні теми переїздів і війни висловлювали сум за домом.

Я дуже хочу повернутися додому. Я хочу, щоб у мене вдома скоріше закінчилася війна, бо там мої іграшки, за якими я сумую.

Із розмови з дитиною, 7 років

Деякі недержавні організації ще з 2014 року почали працювати у напрямку надання психологічної допомоги для переселенців, але нажаль не системно. Більш-менш доступними послуги психолога для внутрішньо переміщених осіб стали вже у 2015 року. З'явилися роздаткові матеріали на теми попередження стресів, виявлення посттравматичних розладів, дитячої тривожності, панічних атак, методи їхнього подолання тощо.

Важливо зазначити, що на психологічний стан родин також впливало те, наскільки місцеві жителі та влада прийняли їх. В основному сім'ї відчували або доброзичливість і співчуття або нейтральне ставлення з боку сусідів, державних службовців, вчителів тощо. Прояви дискримінації по відношенню до себе як до внутрішньо переміщених осіб відчули ті сім'ї, які переміщалися у межах Луганської та Донецької областей. За словами батьків цих сімей, найбільше утиск від місцевих жителів, а часто і державних органів проявляється на території, близькій до сірої зони. Частина населення цієї території займає проросійську позицію і це негативно впливає на загальне ставлення до тих людей, які говорять українською, допомагають військовим або навіть просто не критикують український уряд.

Морально тяжко, морально там не Україна, там всі тільки і говорять, що «Росія, Росія!». Може хтось і думає інакше, але не говорять у голос. А якщо дізнаються, що я працюю у іншому місті у державному українському закладі, так взагалі з'їдять

Із розмови з батьками

БЕЗПЕКА

З початку збройного конфлікту в Україні жодна дитина із відвіданих сімей не отримала фізичної травми та не була втягнута у воєнні дії чи пропаганду. За словами батьків, з ними майже не проводилися роз'яснювальні бесіди та не надавалася жодна інформація щодо того, що робити, якщо місце їхнього проживання стане небезпечним. Більшість не знає, де та у якому стані найближче бомбосховище, що необхідно робити у разі обстрілів тощо.

Викликає занепокоєння також той факт, що деякі сім'ї продовжують поїздки на окуповану частину України разом із дітьми. Декілька батьків планували повертатися додому і цього літа. Серед основних причин поїздки — наявність дома городу, збирання врожаю, відпочинок дітей на свіжому повітрі. Розуміння небезпеки для дітей, на жаль, немає. Головними аргументами стають фрази на кшталт — «всі їздять, що може статися», «там же живуть люди і не гинуть», «ми вже поверталися і все пройшло добре» тощо. При цьому під час бесід неодноразово були зазначені неприємні умови для дітей під час перетину кордонів та перебування на непідконтрольній території.

На запитання про кількість відвідувань Ясинуватої після окупації, батько відповів, що вони туди їздили багато разів. Мінімально за часом чекали проходження блок-постів 2 години, максимум було — 2 з половиною доби. «Добре, що тоді не так холодно було у грудні, ми з дитиною переночували на тому блок-посту». Останній раз стояли на блок-посту «недовго, годин шість». Їздили весною. «Там було тихо-тихо, а потім, як раз ми від'їжджали з міста, три рази бахнув міномет і одна автоматна черга, а так нічого не було».

Із матеріалів моніторингу

Мати-вихователька декілька разів відвідувала окуповане місто. Разом з дітьми вони їздили туди двічі на канікули. Під час поїздки взимку 2015 року через закриття блокпосту вони були змушені ночувати в церкві біля лінії розмежування. Влітку родина знову збирається їхати до міста.

Із матеріалів моніторингу

Що стосується загальних умов безпеки дітей не можна не зазначити таку проблему, яка нерідко зустрічається у сімейних формах виховання, — тілесні покарання батьків (хлопання по пальцях рук, запотиличники, биття рукою або ременем по частинах тіла тощо). Це було виявлено під час інтерв'ю із дітьми, батьки заперечували таку інформацію.

НКарати нас карають, тільки не А., вона маленька і тому тато її більше всіх любить. А у якості покарання можуть залишити без кишенькових грошей. Нам видають щосереді по 5 гривень. Мама кричить на нас, може відлупцювати.

Із розмови з дитиною, 14 років

В одній сім'ї було також зафіксовано постійний психологічний тиск на дитину.

Під час візиту мати постійно дорікала дівчині: пишеш неохайно (хоча, у дитини досить гарний почерк), рахуєш погано, читати не хочеш, не слухаєшся. Дівчинці постійно нагадують про кровних родичів: мати, братів. При чому тільки з негативного боку. Дитина схильна до крадіжок і мати привела приклад, як знайшла у неї в кишені 5 євро. У прийомних батьків було 11 (!) варіантів, звідки у дитини ці гроші. Закінчуючи історію, мати звернулася до дитини зі словами: «Якщо не зізнаєшся, відведу у міліцію і закінчиш, як твої брати, у тюрмі!»...Дівчина, коли ще знаходилася із кровною матір'ю, зазнала сексуального насильства — «мати із співмешканцем клали її собі у ліжку для розігріву». Про це також згадується матір'ю при дитині. Прийомні батьки не зверталися за допомогою до психолога у цьому питанні...Також прийомна мати, маючи онкологічне захворювання, звинувачує дитину у його появі. «Дитина коштувала багато нервів, а всі хвороби від них».

Із матеріалів моніторингу

Варто зазначити, що діти в цілому не дуже добре орієнтуються у захисті своїх прав, хоча більшість вказали, що у разі потреби можуть поскаржитися у соціальні служби. Деяко рідше було назване звернення до поліції. Скарги у прокуратуру, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини чи Уповноваженого Президентом України з прав дитини зазначені не були. Окрім того, контактів названих ними державних органів у дітей немає.

Моніторинг також показав відсутність експлуатації дитячої праці. Вся хатня робота, яку виконують діти, є відповідною для їхнього віку і організується заради привчання до самостійного догляду за собою і задоволення власних побутових потреб. Зазвичай діти прибирають у себе в кімнатах, поливають квіти, допомагають в організації прийому їжі та виконують легку роботу на земельних ділянках.

Серйозних конфліктів між дітьми, в тому числі рідними та взятими під опіку чи піклування, немає. Особливого ставлення та виділення батьками конкретної дитини серед інших виявлено не було.

МЕДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Медичне забезпечення є одним із базових видів гуманітарної допомоги, який повинен бути організований для осіб, які виїхали із зони збройного конфлікту. Первинне обстеження надає можливість, по-перше, організувати своєчасне надання медичної допомоги тим внутрішньо переміщеним особам, які цього потребують, а з іншого боку, попередити поширення соціально небезпечних хвороб, таких, як туберкульоз, педикульоз тощо. Такий огляд повинен бути організований державними закладами охорони здоров'я у місцях прибуття переселенців (вокзали, автостанції тощо) та надання гуманітарної допомоги (волонтерські, громадські центри). Нажаль, моніторинг показав, що жодна сім'я не була обстежена медичними працівниками при переміщеннях у інші населені пункти.

Разом з тим за словами батьків, ні вони, ні діти на момент переїздів не потребували медичної допомоги. Але вже згодом практично всі сім'ї зверталися до медичних закладів для діагностики і лікування захворювань у дітей. В основному зверталися через простудні хвороби, у деяких дітей також були проблеми із шлунком, хребтом та зором.

Відповідно до законодавства, ВПО мають такі ж самі права, які і постійні мешканці населених пунктів і повинні отримувати медичну допомогу безкоштовно. На практиці всі, хто звертався до закладів охорони здоров'я, отримали необхідні послуги у повній мірі, проте за деякі діагностичні процедури довелося заплатити. Відсутність документів не була причиною відмов. Деінде у лікарнях просили надати довідку ВПО. Загалом всі сім'ї задоволені якістю отриманої медичної допомоги. У інтерв'ю батьки відмічали добре, співчутливе ставлення працівників медичних закладів до них, як до переселенців, вказуючи на уважність і людяність лікарів.

Також слід зазначити, що всі діти пройшли планове медичне обстеження у дитячих садках чи школах. Серйозних проблем із здоров'ям вихованців виявлено не було. Одна дитина має порушення розумового розвитку, відповідна до діагнозу реабілітація надається їй у спеціалізованій школі-інтернаті, яку вона відвідує 5 разів на тиждень. Всім дітям зроблені необхідні щеплення.

Деякі батьки також відмітили, що бачили або чули інформацію від представників недержавного сектору про можливість отримання благодійної медичної допомоги у разі гострої необхідності. Такою необхідністю може бути допомога при пораненнях у результаті АТО, протезуванні та ургентних невідкладних операціях. Дитині в одній з прийомних сімей була зроблена операція на очах за благодійні кошти. Також батьки звернулися до благодійного фонду «Червоний мак», який оплатив рахунок на окуляри.

У кожній сім'ї вдома є аптечка із необхідними ліками: знеболювальне, проти нежитю, розладів травлення, жарознижуюче. Також є марлеві бинти, вата, лейкопластири, джгут, перекис водню, йод та зеленка.

ОСВІТА

Слід зазначити, що Міністерство освіти і науки України одним із перших відреагувало на переміщення великої кількості людей із зони АТО, почавши приймати відповідні нормативно-правові акти, які гарантували дотримання права на освіту внутрішньо переміщеним громадянам.

Згідно із законодавством для оформлення дитини у школу необхідними є заява батьків, медична довідка (медичне обстеження можна пройти безпосередньо у медичному кабінеті в школі або у найближчій амбулаторії населеного пункту), а у разі необхідності — проведення співбесіди з вчителями або висновок індивідуального психолого-медико-педагогічного обстеження для визначення рівня навчальних досягнень учня. У листі МОН від 24.03.2014 № 1/9-171 «Щодо зарахування учнів та вихованців, батьки яких змінюють місце проживання, до навчальних закладів у 2013-2014 навчальному році» прописано, що у разі відсутності особової справи учня, документів про рівень його навчальних досягнень, медичної картки після зарахування необхідно направляти письмовий запит до місця його попереднього навчання з проханням про їх надання. Разом з тим, практика показала, що отримати таким чином необхідні документи для більшості дітей є неможливим через те, що багато шкіл на окупованих територіях або взагалі перестали працювати, або стали підконтрольними терористам і вже не можуть видавати документи українського зразка. У зв'язку з цим Міністерство освіти і науки України видало ще декілька нормативно-правових актів, які врегулювали механізм отримання документів про загальну середню освіту та додатків до них. Зокрема, МОН України у своєму листі від 18.07.2014 року № 1/9-366 підтвердило можливість зарахування до навчальних закладів учнів із Донецької та Луганської областей без цих документів. Сам порядок відновлення цих документів був встановлений окремим наказом МОН України від 08.08.2014 «Про затвердження Порядку замовлення, обліку і видачі дублікатів та виправлених документів про загальну середню освіту державного зразка особам, які здобули загальну середню освіту у навчальних закладах на тимчасово окупованій території України та у навчальних закладах окремих населених пунктів Донецької та Луганської областей». Також інформацію щодо освітнього рівня дітей ВПО можна отримати із бази даних «ІСУО — Україна» (інформаційна система управління освітою) по Луганській і Донецькій областях.

Результати моніторингу показали, що всі діти із прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу були влаштовані у навчальні заклади. У більшості дітей не було проблем із оформленням, навіть у разі ненадання необхідних документів. Тільки одній прийомній сім'ї у Харкові було відмовлено у зарахуванні до школи через відсутність особової справи і табелю, але це було ще у квітні 2014 року. Згодом всі документи дітей були поновлені.

Школи здебільшого знаходяться у пішій доступності до місця проживання дітей. Дітей молодших класів водять до школи батьки, вихованці середніх та старших класів добираються до навчальних закладів самостійно.

Всі діти, перевезені із зони АТО, отримали необхідні комплекти підручників. Що стосується забезпечення канцелярським приладдям, шкільною формою, рюкзаками — це все відбувалося за рахунок батьків або волонтерських ініціатив. Одній сім'ї допомагали батьки однокласників дитини, оплативши зошити для лабораторних робіт. Також всім статусним дітям надана можливість безкоштовно харчуватися у шкільних їдальнях. Незважаючи на те, що це стало додатковим навантаженням на місцеві бюджети, проблем з організацією такого харчування не виникало.

В цілому вихованці швидко адаптувалися у нових школах. Хоча більшість сімей була вимушена переїжджати декілька разів. Незважаючи на це, наразі всі діти задоволені умовами навчання, мають друзів у школах. Скарги щодо проблем у навчальному закладі були отримані від декількох родин. За словами матері однієї прийомної сім'ї, спочатку у її вихованців виникли труднощі із спілкуванням з іншими дітьми. До родини ставилися із пересторогою, не знали якої позиції від них чекати. Утім поступово ставлення до дітей і до матері з боку інших школярів та батьків покращилося. Дитина з іншої ПС вказувала на конфліктні ситуації як з вчителями, так і з однокласниками через мову.

Ми розмовляли російською мовою, а вчителі — українською. І нас заставляли розмовляти українською мовою. Коли ми відмовлялися, на нас тиснули інші діти. Потім почали про мене

розказувати, що я товаришую з одними, а розповідаю їх секрети іншим. Мене це обурювало. В підсумку я тривалий час ні з ким не розмовляла, сварилася. Але тепер все нормально.

Із розмови з дитиною, 13 років

Негласною практикою у школах стала відсутність для ВПО традиційних зборів грошей на ремонт класів, подарунки на свята, у загальний фонд тощо, які продовжують збиратися з батьків інших дітей. Хоча деякі батьки все одно здають на це гроші, вважаючи, що у інших сімей в Україні матеріальне становище не набагато краще, щоб вони могли покривати недоплачені ВПО збори за власний рахунок.

Варто зазначити, що деякі батьки організували додаткове навчання для дітей. Здебільшого діти вивчають іноземну мову (англійську чи французьку), рідше ходять на секції з боротьби чи плавання.

ДОЗВІЛЛЯ ДІТЕЙ

Всі діти мають достатньо часу для відпочинку. Батьки намагаються урізноманітнити дозвілля дітей різними способами: віддають у гуртки, водять у театри та музеї, купляють іграшки, ходять на прогулянки тощо.

До війни всі діти відвідували ті чи інші гуртки. Через переїзди та невеликі матеріальні ресурси такий вид дозвілля став дещо обмеженим. До того ж за словами декількох батьків-вихователів, на нових місцях проживання гуртків, які б подобалися дітям, просто немає.

Я раніше відвідувала гурток малювання та танцювальний гурток. Але зараз не відвідую, бо до найближчого дуже далеко їхати. Ще я люблю малювати графіті, але зараз не малюю.

Із розмови з дитиною, 13 років

Батьки також намагаються скористатися тими можливостями, які періодично надають соціальні служби у справах дітей, пропонуючи безкоштовні білети до театру, галереї, кіно чи цирку.

В цілому вихованці забезпечені іграшками, дитячими книжками, комп'ютерами із доступом до інтернету, доступом до телевізору. Діти можуть обирати вид дозвілля на власний розсуд.

АДАПТАЦІЯ ТА ПЛАНИ НА МАЙБУТНЄ

Через відсутність належної підтримки зі сторони держави більшість сімей з трудом адаптується на новому місці. Частина прийомних сімей або періодично повертається додому, або мріє повернутися за першої можливості. Останніх поки що стримує страх за своє життя та життя дітей.

Я хочу повернутися. Якщо не було б дітей, я б повернулася. Я ту владу не підтримую. Я не знаю, змогла би там жити чи ні, але ж хотіла б повернутися додому.

Із розмови з батьками

В мене старший син мав у 2014 році демобілізуватися з армії, але у зв'язку зі всіма цими подіями, їх залишили. Потім запропонували продовжити службу, а тепер він військовий і вчиться. В селі, як в селі, — всі все про всіх знають. Як тільки з'явлюся — заберуть ДНРівці, свої ж односельці здадуть. Були вже випадки. Син заборонив їхати, да і сама розумію.

Із розмови з батьками

Але все-таки частина сімей вже прийняли рішення залишатися на підконтрольній території і намагаються покращувати умови свого проживання. Батьки активно шукають роботу або додатковий заробіток, дізнаються про оформлення кредиту на житло, планують ще взяти під опіку та піклування дітей.

Частина батьків активно порушують питання закріплення житла для своїх вихованців після повноліття, слідкують за поставленням на квартирний облік при досягненні відповідного віку. Так, одна із вихованок ДБСТ, якій цього року виповнилося 18 років, отримала однокімнатну квартиру у місті. Це житло потребує ремонту, але і місцева влада, і батьки-вихователі допомагають налагодити побут.

Разом з тим серед деяким прийомним сім'ям притаманне пасивне ставлення до дотримання прав дітей на отримання пенсії по втраті годувальника та аліменти, забезпечення житлом після досягнення 18 річного віку тощо. Нажаль соціальні служби також не завжди приділяють цьому увагу і по факту діти втрачають матеріальні кошти для покращення умов свого проживання та що значно важливіше — упевненість у майбутньому, адже виділити окреме житло для дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, важко і цим треба займатися заздалегідь.

КОНТРОЛЬ

За законодавством контроль за умовами проживання вихованців здійснюють органи опіки та піклування і служби у справах дітей за місцем фактичного проживання чи перебування сім'ї.

В цілому у більшості сімей склалися сприятливі робочі взаємовідносини із соціальними органами і службами. Проте соціальні працівники, закріплені за сім'ями, відвідують їх рідко. У інтерв'ю діти зазначали відмінний підхід різних соціальних служб до проведення контрольних перевірок сімей. Хтось відвідує родини постійно, хтось досить рідко.

Небезпечним для захисту прав дитини є практика деяких соціальних служб проводити перевірки без спілкування з самою дитиною. Так, за словами одного вихованця, працівники соціальних служб періодично відвідують родину, проте спілкуються вони в основному з мамою на вулиці і в будинок не заходять. Разом з тим, декілька дітей відмічали, що періодично з ними спілкуються і соціальний працівник, і психолог із соціальних служб. При чому таке спілкування відбувається без присутності прийомних батьків.

РЕКОМЕНДАЦІЇ СОЦІАЛЬНИМ СЛУЖБАМ:

- ♦ сприяти отриманню житла з належними умовами проживання для деяких сімей та установ, які мають значний брак площі.
- ♦ звернути увагу на якість проведення перевірок соціальними працівниками установ, прийомних сімей і ДБСТ. Зробити обов'язковим спілкування із дітьми під час таких візитів.
- ♦ під час відвідування сімей та установ, надати дітям інформацію щодо можливості захисту своїх прав — контакти необхідних органів і служб, поради при зверненні тощо.
- ♦ організувати психологічну підтримку для батьків прийомних сімей і ДБСТ. У разі виявлення потреби направляти батьків-вихователів на психологічну діагностику і забезпечити подальший психологічний супровід.
- ♦ провести роз'яснювальні бесіди із батьками, які періодично вивозять дітей на непідконтрольну територію України щодо неможливості створення для останніх безпечних умов перетину кордону та перебування на окупованій частині країни.
- ♦ звернути увагу батьків на неприпустимість тілесних покарань дітей і психологічного тиску та відповідальність, яку можуть понести батьки, у разі виявлення таких фактів.
- ♦ надати сім'ям необхідну інформацію щодо правил евакуації дітей у разі необхідності, найближчого бомбосховища, поведінки під час обстрілів тощо.

5. КОНТРОЛЬНІ ПУНКТИ В'ЇЗДУ-ВИЇЗДУ

З 21 січня 2015 року на кордоні з тимчасово непідконтрольною Україні частиною Донецької та Луганської областей було запроваджено пропускний режим.

Контроль та пропуск осіб у двох напрямках згідно з встановленим порядком здійснюється працівниками державної прикордонної та фіскальної служб на спеціально виділеній території з комплексом споруд та модульних блоків, тобто на контрольних пунктах в'їзду-виїзду (далі — КПВВ).

Рішення про запровадження пропускної системи було прийнято як один із заходів забезпечення мирного населення від терористичної загрози.

Моніторинг КПВВ був здійснений протягом травня — жовтня 2016 року. Станом на час вказаний період їх було визначено шість з такими найменуваннями:

3. «Станиця Луганська»;
4. «Золоте» (тимчасово не функціонує);
5. «Зайцеве» (був переміщений до КПВВ «Майорськ»)
6. «Мар'їнка»;
7. «Новотроїцьке»;
8. «Гнутове».

КПВВ були відвідані моніторами двічі в різний період часу — в найбільш завантажені дні та на час закриття, в першу та другу половину дня тощо. Моніторинг проводився зі сторони, яка підконтрольна Україні.

Монітори провели бесіди з військовими, які здійснюють процедуру пропуску, та громадянами, які очікували на перетин лінії розмежування. Також були проведені інтерв'ю з людьми, які постійно перетинають умовний «кордон».

ЗАКОНОДАВСТВО

Перетин лінії вогню здійснюється згідно «Тимчасового порядку контролю за переміщенням осіб, транспортних засобів та вантажів (товарів) через лінію зіткнення у межах Донецької та Луганської областей».

На КПВВ здійснюється:

- ♦ контроль за рухом людей, транспортних засобів, вантажів (товарів);
- ♦ перевірка транспорту, що рухається через блокпост, на наявність заборонених предметів та речовин (зброя, боєприпаси, вибухівка, наркотичні засоби тощо);
- ♦ контроль за рухом транспортних засобів, товарів (вантажів), що перевозяться транспортними засобами, на наявність відповідного дозволу на перевезення вантажу (товару), його відповідність даним зазначеним у такому дозволі, а також, на наявність заборонених предметів та речовин;
- ♦ виявлення та затримання осіб, які підозрюються, обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень або переховуються від органів досудового розслідування, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання, та викрадених транспортних засобів;
- ♦ недопущення виходу заборонених вантажів (товарів) з тимчасового неконтрольованої території та відповідно провезення таких вантажів (товарів) на таку територію;
- ♦ перевірка в осіб документів, що посвідчують особу;
- ♦ недопущення виходу терористів з району проведення АТО та проникнення в такий район їх пособників;
- ♦ запобігання вчиненню терористичного акту та інших протиправних діянь.

Додержання громадського порядку на КПВВ забезпечується співробітниками органів внутрішніх справ у взаємодії з іншими контрольними органами і службами України та координується

органами охорони державного кордону, а у випадку отримання інформації про загрози збройного нападу, злочинних та інших протиправних посягань на службових осіб КПВВ вони посилюються відповідними підрозділами Збройних сил України або Національно гвардії України, за рішенням оперативного штабу з управління АТО.

ЗАКОНОДАВСТВО ЩОДО ДІТЕЙ

В'їзд на неконтрольовану територію дітей, які не досягли 16-річного віку, здійснюється з дотриманням вимог передбачених для таких осіб Правилами перетинання державного кордону громадянами України, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 року № 57.

Виїзд з неконтрольованої території дітей, які не досягли 16-річного віку, здійснюється за умови пред'явлення свідоцтва про народження дитини, будь-якого документа, визначеного статтею 5 Закону України «Про громадянство України» або статтею 2 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» особи (осіб), у супроводі якої (яких) громадяни України, які не досягли 16-річного віку виїжджають з неконтрольованої території, та дозволом фізичної особи.

Виїзд дитини, яка народилась після початку проведення АТО, та внаслідок проживання у населених пунктах, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження, їй не було оформлено свідоцтво про народження, здійснюється за умови пред'явлення будь-якого документа, визначеного статтею 5 Закону України «Про громадянство України» або статтею 2 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» особи (осіб), у супроводі якої (яких) дитина виїжджає з неконтрольованої території, та дозволом фізичної особи.

ЗАГАЛЬНА СИТУАЦІЯ

Усі КПВВ працюють у денний час, без вихідних. У літній період пропуск осіб здійснюється з 6:00 до 20:00; у зимовий — з 8:00 до 17:00; в осінній та весняний періоди — з 7:00 до 18:30. За окремим рішенням керівництва АТО може бути визначений інший режим роботи або прийняте рішення про закриття КПВВ. До прикладу, час роботи КПВВ було збільшено з 30 квітня до 4 травня, у період Пасхальних та травневих свят.

На кожному КПВВ розміщено стенд з детальною інформацією щодо правил перетину лінії розмежування, часу та режиму роботи, телефонами для повідомлення про корупцію та отримання довідкової інформації. Інформація щодо правил перетину лінії розмежування разом з дітьми ніяк не виділена, хоча містить важливі особливості.

Поблизу усіх КПВВ встановлені **намети** Державної служби з надзвичайних ситуацій (далі — ДСНС). Зазвичай, це два брезентові армійські намети (типу УСБ-56) довжиною близько 10 метрів і шириною — близько 6-ти.

Зазначено, що це «місця для обігріву». Намети були встановлені зимою, на початку 2015 року, для того, щоб люди могли зігрітись, безкоштовно випити гарячого напою та поїсти. Проте, вони функціонували весною і продовжують стояти влітку.

В наметах чергують рятувальники ДСНС та фельдшер. На сайті ДСНС вказано, що дані намети можуть щоденно прийняти 250 осіб.

Укомплектування наметів зони обігріву та зони відпочинку типове: як мінімум 4 столи, 10 лавок для сидіння, 10 металевих панцерних ліжок з матрацами та ковдрами. В наявності електрочайник, засоби освітлення, обігрівачі, так звана буржуйка (металева піч для обігріву приміщень). Намети підключені до електромережі; забезпечено резервне електроспоживання.

На момент моніторингу намети ДСНС в абсолютній більшості випадків пустували. Навіть у найспекотнішу погоду монітори не спостерігали бажаючих сховатись від сонця. На це є як мінімум є дві

причини. По-перше, намет для таких цілей не призначений, повітря всередині важке і затхле, відпочивати прийдеться на ліжках, вкритих вовняними ковдрами. По-друге, вони встановлені на деякій відстані від черги, тому абсолютна більшість людей не допустить можливості її пропустити, сидячи в наметі.

У середньому за добу на кожному КПВВ **пасажиро-транспортний потік** складає більше 5 тисяч людей та 1,5 тисячі транспортних засобів. Наплив людей може збільшуватись у зв'язку з святковими днями, виникненням нових обставин щодо оформлення різного роду виплат, здачі вступних або випускних екзаменів, тимчасове закриття одного або більше з діючих КПВВ тощо.

Так, 22 червня лінію розмежування через пункти пропуску перетнуло майже рекордних 32 тисячі осіб та більше 4,6 тисяч транспортних засобів. Найінтенсивніший пасажиропотік був на «Зайцеве» — 8 360 осіб, а на «Новотроїцькому» було оформлено найбільше автотранспортних засобів — 1 388. Ситуація залишалась нештатною увесь тиждень — в середньому 30 тисяч осіб та 4 тисячі транспортних засобів пересікали за добу п'ять КПВВ.

Рекорди пасажиропотоку фіксувались і в травні місяці. Так, 18 травня «Зайцеве» пересікло 10 740 осіб та 1620 транспортних засобів. На ранок наступного дня в черзі уже знаходилося 300 автомобілів, які рухалися на в'їзд з непідконтрольної території, та 200 — на виїзд. Тобто сотні людей ночували в автівках на дорозі.

Пропускні операції неодноразово призупинялись також у зв'язку з **обстрілами**, адже КПВВ знаходяться у безпосередній близькості до лінії ведення вогню. Так, 6 червня на «Зайцеве» на пів дня було призупинено роботу через ранковий обстріл контрольного пункту зі снайперської гвинтівки. Напередодні цей пункт пропуску перетнуло більше 7 тисяч громадян та 1,3 транспортних засобів.

Останній з найтрагічніших випадків на КПВВ стався в ніч на 27 квітня. Четверо цивільних осіб загинули у власних авто внаслідок обстрілу, що підтвердили спостерігачі Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ. Вони залишились ночувати у черзі в районі непідконтрольного України населеного пункту Оленівка, в кількох кілометрах від лінії розмежування та КПВВ «Новотроїцьке».

Того ж дня виникли проблеми з пропуском громадян через КПВВ «Гнутове». Прикордонники продовжили термін роботи пункту пропуску на в'їзному напрямку у зв'язку з тим, що протилежна сторона відмовилась пропускати 87 автівок. Усіх подорожуючих повернули у зворотньому напрямку аби не залишати людей на ніч в сірій зоні між блокпостами обох сторін.

Довкола КПВВ є **заміновані ділянки** територій, що також ускладнює безпекову ситуацію для десятків тисяч людей щодня.

На мінному полі поблизу лінії розмежування в районі КПВВ «Мар'їнка» (на відстані близько 600 метрів від КПВВ в бік тимчасово непідконтрольного Донецька) 10 лютого четверо людей загинуло та ще десятеро отримали різної складності поранення в результаті підриву на міні мікроавтобуса. Автомобіль виїхав на заміноване поле, об'їжджаючи чергу на дорозі. Серед постраждалих була і дитина, яка отримала контузію.

З боку ОБСЄ прозвучала пропозиція встановити цілодобову роботу пропускних пунктів, однак усі сторони вказали на головну умову забезпечення такої роботи — забезпечення режиму припинення вогню.

ОПИС КПВВ

1. КПВВ «СТАНІЦЯ ЛУГАНСЬКА»

Розташований в населеному пункті Станиця Луганська Луганської області. Дата відкриття — 27 жовтня 2015 року. Знаходиться на дорожньому коридорі «Станиця Луганська — Новийдар» в близько 20-ти кілометрах від центру тимчасово непідконтрольного міста Луганська та орієнтовно в 5-ти км від лінії ведення вогню.

Відмінність цього КПВВ від усіх інших полягає у тому, що пропуск транспортних засобів та вантажів не здійснюється. Між крайніми блок-постами з боку України та так званої «ЛНР» внаслідок бойових дій повністю зруйновано міст, тому цю відстань можна подолати виключно пішки.

Також, на сьогодні це єдиний працюючий пункт пропуску на Луганщині. В штатному режимі даним пунктом пропуску за добу може скористатись близько 5 тисяч людей.

На відстані близько 100 метрів від КПВВ розміщені 4 вуличні дерев'яні туалети, один поруч з одним. На момент моніторингу санітарні умови в деяких кабінках були незадовільні. Черги до туалетів не було.

Ще два дерев'яні туалети розташовані одразу за територією КПВВ, по обидві сторони дороги, на початку коридору, який веде на непідконтрольну територію. Санітарний стан туалетів незадовільний.

Приміщення з проточною холодною та гарячою водою не виявлені, душових кабінок немає. Питна вода пропонується рятувальниками ДСНС зі спеціального бака.

За словами рятувальників, протягом дня вони здійснюють обхід території, спілкуються з людьми, пропонують воду, гарячі напої або іншу допомогу.

Біля входу на КПВВ зі сторони Станції Луганської встановлено два намети «для обігріву» ДСНС. Намети доступні для людей тільки на час роботи КПВВ; залишатись на ніч не дозволяється через загрозу обстрілів.

За словами чергових рятувальників ДСНС, наметами часто користуються матері з маленькими дітьми, яким потрібно поміняти підгузки, а також інсулінозалежні хворі, яким необхідно зробити укол. Відсутність ширм або спеціально відведених місць не дозволяє здійснювати такого характеру маніпуляції в комфортних умовах.

Оскільки перехід через КПВВ здійснюється виключно пішки, найактуальнішим питанням є можливість перепочити, в теплом та сухому місці перечекати несприятливі погодні умови або високі плюсові температури.

На КПВВ у місцях перевірки документів та по всій довжині живої черги з обох сторін на момент моніторингу були відсутні будь-які накриття від сонця. При цьому, очікування під палючим сонцем може зайняти як мінімум 5 — 7 годин.

← КПВВ «Станція Луганська». 20 червня 2016 року. Люди пересікли крайній блок-пост так званої «ЛНР» і чекають черги на українському КПВВ.

«В цій черзі я провела 9 годин. З дев'ятої ранку до 3 години дня черга майже не рухалась, я протупцювала буквально кілька метрів. З 11 години почалось сонячне пекло, люди мліли від жару, жалілись на недомогання. Від сонця сховатись нікуди, лавочки є тільки в зоні, яка поближче до блокпоста, а черга на декілька кілометрів... Пити хочеться нестерпно, але ніхто цим не зловживає. Туалети розташовані далеко, аж біля КПВВ. Люди ходять в кущі, вони знають, що там немає мін, хоча... Було багато дітей. Я бачила, що військові пропускають їх без черги. Напевне це добре, але ж загальна черга при цьому зовсім не рухається, а дорослих з дітьми проходить мимо черги все більше і більше... Йде двоє малих дітей, а за ними ланцюжок родичів...»

(цитата з інтерв'ю з жінкою, яка регулярно перетинає лінію зіткнення)

На очах моніторів 20 червня рятувальники ДСНС та військові один за одним виносили з черги на носилках людей. Допомогу їм надавав присутній фельдшер. Військові зробили оголошення, що поміряють тиск всім, хто відчуває себе недобре. На це люди досить іронічно відреагували, попросивши тільки одного — пришвидшити пропуск.

У своєму звіті за 22 травня 2016 року спостерігачі спеціальної моніторингової місії ОБСЄ зазначили, що дізналися про смерть чоловіка, який стояв у черзі очікуючи на перетин лінії зіткнення у смт Станиця Луганська. «Український прикордонник, який знаходився на мості на південь від села, розповів СММ, що чоловік, який очікував виїзду з підконтрольних уряду районів, помер внаслідок серцевого нападу. Співробітники Державної служби з надзвичайних ситуацій, які були присутні на мості, розповіли СММ, що вони проводили серцево-легеневу реанімацію після того, як чоловіку стало погано о 15:00. Вони також додали, що він помер на місці до приїзду швидкої», — йдеться у звіті.

На місцевості довкола КПВВ встановлені таблички, які попереджають людей про міни. Варто підкреслити, що таблички невеликого розміру, були поста лени ще взимку та вигоріли від сонця, тому помітити декотрі з них одразу складно.

← Червоні цятки по центру фотографії ба зліва — це таблички «Міни» розміром не більше формату паперу А5. КПВВ «Станиця Луганська», коридор між українським пунктом пропуску та блокпостом другої сторони. 20 червня 2016 року.

У звіті за 20 травня 2016 року спостерігачі спеціальної моніторингової місії ОБСЄ повідомили про вибух, який, ймовірно, був викликаний міною-пасткою або міною: «Знаходячись у підконтрольній уряду Станиці Луганській у 16 км на північний схід від Луганська, у підконтрольній уряду лісистій місцевості, СММ чула один вибух за 500м на схід від своєї позиції. За оцінкою спостерігачів, вибух був викликаний міною-пасткою або міною. Мирне населення, що знаходилося на мосту, ніяк не відреагувало на звук від вибуху...». На КПВВ не було виявлено знаків або повідомлень про наявність укриття на випадок обстрілу або шляхів евакуації. За словами місцевих жителів, люди просто розходяться кожен у своєму напрямку, якщо починається обстріл.

Чи служать фортифікаційні споруди, окопи та бліндажі для укриття від обстрілів в тому числі і для мирних мешканців, які на той час знаходились на території КПВВ, встановити не вдалось. Надписів чи інформації про це не було виявлено.

За час роботи пункту рішення про його тимчасове закриття приймалися неодноразово у зв'язку з загостренням військової ситуації.

До прикладу, даний пункт пропуску був закритий з 8 по 29 квітня 2016 року через щоденні обстріли. Цей час припав на передпасхальні дні, що спровокувало збільшення охочих перетнути умовний кордон. В засобах масової інформації з'явилися повідомлення про те, що мешканці прифронтових населених пунктів перетинають лінію зіткнення вплав через річку Сіверський Донець.

В червні цей КПВВ призупиняв роботу двічі. 9 червня через обстріл позицій військових, в результаті чого один військовий отримав поранення (за інформацією Державної прикордонної служби) і 25 червня, також через обстріл.

2. КПВВ «ЗОЛОТЕ»

Розташований в населеному пункті Золоте Луганської області. Дата відкриття — 31 березня 2016 року. Його відкриття було довгоочікуваним, однак нововідкритий пункт не пропрацював і одного дня. Розташований на дорожньому коридорі «Стаханов — Золоте — Гірське — Лисичанськ»

в напрямку тимчасово непідконтрольного уряду України міста Луганська. Відстань до найближчого непідконтрольного міста Первомайськ — 8 км; до лінії розмежування — близько 2 км. Це другий з двох існуючих КПВВ в Луганській області, але, на відміну від «Станиці Луганської», тут дозволено проїзд автотранспортом. За словами тодішнього голови Луганської обласної військово-цивільної адміністрації Георгія Туки, бойовики відмовилися пропускати людей, які вранці 31 березня перетнули КПВВ і застрягли в сірій зоні.

Людям запропонували повернутися на підконтрольну українській владі територію; усіх бажаючих розмістили у пункті обігріву ДСНС, організували транспортне сполучення для виїзду з КПВВ та ночівлю в найближчому населеному пункті.

Українська сторона заявила, що відкриття КПВВ «Золоте» було погоджене усіма сторонами в рамках Мінських переговорів. Водночас, представники так званої «ЛНР» це заперечують, звинувачуючи Україну в односторонньому прийнятті такого рішення.

У своєму звіті моніторингова місія ОБСЄ повідомила, що зустріла близько 300 людей, які застрягли на дорозі між блокпостами двох сторін конфлікту і допомогла їх транспортувати на підконтрольну територію.

↑ КПВВ «Золоте», КПВВ «Золоте». Намет ДСНС

Даний пункт контролю є найновішим, його побудовано за більш досконалою технологією для більшої пропускної здатності та з можливістю здійснення реверсивного руху.

На КПВВ облаштовано 4 укриття для громадян в разі обстрілів. Разом з тим, видимих знаків, табличок, які б про це сповіщали, не було помічено.

Територія навколо блок-посту позначена попереджувальними табличками з надписом «Міні»; вони добре видимі.

Біля входу зі сторони н.п. Золоте встановлено намет «для обігріву», де чергують рятувальники ДСНС.

На деякій відстані, близько 50 м, від КПВВ розміщено 5 вуличних дерев'яних туалетів, один поруч з одним. На момент моніторингу санітарні умови були задовільні. Приміщення з проточною холодною та гарячою водою не виявлені, душових кабінок немає.

3. КПВВ «МАЙОРСЬК»

21 жовтня 2016 року у селищі Майорськ відкрився перенесений із селища Зайцеве контрольний пункт в'їзду-виїзду. За словами представників обласної влади, це робилось в першу чергу з метою вивести дев'ять населених пунктів із «сірої зони».

Таким чином, відстань від КПВВ до лінії зіткнення скоротилась на 15 кілометрів і складає близько 1,5 км. Відстань до «нульового» блок-посту Збройних сил України — близько 500 метрів.

Питання безпеки чи не найактуальніше в таких умовах. За словами прикордонників, на території КПВВ облаштовано 3 бліндажі. Усі разом вони можуть вмістити до 50 осіб. Прикордонники зазначили, що укриття передбачені як для особового складу працівників прикордонної служби, так і для цивільних, які на час обстрілу обслуговуватимуться на КПВВ. Найближчим часом планується вирити додаткові окопи.

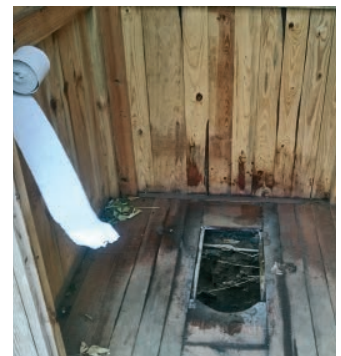
Втім, будь-яких вказівників, які би повідомляли цивільним про укриття, виявлено не було.

Новий КПВВ збільшить свою пропускну спроможність удвічі — до двох тисяч автомобілів та більше 7 тисяч піших громадян щодня. Стало 8 смуг для проїзду авто (було — 2), що дасть змогу пропускати одночасно до 80 автомобілів.

Монітори відзначили велику кількість попереджувальних знаків про мінну небезпеку. Таблички з написом «Небезпечно. Міни» добре помітні, мають ярко-червоний колір, розміщені на висоті людського зросту, подекуди територія обтягнута червоною стрічкою.

Разом з тим, на очах моніторів люди заходили в зелені насадження обабіч дороги, рясно промарковані (кожні 3-5 метрів) табличками «Небезпечно. Міни», для справляння нужди.

Більше того, деякі туалети розташовані на два кроки позаду попереджувальної таблички про мінну небезпеку.

Таким чином, ситуація з попереджувальними знаками дещо сплутана. Вона провокує людей не серйозно ставитись до маркування і нехтувати своєю безпекою. В особистій розмові люди зазначали, що не вірять цим табличкам і вважають, що жодної мінної небезпеки на цих територіях немає.

Навкруги КПВВ встановлено 8 дерев'яних туалетів. Три туалети розташовані по одну сторону дороги в напрямку від «нульового» блок-поста ЗСУ до КПВВ, ще два — по другу сторону цієї дороги. Решта три туалети розташовані біля наметів Державної служби з надзвичайних ситуацій зі сторони Бахмута.

Усі туалети розміщені безпосередньо навколо території КПВВ. Вони не досяжні для людей, які по 5-6 годин очікують в двокілометровій черзі. Таку чергу монітори спостерігали уже в перший день роботи (день відкриття) КПВВ станом на 12 годину дня. Від безвиході люди ходять справляти нужду в зелені насадження обабіч доріг, навіть пропри те, що вони промарковані попереджувальними знаками.

В перший день роботи КПВВ намети для обігріву тільки готувались до відкриття. Рятувальники ДСНС проводили роботи з монтажу конструкцій. Тобто люди послугами обігріву користуватись не могли, в той час як погодні умови були несприятливими — стояла хмарна погода, денна температура не підіймалася вище + 5. Станом на 12 годину дня люди розповідали, що стоять в черзі з 6 ранку.

Один намет передбачений для відпочинку — в ньому буде розміщено до 50 ліжок, можна буде заночувати. В другому наметі для людей будуть доступні гарячі напої (в наявності електрочайник), електромережа, обігрів (буде встановлена так звана буржуйка).

Намети рятувальників ДСНС розташовані впритул до зони КПВВ зі сторони Бахмута. Для людей, які стоять у хвості черги або в черзі зі сторони окупованих територій вони недоступні.

Приміщення з проточною холодною та гарячою водою не виявлені, душових кабінки немає. Бак з питною водою в перший день роботи КПВВ ще не був встановлений.

Перша медична допомога надається співробітниками Premiere Urgence International. Мобільний медпункт розташований безпосередньо в зоні контролю КПВВ, його співробітники виходять на виклик в будь-яку точку черги в будь-якому напрямку.

Поруч з медпунктом можна також безкоштовно випити гарячого напою. Усі послуги та медикаменти в пункті — безкоштовні.

Варто підкреслити про відсутність нормальних умов для перетину КПВВ піших громадян. В перший день роботи їх спостерігались дуже велика кількість. В довгих чергах люди стоять без будь-якого захисту від опадів чи сонця, за виключенням невеличкого брезентового накриття біля одних із воріт КПВВ. Відсутні будь-які лавочки, де хоча б літні люди та діти могли присісти.

Для перебування дітей на КПВВ не створено ніяких особливих умов, вони стоять в багатолюдних загальних чергах з батьками. Пеленальних столиків для новонароджених, ані куточку для матері з дитиною також не передбачено.

Слід підкреслити, що зі сторони Бахмуту люди, які подорожують автобусом, виходять за приблизно 150 метрів від воріт КПВВ. Цю відстань вони долають пішки, несучи в руках важкі сумки або своїх малолітніх дітей. Монітори спостерігали як цю відстань ледве долали люди з інвалідністю на костилях.

В цілому, описані умови проходження контролю не дають права говорити про достатній рівень комфорту для людей, забезпечення їх прав та гідне до них ставлення.

4. КПВВ «МАР'ІНКА»

Розташований поблизу населеного пункту Мар'їнка на дорожньому коридорі «Донецьк-Курахове». Дата відкриття — 15 грудня 2015 року.

Знаходиться в близько 25-ти кілометрах від тимчасово непідконтрольного міста Донецька та орієнтовно в 3-х км від лінії розмежування.

Уздовж 1 км до в'їзду в КПВВ на відстані один від одного розміщені 8 туалетних металевих кабін, в більшості з яких панувала антисанітарія.

↑ Туалети, КПВВ «Мар'їнка»

Намети ДСНС «для обігріву» та відпочинку розташовані в 2-х кілометрів від КПВВ, що робить їх майже непомітними для більшості подорожуючих. У розмові люди зізнавались, що і не підозрювали про їхнє існування.

Намети типово укомплектовані. Біля них не спостерігалось ніякої активності пасажирів під час трьох відвідувань. Тут дозволено спинятись на ніч, але така практика зовсім не часта.

Приміщення з проточною холодною та гарячою водою не виявлені, душових кабінків немає. Питна вода пропонується рятувальниками ДСНС зі спеціального бака з питною водою.

27 червня Донецька обласна військово-цивільна адміністрація повідомила, що на КПВВ встановлено медичний пункт. Зазначено, що це обладнане місце для роботи лікаря та фельдшера з кардіографом, кушеткою, рукомийником та набором необхідних медикаментів для надання першої невідкладної допомоги.

За час роботи пункту «Мар'їнка» декілька разів приймалися рішення про його тимчасове закриття у зв'язку з загостренням військової ситуації.

Так, у лютому 2016 року пункт не працював шість днів через постійні обстріли; обстріл з гранатомета і снайперської гвинтівки пункт тимчасово не працював 5 березня 2016 року.

16 червня, близько 19.00, внаслідок обстрілу з крупнокаліберного кулемету було поранено двох осіб, які на власному автотранспорті чекали своєї черги на КПВВ. Після цього пункт пропуску одразу закрили, а в районі обстрілу люди залишились перечікувати ніч у власних авто з метою пересікти лінію розмежування вранці.

На КПВВ не було виявлено знаків або повідомлень про наявність укриття на випадок обстрілу або шляхів евакуації.

На всій протяжності дороги, яка веде на КПВВ не має ніяких захисних тентів, накриттів від дощу або сонця.

↑ Люди під дощем чекають на громадський транспорт до м.Курахово після проходження контролю на КПВВ «Мар'їнка». 7 травня 2016 року.

↑ Банери уздовж дороги до КПВВ «Мар'їнка»

На території довкола КПВВ встановлені таблички, які попереджають людей про мінну небезпеку. Крім того, уздовж дороги, яка веде до в'їзду на КПВВ, встановлені інформаційні банери про мінну небезпеку в кількості шість штук по обидві сторони дороги на деякій відстані — приблизно 1 км — один від одного.

Також є таблички з надписом «Міни», які не у всіх випадках добре помітні.

«З незручностей, не секрет, це черги. З одного боку добре, що є пільгова черга для дійсно нужденних людей, дітей і військові йдуть на зустріч. Але коли стоїш мертво в загальній черзі, а повз тебе плывуть без кінця «пільговики», здається, що справи йшли б у всіх швидше при одній черзі. У квітні місяці я їхав через «Зайцеве» і мене пропустили без черги з трьома дітьми, хоча моїм дітям більше одного року. Просто зглянулися прикордонники, пожаліли. Але ти ніколи не знаєш — пощастить тобі, чи ні і ти будеш весь день стояти... Я вже не кажу про ймовірність обстрілів. У лютому я з трьома дітьми їхав через «Мар'їнку». В сірій зоні між Україною і «ДНР» ми простояли з 8 ранку до 16.30. Черга була кілька кілометрів. В основному діти сидять в машині, виходимо на дорогу, ходимо вздовж і поперек, рахуємо машини... Навколо чисте поле, неможливо навіть сходити під кущик, а до туалету кілька кілометрів і він один. Кожен ховається за машиною. Поле ж там заміноване. Якраз через тиждень після того, як ми проїхали, на цьому полі — в сірій зоні — підірвався на протитанковій міну мікроавтобус, загинули люди. Узбіччя там все уже протоптане, а ось поле — небезпечне. Автобус заїхав саме на поле.. Табличок з попередженням про міни я особисто не бачив. Найгірше — це невідомість. Кожен раз — як лотерея...»

(цитата з інтерв'ю з чоловіком, який регулярно перетинає лінію зіткнення)

10 лютого 2016 року вранці на території, яка вважається сірою зоною, на відстані близько 600 метрів від КПВВ в бік тимчасово непідконтрольного Донецька на протитанковій міні підірвався цивільний автомобіль; троє людей загинуло. Автомобіль виїхав не заміноване поле, об'їжджаючи чергу на дорозі.

5. КПВВ «Новотроїцьке»

Розташований поблизу населеного пункту Новотроїцьке на дорожньому коридорі «Донецьк-Волноваха-Маріуполь». Модернізований КПВВ відкрився 9 жовтня 2015 року.

До найближчого непідконтрольного міста Докучаєвськ — близько 15 км; орієнтовно 5 км до лінії розмежування. Має чотири смуги транспортного руху.

23 червня голова обласної військово-цивільної адміністрації Павло Жебрівський повідомив, що КПВВ «Новотроїцьке» перенесуть у населений пункт Березове, яке знаходиться ближче до окупованого Докучаєвська. Поруч з КПВВ розташовано гуманітарно-логістичний центр, другий після «Зайцевого», який відкрили 28 серпня 2015-го року. 23 червня Павло Жебрівський теж анонсував його закриття.

Намети ДСНС «для обігріву» та відпочинку розташовані на території зони контролю, дістатися до них можна тільки пройшовши контроль прикордонників. Це робить їх практично недоступними для тих, хто очікує в черзі зі сторони н.п. Новотроїцьке. До наметів довго добиратись людям, які стоять вкінці кілометрової черги.

Баки з питною водою розташовані у безпосередній близькості до КПВВ.

5 пластикових туалетних кабін розташовані на деякій відстані один від одних уздовж дороги до воріт КПВВ, при цьому найвіддаленіші кабінки на відстані 500 метрів від воріт. 5 дерев'яних вуличних туалетів розміщені в однулінію поруч з в'їздом на КПВВ.

Інший ряд з 5-ти дерев'яних вуличних туалетів розташований в зоні розміщення наметів ДСНС; ще 3 дерев'яні туалети розміщені на самому КПВВ. Санітарний стан туалетів незадовільний у половині випадків.

Приміщення з проточною холодною та гарячою водою не виявлені, душових кабинок немає.

«Дітей віком до одного року пропускають по так званій пільговій черзі, а всі інші йдуть в загальній. Нерідко через це виникають сутички і нервозність серед людей. Жахливо, що немає туалетів. Тобто вони є тільки біля блок-постів, але щоб до них підійти треба пройти кілометри, а потім ще вистояти чергу. Маленькі діти пісяли просто на асфальт, адже на поле не підеш, там може бути заміновано, і ніяких кущів немає. Моя дочка відмовлялась пити і їсти тільки б не ходить в цей жахливий туалет ... Тамешні туалети — це найпринизливіше. Останній раз ми стояли 9 годин в черзі, це було 3 травня. Я бачила, як жінці стало погано і вона пішла до військових за допомогою. Чоловік залишився з дитиною в машині, яка постійно плакала за мамою. Потім мама ще довго не могла знайти їхню машину в потоці, розгубилася. На минулому тижні їхала моя знайома з двома двох-річними дітьми, вони близнюки. До пільгової черги їх не пустили, мовляв старше одного року. Вони стояли близько 5 годин на Новотроїцькому КПВВ, але не дочекавшись просування по черзі поїхали на Мар'їнський. І тільки ввечері його пройшли...»

(цитата з інтерв'ю з жінкою, яка регулярно перетинає лінію зіткнення)

Уздовж дороги, яка веде до в'їзду на КПВВ, встановлені інформаційні банери про мінну небезпеку в кількості шість штук по обидві сторони дороги на деякій відстані — приблизно 1 км — один від одного. Також є таблички з надписом «Міни».

На КПВВ не було виявлено знаків або повідомлень про наявність укриття на випадок обстрілу або шляхів евакуації.

Цей пункт пропуску взяв на себе майже весь потік подорожніх? По-руськи написано перемещаящихся у лютому 2016 року, коли одночасно через обстріли на декілька днів були закриті «Зайцево» та «Мар'їнка». Тоді в ЗМІ були повідомлення, що люди ночували в черзі по дві ночі; черги тільки на одному пункті були по 3 кілометри, а пройти потрібно було два контролю.

Сам пункт також закривався в результаті загостренні ситуації на лінії вогню. Так, 18 листопада 2015 року пункт припинив роботу на годину через сильні обстріли поблизу. 24 лютого 2016 року в результаті мінометного бою пункт також призупинив роботу.

27 квітня 2016 року в результаті нічного обстрілу у населеному пункті Оленівка, поблизу непідконтрольного Докучаєвська, загинули четверо цивільних, які залишились ночувати поблизу лінії розмежування з метою перетнути вранці КПВВ. Вони знаходились не непідконтрольній Україні

території на відстані близько 4 кілометрів від лінії розмежування, повідомило ОБСЄ. Внаслідок загостреної ситуації КПВВ відновив роботу тільки в другій половині травня.

6. КПВВ «Гнутове»

Розташований поблизу населеного пункту Піщевик на дорожньому коридорі «Новоазовськ-Красноармійськ-Талаківка-Маріуполь». Дата відкриття — 25 грудня 2015 року. Відмінність цього КПВВ полягає в тому, що він найвіддаленіший від густонаселених міст непідконтрольної частини України, а тому — найменше завантажений серед усіх інших КПВВ.

Зона «обігріву» і відпочинку ДСНС розташована поруч з КПВВ у добре видимій і досяжній зоні. Попри це там було пусто на час моніторингу.

Біля наметів встановлені баки з питною водою, ручний мийники та 3 дерев'яні туалетні кабінки. Їх санітарний стан на момент відвідування був не задовільним.

Приміщення з проточною холодною та гарячою водою не виявлені, душових кабинок немає.

Поруч з КПВВ є обладнане укриття, яке позначене відповідною табличкою.

Таблички «Міни». Під'їзд до КПВВ «Гнутове»

Територія навколо КПВВ промаркована знаками «Міни», які є добре видимими. Додатково замінована територія обгороджена колючим дротом.

Територія навколо блокпоста не містить тентів або накриттів від непогоди або сонця.

КЛЮЧОВІ РИЗИКИ ДЛЯ ДІТЕЙ НА КПВВ

- ♦ Діти разом з батьками вимушені проводити досить багато часу в чергах. Пропускна система з її часу запровадження постійно намагалися вдосконалити, в тому числі за рахунок відкриття нових, модернізованих пунктів та логістичних центрів, щоб збільшити пропускні можливості, але все одно надзвичайно великі черги залишаються основною проблемою для громадян. В той же час, у людей немає можливості сховатись від дощу або сонця, що є серйозною проблемою, коли доводиться стояти годинами в черзі на території, яка до того ж містить заміновані ділянки. Навіть на початку літа на жодному з КПВВ до високих плюсових температур були неготові — люди очікують в серзі під палючим сонцем не маючи можливості сховатись у тінь. Картонові капелюхи роздавались тільки на КПВВ «Зайцеве» міжнародною організацією. На час проведення моніторингу, коли переважала сонячна та спекотна погода, не виявлено будь-яких конструкцій (тентів, сіток, парасольок) з накриттям від сонця. Не помічено було навіть підготовчих робіт чи планів з їх установки.
- ♦ Постійно виникаючі труднощі, різного характеру (від черг до безпеки) при перетинанні КПВВ. Жодна з людини, з якою спілкувались монітори, не охарактеризувала позитивно свій досвід пересікання лінії розмежування. Маючи на руках усі необхідні документи і знаючи усі правила пересікання КПВВ, усе одно ні для кого ця поїздка не минає легко і непомітно.
- ♦ Постійна загроза безпеці дітей та слабкі заходи безпеки. Не зважаючи на загрози обстрілу, шляхів евакуації чи укриттів люди не знають. Будь-які знаки чи вказівники про сховище відсутні. При тому, що кожен з КПВВ щодня перетинає в середньому 5 тисяч осіб.
- ♦ Критично недостатня кількість туалетних кабинок, а ті, що є — не відповідають санітарно-гігієнічними умовами. Скупченість туалетних кабинок тільки в зоні пункту пропуску не вирішує проблеми людей, які стоять в черзі за декілька кілометрів.

- ♦ Також недоліком є те, що намети ДСНС мають чітке призначення — обігрів при низьких температурах. Попри це вони залишаються єдиним місцем, яке пропонується для відпочинку людей влітку.
- ♦ Експлуатація дітей. Монітори отримали свідчення військових, які чергують на блокпостах довкола міста Авдіївки. За їх словами, регулярно дорослі приводять своїх дітей для того, щоб ті просили їжу. Одного разу було встановлено, що дорослий, який привів семилітню дівчинку на блокпост жебракувати, являвся приятелем її батька, якого вона бачила вперше.
- ♦ Прямі угрози з боку військових. Монітори також дізнались про випадок, який трапився на блокпосту поблизу Краматорська. 1 травня група людей, серед яких була п'ятнадцятирічна Іванна з Мар'їнки, пересікала його на власному авто. Представники органів внутрішніх справ, які чергували на блокпосту, почали вимагати у пасажирів довідки переселенців. Така вимога пасажирами авто була оцінена, як неправомірна. Зав'язалась сутичка. Представники органів внутрішніх справ бачили в автомобілі дитину, її свідоцтво про народження, про те на ряду з іншими силою заставили вийти з машини і наставили в спину автомат

«Вони ходили і дивилися на нас злісно, я чула як вони кричать і сваряться з нами. Потім вони почали заламувати дядю Олега. Я почала кричати що ви робите, а вони мені грубо сказали «мовчи, сиди там спокійно». Потім прийшов їхній капітан, в нетверезому стані, це було добре відчутно. Він почав нам всім кричати, щоб ми виходили з машини, і мені теж. Я вийшла, поставила руки на машину, як вони сказали, на нас наставили автомати. Я чула як за мою спиною клацнув затвор. Я повернулась і побачила, що дуло просто на мене наставлено, а мені крикнули «стій рівно». Я стояла поки не підійшов інший військовий і сказав, що я дівчина і маю відійти. Мене і другу жінку відвели подалі, де ми просто стояли і чекали. Була 9 година вечора, холодно. Тому ми пішли на найближчу заправку, щоб зателефонувати і сходити в туалет. Ми повернулись і ще довго стояли на вулиці, я дуже замерзла. Один військовий запросив нас до будиночка погрітись. Нарешті, близько 11 годин вечора, нас відпустили. Приїхала міліція, але мене нічого не розпитували. Мені не було страшно за себе, більше було страшно за дядю Олега, на якого накинулось одразу 4 військових...».

З інтерв'ю з дитиною

ВИСНОВКИ

1. Статистика з тих самих питань, що ведеться різними міністерствами (наприклад, загальна статистика щодо кількості дітей-ВПО) та на різних рівнях (національному й регіональному) є суттєво неузгодженою.
2. Інформація за окремими категоріями дітей є неповною або взагалі відсутня. Насамперед це стосується інформації на довоєнний період, яка залишилася в Донецькій та Луганській ОДА на непідконтрольних територіях.
3. Статистичні дані дозволили виявити проблему переповненості центрів соціально-психологічної реабілітації дітей Донецької області — кількість дітей там удвічі перевищує норми наповнюваності цих закладів.
4. Аналіз переліку правових норм та ключових проблем у реалізації прав внутрішньо переміщених осіб дозволяє зробити висновок, що порушення прав переселенців — як дорослих, так і дітей — на жаль, мають системний характер. Причинами цього виступають, по-перше, державна політика, спрямована на посилення контролю за внутрішньо-переміщеними особами, спроби обумовити реалізацію права на соціальний захист осіб, які проживають на непідконтрольній території України чи виїхали з неї тимчасово, статусом внутрішньо переміщеної особи. По-друге, деякі проблемні питання не врегульовано з урахуванням фактору збройного конфлікту на території України та масового переселення мешканців зі східних регіонів України. По-третє, практика застосування нормативно-правових актів, яка склалася за понад два роки конфлікту, часто істотно відрізняється в різних регіонах України та іноді суперечить нормам Закону. Також варто відзначити, що порушення прав дорослих переселенців чи неможливість реалізації цих прав на практиці напряму впливає на реалізацію прав їхніх дітей, тобто призводить до численних порушень.
5. Повний брак досвіду роботи в ситуації воєнного конфлікту призвів до того, що регіональні та центральні влади тривалий час уникали ухвалення рішень про евакуацію дітей, і доля кожної установи, де перебували діти, вирішувалася ситуативно — часто в режимі запізнілого реагування. Таким чином, у багатьох випадках рішення про вивезення дітей подалі від зони бойових дій затягувалося, відкладалося, незважаючи на безпосередню загрозу життю дітей, або ухвалювалося вже після початку бойових дій в безпосередній близькості від дитячих установ. Також соціальні органи та служби були неготові надати своєчасну й належну допомогу в переміщенні прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу на підконтрольну територію України. Сім'ї були вимушені самостійно приймати рішення про час та спосіб від'їзду, наражаючи себе на небезпеку бути затриманими або обстріляними окупантами.
6. Соціальні служби не були готові надавати підтримку в розміщенні й улаштуванні сімей на новому місці проживання. Усі прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу знаходили житло самостійно. Місцева влада та соціальні служби або не пропонували житло взагалі, або батьки вважали запропоновані умови проживання неприйнятними для дітей. Через самостійний пошук житла та обмеженість коштів частина прийомних сімей деякий час мала перебувати у взагалі невідповідних житлових умовах. Більшості прийомних сімей довелося змінювати місце проживання 2 й більше разів. Усе це затягувало оформлення соціальних виплат та адаптацію дітей після виїзду з дому.
7. Було зафіксовано випадки, коли діти фактично ставали заручниками волі людей зі зброєю. Так, 2014 року групу дітей було силою вивезено в Російську Федерацію й повернуто тільки після прямих переговорів на рівні Омбудсменів України та РФ. Крім того, озброєні представники так званої «ДНР» перешкоджали евакуації дитячих установ із зони зіткнення на територію, підконтрольну уряду України.
8. У разі потреби дитячі установи займаються комбатантами та автоматично стають мішенню для сторони конфлікту. Це в разі збільшує ризик того, що діти постраждають від воєнного конфлікту. Станом на травень 2016 року поруч з дитячими закладами, як на території підконтрольній, так

і на непідконтрольній уряду України, продовжують розташуватися військові частини. Крім того, безпосередньо в деяких оздоровчих та санаторних закладах розміщено військових. Така ситуація не сприяє захисту дітей, їх психологічному відновленню та соціальній інтеграції, а в разі ескалації конфлікту містить потенційну загрозу їх життю.

9. Моніторинг показав, що обладнаних для перебування дітей і дорослих бомбосховищ із запасом води, їжі, електрики, а також зі спальними місцями немає практично в усіх інституціях. Профілактична робота як з персоналом, так і з дітьми залишається найважливішою й невіршеною проблемою: має бути створено працюючі плани евакуації, підкріплені ресурсами, а також деталізовані протоколи дій у разі надзвичайних ситуацій, має бути обладнано бомбосховища в інституціях, де утримуються діти. За словами батьків ПС та ДБСТ, із ними не проводилися роз'яснювальні бесіди та не надавалася жодна інформація щодо того, що робити, якщо місце їхнього проживання стане небезпечним. Більшість не знає, де та в якому стані найближче бомбосховище, що необхідно робити в разі обстрілів тощо.
10. Викликає занепокоєння також той факт, що деякі сім'ї продовжують поїздки на окуповану частину України разом із дітьми. Декілька батьків планували повернутися додому й цього літа. Розуміння небезпеки для дітей, на жаль, немає. При цьому під час бесід неодноразово було відзначено неприйнятні для дітей умови під час перетину кордонів та перебування на непідконтрольній території. Що ж до загальних умов безпеки дітей, то не можна не відзначити таку проблему, як тілесні покарання батьків (плескання по пальцях рук, запотиличники, биття рукою або ременем по частинах тіла тощо). Це було виявлено під час інтерв'ю із дітьми, батьки заперечують такі факти.
11. Тривалий час психологічна робота, орієнтована безпосередньо на потреби переміщених дітей, була особистою ініціативою окремих фахівців, які не обмежувалися тестуванням. Інформацію, яка стосується адаптації дітей, подолання дитячих страхів і посттравматичних стресових розладів, вони збирали по крихтах із літератури й вебінарів, тренінгів волонтерів та міжнародних організацій.
12. На сьогодні навчальні заходи для психологів проводяться декількома організаціями (UNICEF, La Strada Ukraine, People in need) у рамках проектів. Однак їх все ще недостатньо, у регіонах мало фахівців-психологів, тренінги охоплюють незначну кількість фахівців і дають тільки первинні знання про проблему й методи роботи. Багато психологів і педагогів вказують на значну потребу в системному, практично орієнтованому навчанні методів психологічної роботи з дітьми та сім'ями, які постраждали від конфлікту.
13. Серед найбільш важливих проблем переміщених дітей залишаються проблеми з документами. Брак документів фактично позбавляє дитину можливості отримувати різні види соціальної допомоги, стати на квартирний облік і ускладнює її адаптацію на місці. Також втрата документів фактично позбавляє педагогів та медиків можливості знати особливості та потреби кожної переміщеної дитини й планувати профілактичну роботу, вакцинації та необхідне лікування. Більшість дітей мали в найкращому разі довідки для перебування в закладі оздоровлення та відпочинку. На жаль, роботи зі створення електронної бази документів дітей не ведеться.
14. Моніторинг дозволяє констатувати, що доступ дітей в установах до медичної допомоги є мінімально задовільним. Усі установи мають певну кількість спеціалістів, які проводять профілактичну роботу та можуть надати первинну допомогу. Більшість спеціалізованої медичної допомоги надається фахівцями місцевих клінік. Водночас моніторинг виявив значні проблеми з вакцинацією, яка є важливою передумовою профілактики дитячої захворюваності. Ці проблеми пов'язані з двома чинниками — по-перше, браком достатньої кількості вакцин, а по-друге — опором, який чинять деякі батьки. Практично в усіх установах зазначають, що щеплення роблять, виходячи не з графіка, а з можливостей. У всіх відвіданих установах останні два роки кількість вакцинованих зменшується — немає вакцин від краснухи, дифтерії, правця. Частіше за все — від кору, краснухи, паротиту, поліомієліту, а також бракує туберкуліну. Крім того, великою проблемою залишається доступ дітей до психіатричної допомоги (немає стаціонару, немає спеціалістів — дитячих психіатрів).

15. Моніторинг виявив високий рівень забезпечення доступу до освітніх послуг — діти мають можливість регулярно відвідувати заняття, забезпечені всім необхідним для навчання; практично скрізь існують додаткові освітні послуги — працюють гуртки, секції, бібліотеки. Водночас діти з особливими потребами часто залишаються позбавленими повноцінного навчання, бо спеціальні школи не забезпечені необхідними дидактичними матеріалами для проведення уроків з учнями, що мають затримку психічного розвитку. Це матеріали, які мають у великій кількості загальноосвітні школи: тестові завдання, наочність.
16. Моніторинг показав, що спільними зусиллями місцевої влади, волонтерів та донорів у більшості дитячих установ змогли забезпечити хороші або задовільні матеріальні умови для перебування дітей. Усі діти мають окремі спальні місця, білизну, а також окремі приміщення для проведення дозвілля. Однак проблемою є доступність приміщень для дітей з інвалідністю. Найчастіше такого доступу бракує — не обладнано пороги, немає поручнів і пандусів.
17. Практично всі відвідані моніторинговою групою установи мають обладнані приміщення для гігієни дітей — душові або ванні. Дітям надаються гігієнічні засоби. У більшості установ обладнано індивідуальні душові кабінки, однак у деяких установах душі не відокремлені, що порушує право дітей на приватність. Моніторинг виявив поодинокі установи із незадовільними умовами в туалетах, душових, а також із нестачею індивідуальних засобів гігієни.
18. Усі відвідані установи мають великі приміщення для прийому їжі, а також достатню кількість персоналу; забезпечені обладнанням для приготування їжі та її зберігання, мають перспективне меню та спеціальні журнали якості їжі. Водночас дієтичне харчування для деяких установ є проблемою. Наприклад, у комунальному закладі «Котовська загальноосвітня школа-інтернат для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на дієтичному харчуванні перебувають декілька вихованців, але під час моніторингу було з'ясовано, що дієтичних страв не готують.
19. На сьогодні досвід взаємодії зі службами у справах дітей у відвіданих сімей загалом позитивний. Соціальні служби здебільшого зв'язуються із прийомними сім'ями і ДБСТ щодо нарахування виплат або інформують про гуманітарну допомогу чи можливість отримання путівки на відпочинок, квитків на заходи дозвілля. За словами батьків, вони мають можливість телефонувати в ЦСССДМ та службу у справах дітей, де їм надають необхідну інформацію й допомогу при вирішенні проблем сім'ї. Разом із тим небезпечною для захисту прав дитини є практика деяких соціальних служб проводити перевірки без спілкування із самою дитиною, отримуючи інформацію тільки від батьків.
20. Відзначимо також, що деяким прийомним сім'ям притаманне пасивне ставлення до дотримання прав дітей на отримання пенсії через втрату годувальника та аліментів, на забезпечення житлом після досягнення 18-річного віку тощо. Соціальні служби також не завжди приділяють цьому увагу, і діти фактично втрачають матеріальні кошти для покращення умов свого проживання та можливість мати власне житло після повноліття.
21. Окремою проблемою для переселенців було, а для деякого й залишається оформлення або відновлення соціальних виплат. У всіх сімей виплати на дітей затримувалися на декілька місяців. Деякі сім'ї зіткнулися із зняттям соціальних виплат. З частини сімей продовжують вимагати оновлення довідки ВПО, незважаючи на те, що вона є безстроковою.
22. За результатами візитів можна зазначити, що в більшості ПС і ДБСТ умови проживання є задовільними. Через брак житлової площі діти не мають власних кімнат, проте мають свій куточок, місце для зберігання одягу, шкільного приладдя та інших речей. Проте декілька сімей потребують значного розширення помешкання. Деінде в помешканнях сімей є потреба в косметичному ремонті. Усюди є необхідні меблі та побутова техніка. Загалом діти забезпечені всім необхідним. У кожній дитини є свій одяг, засоби особистої гігієни, постільна білизна, рушники тощо. Усі діти під час візитів виглядали охайно, чисто та були вдягнуті в речі, які відповідали статі, віку та порі року.
23. Діти харчуються задовільно, хоча більшість сімей економить на продуктах харчування, у тому числі частина з них користується можливістю взяти гуманітарні харчові набори. Серед надавачів

гуманітарної допомоги здебільшого називають міжнародні та українські недержавні громадські організації, рідше — релігійні організації й фонди, а також місцевих меценатів та депутатів. Окрім продуктів харчування, надаються ваучери на покупки в супермаркетах та аптеках, теплий одяг. Рідше — у разі потреби та за наявності — видають аптечки, специфічні ліки (інсулін, протиастимати, протисудомні препарати тощо), родові набори, будматеріали, побутова техніка (обігрівачі, чайники, електропечі тощо). Здебільшого сім'ї дізнавалися про отримання гуманітарної допомоги від місцевих органів влади, також з оголошень в громадських місцях або в Інтернеті.

24. Усі діти мають досить часу для відпочинку. Батьки намагаються урізноманітнити дозвілля дітей різними способами: віддають у гуртки, водять у театри та музеї, купляють іграшки, ходять на прогулянки тощо. До війни всі діти відвідували ті чи інші гуртки. Через переїзди та невеликі матеріальні ресурси такий вид дозвілля став дещо обмеженим.
25. У цілому вихованці забезпечені іграшками, дитячими книжками, комп'ютерами із доступом до інтернету, мають доступ до телевізора. Діти можуть обирати вид дозвілля на власний розсуд.
26. Що стосується дитячого оздоровлення, слід зазначити, що всім сім'ям з прийомними дітьми пропонували путівки до дитячих таборів. Щоправда, для деяких сімей відправлення на відпочинок було не підйомним матеріально, незважаючи на те, що путівки є безкоштовними. Серед витрат головними були: придбання літнього та пляжного одягу й взуття, кошти на дорогу до місця відправлення потягу або автобуса й кошти для дітей із собою на непередбачувані випадки.
27. Теоретично в тій чи іншій формі всі діти мали можливість у разі потреби поспілкуватися із психологом. Психологи працюють у відповідальних за функціонування сімейних форм виховання дітей соціальних службах у справах дітей. Психолог є також у кожній школі. На практиці ж не всі психологи вважали за необхідне приділяти окрему увагу дітям із числа вимушено переміщених осіб. Окремі бесіди чи заняття не проводили. За словами більшості батьків, діти не бачили сцен насильства та жорстокості, не були під обстрілами й бомбардуваннями. Проте частина дітей, особливо тих, які були взяті під опіку й піклування вже після початку війни, все-таки відчула на собі наслідки війни й згодом проявляла ознаки посттравматичного стресу. На жаль, батьки при цьому також нехтували зверненням до психолога й наданням підтримки дітям. Самі ж батьки також не зверталися за психологічною допомогою. У когось не було в цьому потреби, хтось не мав часу, вважаючи це другорядною проблемою, вирішення якої можна відкласти. Проте під час спілкування частина батьків все-таки говорили про стресові стани, які турбують їх і нині.
28. Варто зазначити, що діти в цілому не дуже добре орієнтуються в захисті своїх прав, хоча більшість вказала, що в разі потреби можна поскаржитися до соціальних служб. Дещо рідше говорили про можливість звернення до поліції. Скарги до прокуратури, до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини чи Уповноваженого Президентом України з прав дитини зазначені не були. Окрім того, контактів названих ними державних органів у дітей немає.
29. Моніторинг також показав відсутність експлуатації дитячої праці. Вся хатня робота, яку виконують діти, є відповідною до їхнього віку й організується заради привчання до самостійного догляду за собою й задоволення власних побутових потреб. Зазвичай діти прибирають у себе в кімнатах, поливають квіти, допомагають в організації прийому їжі та виконують легку роботу на земельних ділянках.
30. Серйозних конфліктів між дітьми, у тому числі рідними та взятими під опіку чи піклування, немає. Особливого ставлення та виділення батьками конкретної дитини серед інших виявлено не було.
31. За словами батьків ДБСТ, ні вони, ні діти на момент переїздів не потребували медичної допомоги. Але вже згодом практично всі сім'ї зверталися до медичних закладів для діагностики й лікування захворювань у дітей (застуди, у деяких дітей були проблеми зі шлунком, хребтом та зором). Усі, хто звертався до закладів охорони здоров'я, отримали необхідні послуги у повній мірі, проте за деякі діагностичні процедури довелося заплатити. Втрата документів не була причиною відмов. Загалом усі сім'ї задоволені якістю отриманої медичної допомоги. Також слід зазначити,

що всі діти пройшли планове медичне обстеження в дитячих садках чи школах. Серйозних проблем зі здоров'ям вихованців виявлено не було.

32. Результати моніторингу показали, що всіх дітей із прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу було влаштовано в навчальні заклади. У більшості дітей не було проблем із оформленням. Школи здебільшого знаходяться у пішій доступності від місця проживання дітей. Усі діти, перевезені із зони АТО, отримали необхідні комплекти підручників. Що ж до забезпечення канцелярським приладдям, шкільною формою, рюкзаками — це все робилося за рахунок батьків або волонтерських ініціатив. Також всім статусним дітям надано можливість безкоштовно харчуватися в шкільних їдальнях.

